Головний редактор:

Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:
Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:
Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Великий Ю. В., д.е.н., профессор кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління
Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Завізена Н. С., д.е.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу стратегії сталого розвитку та інвестиційно-інноваційної політики Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного университету
Сорока С.В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент
Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інститут Київського національного торговельно-економічного університету
Шамрай В. О., д.держ.упр., професор, професор кафедри Академії праці та соціальних відносин

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 1 січень 2016 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015)

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua

Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"
Відділ інформації
Стаднік С. Б.
Відділ реклами
Чурсіна А. М.
Коректор
Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка
Полулященко А. В.
Технічне забезпечення
Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 14.01.16 р.
Підписано до друку 14.01.16 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 20,1.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення №1401/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2016

Головний редактор:
Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:
Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:
Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., профессор Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Завізена Н. С., д.е.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу стратегії сталого розвитку та інвестиційно-інноваційної політики Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного университету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Шамрай В. О., д.держ.упр., професор, професор кафедри Академії праці та соціальних відносин

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 1 січень 2016 р.
Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua

Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"
Відділ інформації
Стаднік С. Б.
Відділ реклами
Чурсіна А. М.
Коректор
Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка
Полулященко А. В.
Технічне забезпечення
Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 14.01.16 р.
Підписано до друку 14.01.16 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 20,1.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення №1401/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2016

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 1 січень 2016 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Гайдуцький І. П.
Транснаціональне корпоративне інвестування сталого низьковуглецевого розвитку 5
Лихолет С. І.
Сучасні підходи оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств 9
Макаренко Ю. П., Сагач Т. О.
Проблеми формування депозитного портфеля банків в умовах нестабільності депозитної бази та шляхи їх вирішення 15
Мелещенко А. І., Цимбал Ю. В.
Сучасні тенденції функціонування та розвитку транснаціональних корпорацій і їх вплив на світову економіку в умовах глобалізації 19
Ревтюк Є. А.
Мотивація в умовах застосування концепції управління людським капіталом 25
Шамрін Р. В.
Концептуальні передумови моделювання динаміки запасів на основі мультиагентного підходу 30
Дідух В. В.
Ієрархія рівнів бізнес-процесів управління при реінжинірингу на прикладі машинобудівних підприємств 37
Корецька О. В.
Дослідження конкурентоспроможності підприємств машинобудування. Аналітичні моделі 41
Мехметхан Байрактар
Рынок жилой недвижимости 45
Рябоконь О. О.
Стан та перспективи розвитку місцевих бюджетів в Україні 48
Скиба А. В., Архипов О. Є.
Информационные риски: модели рисков, исследование и использование 51
Ситник О. В.
Теоретико-методичне забезпечення оцінки інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств 61

Державне управління

Орлова Н. С., Максимова Т. В.
Механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку в Україні 64
Сергєєва О. Р.
Можливість криз і необхідність антикризового управління на вітчизняних підприємствах 70
Долот В. Д.
Здоров'я як економічна категорія: фактори, що впливають на рівень здоров'я населення та охорону здоров'я 74
Відлер О. М.
Особливості організаційно-правових механізмів з протидії нелегальній міграції в Україні 77
Неділько А. І.
Зарубіжний досвід публічного управління на місцевому рівні 82
Шамрай Н. В.
Навчання адміністраторів центрів надання адміністративних послуг 87
Архипова Є. О., Дмитренко Н. О.
Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства 92
Тимощук К. А.
Екологізація політики в Україні: проблеми та перспектива розвитку 97

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID
№ 1 / 2016

CONTENTS:

Gaidutskiy I.
TRANSNATIONAL CORPORATE INVESTMENT IN SUSTAINABLE LOW-CARBON DEVELOPMENT 5
Lykholet S.
NEW APPROACHES TO ASSESSMENT OF EFFICIENCY OF ECONOMIC STIMULATION FOR INNOVATION ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES 9
Makarenko Y., Sahach T.
PROBLEMS OF FORMATION THE DEPOSIT PORTFOLIO IN TERMS OF VOLATILITY OF THE DEPOSIT BASE AND THEIR SOLUTIONS 15
Meleshenko A., Tzymbal J.
MODERN TENDENCIES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS AND YOUR INFLUENCE AT THE WORLD ECONOMY IN TERM OF GLOBALISATION 19
Revtjuk Y.
MOTIVATION THROUGH THE CONCEPT OF HUMAN CAPITAL MANAGEMENT 25
Shamrin R.
CONCEPTUAL PRECONDITIONS OF STOCKS DYNAMICS BASED ON MULTI-AGENT APPROACH 30
Didukh V.
THE HIERARCHY LEVELS OF BUSINESS PROCESS REENGINEERING MANAGEMENT AT THE EXAMPLE OF ENGINEERING ENTERPRISES 37
Koretska O.
RESEARCH OF COMPETITIVENESS FOR MACHINERY ENTERPRISES. ANALYTICAL MODELS 41
Mehmethan Bayraktar
HOUSING CONSTRUCTION MARKET 45
Ryabokon O.
STATE AND PROSPECTS OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE 48
Skyba A., Arkhypov O.
INFORMATION RISKS: THE RISK MODEL, RESEARCH AND USE 51
Sitnik O.
TEORETIKO-METHODICAL PROVIDING OF ESTIMATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF DOMESTIC ENTERPRISES 61

Public administration

Orlova N., Maksymova T.
MONITORING MECHANISM OF INVESTMENT POLICY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UKRAINE 64
Sergeeva O.
CRISIS POSSIBILITY AND THE CRISIS MANAGEMENT NECESSITY IN DOMESTIC ENTERPRISES 70
Dolot V.
HEALTH AS ECONOMIC CATEGORY FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF HEALTH AND HEALTH CARE 74
Wydler O.
FEATURES OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR COMBATING ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE 77
Nedilko A.
FOREIGN EXPERIENCE OF PUBLIC MANAGEMENT AT THE LOCAL LEVEL 82
Shamray N.
THE TRAINING OF ADMINISTRATORS OF THE CENTERS OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES 87
Arkhypova Ye., Dmytrenko N.
EFFECTIVE COMMUNICATION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND THE PUBLIC AS A CONDITI ON OF THE DEVELOPMENT OF A DEMOCRATIC SOCIETY 92
Tymoshuchuk K.
GREENING POLICY IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS 97

УДК 339.727

І. П. Гайдуцький,
к. е. н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ,
НТУУ "КПІ"

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНЕ КОРПОРАТИВНЕ ІНВЕСТУВАННЯ СТАЛОГО НИЗЬКОВУГЛЕЦЕВОГО РОЗВИТКУ

I. Gaidutskiy,
PhD in Economics, researcher at management and marketing faculty research laboratory
of national technical university of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

TRANSNATIONAL CORPORATE INVESTMENT IN SUSTAINABLE LOW-CARBON DEVELOPMENT

У статті розкрито обмеженість інвестиційних можливостей міжнародних екологічних структур та великий інвестиційний потенціал ТНК для інвестування сталого низьковуглецевого розвитку з використанням картельних угод, державно-приватних партнерств та інших форм і механізмів. Обгрунтовано, що обмежені можливості екологічних структур зумовлені відсутністю системних механізмів формування їх фінансових ресурсів та незкоординованість їх діяльності. Доведено, що низький рівень залучення до інвестування сталого низьковуглецевого розвитку ТНК, які володіють великими обсягами капіталу, зумовлений відсутністю ефективної і єдиної в глобальному масштабі системи регулювання та мотивації залучення коштів ТНК в цю сферу шляхом впровадження глобальних інвестиційних режимів.

The article deals with the the problem of limited investment opportunities that international environmental institutions have and covers the large investment potential for investment that have TNC and that can be invested into sustainable low-carbon development using cartel agreements, public-private partnerships and other forms and mechanisms. The article justifies that the financial capacity of environmental agencies is limited due to lack of systematic mechanisms of formation of financial resources and disorientation of their activities. The author proves that the low level of investments in sustainable low-carbon development from multinationals that own large amounts of capital, is due to the lack of effective and united global system of regulation and motivation of TNCs to raise funds in this area by implementing global investment regimes.

Ключові слова: Транснаціональне інвестування; корпоративне інвестування; принципи відповідальних інвестицій; принципи екватора; вуглецеві, кліматичні принципи інвестування; інвестиційні можливості ТНК; сталий низьковуглецевий розвиток.

Key words: Transnational investment; corporate investment; principles of responsible investment; equator principles; carbon, climate investment principles; TNC investment opportunities; sustainable low-carbon development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід до сталого низьковуглецевого розвитку вимагає великих фінансових ресурсів. Однак країни, які мають велику потребу в інвестиціях для енергоконверсії далеко не завжди мають кошти, навіть у мінімальних обсягах. Отже, проблема залучення таких коштів має транснаціональний характер. Разом з тим необхідний для цього капітал в достатніх обсягах у світі є. У передкризові роки (2008) річні обсяги прямих іноземних інвестицій у світі перевищували 2 трлн доларів. Значна частина з них може бути залучена у сферу інвестування сталого низьковуглецевого розвитку. Найбільшими обсягами іноземного капіталу, як показують дослідження, володіють транснаціональні корпорації (ТНК), якими є і великі банки. На них припадає основний обсяг прямих іноземних інвестицій світу. Звідси очевидні великі можливості в залученні капіталів ТНК до фінансування сталого низьковуглецевого розвитку. Актуальність цілей і завдань глобальної політики дає достатньо підстав для залучення великого приватного капіталу в особі ТНК в сталий низьковуглецевий розвиток. Однак для цього мають бути створені сприятливі умови і система мотивації. Дослідженню та опрацюванню цих питань присвячена дана стаття, що й визначає її актуальність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значну увагу дослідженню питань інвестування сталого низьковуглецевого розвитку приділяють: Андреєва Н. [1],

Вовк С. [2], Герасимчук І. [3], Доспєхова Е. [4], Ілюмжінова К. [3], Полонська Ю. [5], Сафонов В. [6], Харічков С. [7], Шорна А. [3] та інші. Однак питання організаційних форм та механізмів залучення приватного іноземного капіталу до транснаціонального інвестування сталого низьковуглецевого розвитку досліджені недостатньо.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття неадекватності використання великих інвестиційних можливостей транснаціональних компаній в тому числі великих банків для інвестування сталого низьковуглецевого розвитку, обгрунтування організаційних форм і механізмів залучення великих приватних капіталів через картельні угоди та державно приватні партнерства урядів з ТНК.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зараз у світі більше ста міжнародних організацій, які в тій чи іншій формі займаються проблемами навколишнього середовища. Найбільш авторитетна з них — Організація Об'єднаних Націй (ООН). Багато ініціатив і заходів цієї організації присвячені екологічним проблемам. Одна з таких — заснування у 2000 р. Глобального договору ООН, який включає десять принципів, три з яких стосується навколишнього середовища. Ці принципи спрямовані на інтеграцію цілей розвитку тисячоліття в практику бізнесу. До ініціативи Глобального договору вже приєдналися близько 7 тис. організацій-партнерів, у т.ч. 5 тис. компаній з 130 країн. Серед них сотні банків, страхових та інших фінансових компаній. Глобальний договір є добровільною ініціативою і передбачає набір призначених цінностей. Важлива роль Договору — мотивація до інтеграції зусиль, консолідації капіталів та їх спрямування на охорону навколишнього середовища [3].

Важливим заходом сприяння інвестуванню сталого низьковуглецевого розвитку є Фінансова ініціатива Програми ООН з навколишнього середовища (ФІ ЮНЕП) [8]. Мережа цієї ініціативи в даний час об'єднує понад 200 учасників (головним чином банків і страхових компаній). Кожна фінансова організація, що приєднується до ФІ ЮНЕП, підписує її Декларацію і тим самим бере зобов'язання з формування механізмів для досягнення спільних цілей, які сприяють сталому екологічному розвитку [3].

В контексті політики Глобального договору у 2006 р. ФІ ЮНЕП була заснована програма "Принципи відповідальних інвестицій (ПВІ) [9]. Ці принципи вже підписали понад 850 фінансових інститутів, в тому числі інвестиційні фонди, банки, компанії з управління активами, інші ТНК. З них 40% з Європи, 25% — з Північної Америки, ще 15% — з Океанії, сукупні активи під управлінням яких перевищують 18 трлн доларів [10].

У 2003 році десятьма транснаціональними банками у співпраці з Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК) запроваджені так звані принципи Екватора [11]. Ці принципи, які підтримує вже близько 70 банків, застосовуються для проектного фінансування великих, складних і дорогих проектів, вартістю більше 10 млн доларів. За принципами Екватора щорічно фінансується близько 70 млрд дол. Це найбільш вражаючий приклад добровільних механізмів проектного фінансування [3; 4; 5]. Таке фінансування особливо прийнятне для сталого низьковуглецевого розвитку.

Серед низки фінансово-інвестиційних ініціатив міжнародного характеру найбільшого поширення набули принципи відповідальних інвестицій. На другому місці — фінансова ініціатива. Однак це далеко не повний перелік структур та ініціатив, які в тій чи іншій мірі сприяють залученню інвестицій у сталий низьковуглецевий розвиток. Враховуючи неформальний характер об'єднання зусиль ТНК в цих ініціативах та принципах і разом з тим узгоджувальний характер роботи, цю групу інвесторів можна назвати картельною (картель — узгоджена діяльність).

У 2008 р. п'ять провідних фінансових інститутів, банки (Credit Agricole, HSBC, Standard Chartered, і страхові компанії Swiss Re і Munich Re) підписали нові принципи (відомі як кліматичні принципи), розроблені з метою управління ризиками та можливостями, викликаними зміною клімату. У травні 2008 р. Standard Chartered, ADB і Johnson Controls оголосили про своє партнерство в рамках проекту, названого The Energy Efficiency Multi-Project Financing Programme з обсягом фінансування 114 млн дол. для сприяння інвестування сталого низьковуглецевого розвитку. Завдяки реалізації цієї програми бізнес зможе щорічно заощадити від 20 до 40% енерговитрат [5].

Ще конкретнішою програмою сприяння інвестуванню сталого низьковуглецевого розвитку є вуглецеві принципи (Carbon Principles). Ці принципи розроблені в 2007 р. шістьма найбільшими банками США. За цими принципами всі проекти з будівництва енергетичних об'єктів, фінансовані за участю банків-учасників, мають пройти спеціальний екологічний аудит. Таким чином, банки-учасники заохочують інвестиції у енергоконверсію [3].

Міжнародна фінансова корпорація (МФК), яка здійснює інвестиції в приватному секторі, теж має ряд екологічних стандартів, які застосовуються до всіх проектів. МФК вимірює вуглецевий "слід" свого інвестиційного портфеля. Всі нові проекти МФК в реальному секторі зобов'язані звітувати по викидах парникових газів перед затвердженням. МФК навіть розробила інструмент для оцінки викидів парникових газів [5].

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) та інші міжнародні і регіональні банки аналогічного типу використовують більшість механізмів екологічної відповідальності, запропонованих МФК. Енергоефективність є невід'ємною складовою бізнесу в кожній сфері кредитної діяльності цих банків [5].

Однак найбільш потужними інвесторами у світовій економіці є ТНК, які водночас поки що дуже мало інвестують у сталий низьковуглецевий розвиток. Тим не менше, у долученні ТНК до інвестування сталого низьковуглецевого розвитку є взаємні передумови та інтереси, які загалом підпорядковані цивілізаційним цілям. З одного боку, ТНК є великими продуцентами вуглецевих викидів, з другого — вони є потужними продуцентами нових технологій, у т.ч. у сфері енергоконверсії. Тобто ТНК є одночасно частиною самої проблеми та способів її розв'язання. Проведені дослідження дали можливість з'ясувати спільність інтересів сталого низьковуглецевого розвитку та зростання ТНК.

Інтереси сталого низьковуглецевого розвитку та ТНК збігаються насамперед у глобалізації економіки. Реалізація антивуглецевої політики можлива насамперед в умовах транснаціональної економічної діяльності. Тому, на думку експертів Світового банку, при правильному виборі стратегічних ініціатив, стимулів та режиму регулювання, ТНК можуть і повинні вносити істотний внесок у боротьбу зі зміною клімату [12].

Інвестиційні проекти розвитку безвуглецевої енергетики є високо інноваційними і вимагають великих обсягів фінансування НДДКР. Але однією з характерних рис сучасних ТНК якраз є їхні величезні витрати на НДДКР. На частку ТНК у світі припадає більше 80% зареєстрованих патентів, ноу-хау, ліцензій і фінансування світових НДДКР [13]. Тобто рівень концентрації фінансування НДДКР у ТНК дуже високий, що цілком відповідає високому рівню наукоємності та інноваційноємної низьковуглецевої економіки.

Успіх залучення капіталів ТНК до інвестування сталого низьковуглецевого розвитку можливий на базі державно-приватного партнерства (ДПП), коли інтереси приймаючих країн і ТНК співпадають. Тому уряди зацікавлені у залученні

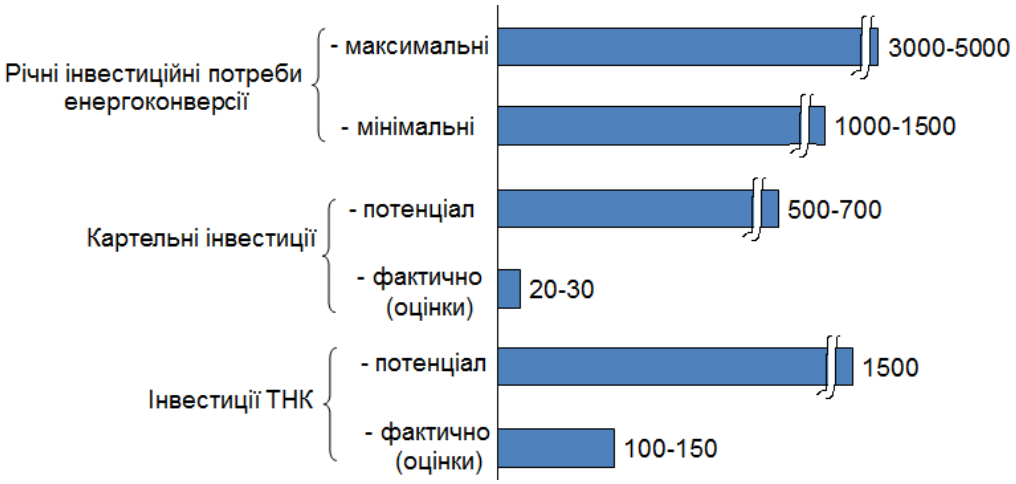

Рис. 1. Інвестиційні потреби енергоконверсії, потенціал та оціночні інвестиції, млрд дол.

Джерело: розроблено автором за експертними оцінками [3; 5; 10].

капіталів як "чужих", так і "своїх" ТНК, шляхом укладення різних політичних, економічних і торгівельних союзів і міжнародних договорів. ТНК в такій співпраці теж дуже зацікавлені, і у більшості випадків є ініціаторами співпраці [6].

Таким чином, транснаціональна інноваційна та інвестиційна діяльність ТНК є дуже сприятливою для забезпечення сталого низьковуглецевого розвитку в глобальному масштабі. Це досягається завдяки спільності їх інтересів, а також: 1) стимулювання транснаціональної відкритості та економічної інтеграції; 2) міжнародного регулювання сталого низьковуглецевого розвитку, особливо енергоконверсії; 3) транснаціональної гармонізації механізмів регулювання та здійснення антивуглецевої політики.

Однак, недивлячись на великі потреби в капіталі для сталого низьковуглецевого розвитку та великі інвестиційні можливості ТНК, статистика відстежує поки що дуже незначні обсяги вкладених інвестицій. Наприклад, щорічні загальні інвестиції у відновлювальну енергетику в останні роки становлять в межах 200—250 млрд дол. Водночас загальні зарубіжні інвестиції ТНК сягають 1,5 трлн дол. Отже на відновлювальну енергетику з них припадає не більше 15%. Це дуже мало, якщо врахувати загальну частку ТНК в іноземних інвестиціях (близько 90%) та високу інвестиційну ємність сталого низьковуглецевого розвитку. Виходячи з останнього аргументу, на відновлювальну енергетику, за нашими припущеннями, мало б направлятись не менше половини іноземних інвестицій ТНК. Однак це лише припущення, оскільки офіційної світової статистики прямих іноземних інвестицій ТНК у безвуглецеву енергетику досі немає.

Такий стан з інвестуванням великого капіталу ТНК у сталий низьковуглецевий розвиток зумовлений, як показують дослідження, багатьма причинами.

Перше. Відсутність глобальної (всеохоплюючої), радикальної та зобов'язуючої антивуглецевої політки.

Друге. Вичікувальною позицією ТНК щодо подальшого зростання інвестиційної привабливості сталого низьковуглецевого розвитку з урахуванням комплексу чинників: екологічних, економічних, енергетичних, політичних, соціальних.

Третє. Відсутність або недостатня неефективність механізмів стимулювання залучення транснаціональних інвестицій в низьковуглецеву економіку.

У зв'язку з цим пошук шляхів мотивації ТНК до залучення їх великих капіталів до інвестування сталого низькоковуглецевого розвитку є дуже актуальним завданням. ТНК, володіючи великими ресурсами і технологічними можливостями можуть суттєво підсилити інвестиційний процес в сталий низьковуглецевий розвиток.

Із проведених досліджень стало очевидно, що інституціональне забезпечення транснаціонального інвестування сталого низьковуглецевого розвитку має досить розгалужену мережу. Сюди входять чисельні транснаціональні корпорації (ТНК), які безпосередньо інвестують у низьковуглецеву економіку та численні міжнародні організації (формальні і неформальні), які покликані сприяти транснаціональному інвестуванню цієї сфери. Річний інвестиційний потенціал цих структур оцінюється в трильйони доларів, що відповідає щорічним інвестиційним потребам низьковуглецевої економіки. Однак цей потенціал спрямований у низьковуглецеву економіку поки що менше ніж на 10%, що приблизно настільки ж відповідає річним інвестиційним потребам низьковуглецевої економіки (рис. 1).

Між тим глобальний характер системної діяльності ТНК в найбільш повній мірі відповідає транснаціональному характеру інвестування сталого низьковуглецевого розвитку та розв'язанню проблеми скорочення вуглецевих викидів. Практично по всіх основних напрямах діяльності інтереси, можливості і потреби ТНК і сталого низьковуглецевого розвитку співпадають. Звідси очевидно, що низький рівень фактичного інвестування ТНК в сталий низьковуглецевий розвиток зумовлений відсутністю глобальної антивуглецевої політики, яка б обов'язково іммплементувалась в діяльність ТНК.

Великі інвестиційні можливості мають так звані картельні формування, які представляють собою неформальні об'єднання за певними (як правило, екологічними) принципами та інтересами. До числа таких належать: 1) "формування відповідальних інвестицій"; 2) "фінансова ініціатива"; 3) "принципи Екватора"; 4) "кліматичні принципи"; 5) "вуглецеві принципи" та ін. Ці неформальні формування володіють великим інвестиційним потенціалом та відповідною ініціативою спеціалізованого інвестування у низьковуглецеву економіку та енергетику. Однак їх реальні інвестиційні вкладення у низьковуглецеву економіку та енергетику поки що менші 5% їх потенціалу та інвестиційних потреб у цій сфері. Причини ті ж, що і по ТНК — відсутність централізованої у глобальному масштабі антивуглецевої політики, яка була б обов'язковою по відношенню до фінансових установ.

Водночас і картельні і корпоративні формування об'єднує спільність причин низької участі в інвестуванні сталого низьковуглецевого розвитку. Головна причина — використання коштів за власними бізнесовими інтересами з тією лише різницею, що в одних випадках з певним дотриманням екологічних вимог, а в других — без такого обов'язкового дотримання. До того ж дотримання екологічних вимог

дуже слабка форма мотивації транснаціонального інвестування сталого низьковуглецевого розвитку. Натомість потрібна така система мотивації, особливо ТНК, яка б спонукала їх повністю вкладати кошти у енергоконверсію, особливо в розвиток відновлювальної енергетики. При цьому великі обсяги капіталу, якими володіють ТНК, в т.ч. фінансові, варті того, щоб були розроблені потужні механізми мотивації цих структур вкладати потужні інвестиції у сталий низьковуглецевий розвиток.

ВИСНОВКИ

1. Недивлячись на велику численність міжнародних екологічних організацій, задекларованих у сприянні інвестування сталого низьковуглецевого розвитку, їх реальна інвестиційна участь у цій сфері поки що дуже скромна. Зумовлено це низкою причин: добровільний характер створення та діяльності; велика чисельність проектів та розпорошеність ресурсів; відсутність координації інвестиційних заходів; відсутність системної економічної бази діяльності.

2. Найбільш потужними інвесторами є ТНК, які володіють великим економічним і фінансовим потенціалом. Прийнятність ТНК для інвестування сталого низьковуглецевого розвитку — це спільність їх інтересів. Однак роль ТНК в інвестування сталого низьковуглецевого розвитку поки що дуже мала і теж через відсутність глобальної системи мотивації до інвестування в низьковуглецеву економіку.

3. Картельне інвестування окрім переваг має свої недоліки — це добровільність, слабкість мотивації, безсистемність, секторальність, вибірковість. Тому інвестиції картельних формувань теж малі як в порівнянні з їх інвестиційним потенціалом, так і в порівнянні з інвестиційними потребами. Основна причина в тому, що відсутня ефективна централізована в глобальному плані система мотивації інвестиційних процесів у сталий низьковуглецевий розвиток.

Література:

1. Андреева Н.Н. Экологически ориентированные инвестиции: выбор решений и управление: монография / Н.Н. Андреева. — Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2006. — 536 с.

2. Вовк С. Тенденції сучасного інвестування: ТНК / С.Вовк // Журнал європейської економіки. — №3. — 2012. — С. 296—318.

3. Герасимчук И., Илюмжинова К., Шорна А. Чистая выгода для России: преимущества ответственного финансирования. Доклад Программы по экологизации рынков и инвестиций WWF/ Под ред. И.Герасимчук, К.Илюмжиновой и А.Шорна. — М.: Франкфурт-на-Майне — Йоханнесбург: WWF, 2010.

4. Доспехова Е. Покрытые "зеленью" [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.depo.ua/ru/delovaja-stolica/2013_ds/fevral_ds2013/5-611/98080.htm

5. Полонская Ю. Российский финансовый сектор в низкоуглеродном мире: на пороге перемен // "Проектное финансирование — International and russian project finance". — № 1—2 (001-002). — 2010. — 60 с.

6. Сафонов В. Глобальный вызов транснациональных корпораций // Зеркало недели. — № 31. — 16.08.2003.

7. Харічков С., Андрєєва Н. Зелені інвестиції як каталізатор переходу до нового курсу розвитку економіки: міжнародні орієнтири і перспективи впровадження. / С. Харічков, Н. Андрєєва // Економіст. — №12. — 2010. — С. 16—21.

8. UNEP Finance Initiative. United Nations [Electronic Resource]. — Mode of access: http://www.unepfi.org/publications/climate_change/index.html

9. Principles for Responsible Investment. UNEP [Electronic Resource]. — Mode of access: http://www.unpri.org/

10. На порядку денному — відповідальне інвестування. 24 травня 2011. Київ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://blog.scm.com.ua/ua/2011/05/24/na-poryadku-dennomu-vidpovidalne-investuvannya/

11. Equator Principles. International Financial Corporation [Electronic Resource]. — Mode of access: http://www.equator-principles.com/index.php/all-ep-association-news/254-revised-ps

12. World Investment Report 2010. Investing in a low-carbon economy [Electronic Resource] // UNCTAD. — Mode of access: http://unctad.org/en/docs/wir2010_en.pdf

13. Транснациональные корпорации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.uptrading.ru/main/internet_trejding_na_finansovyh_rynkah/informacionnyj_blok_trejderainvestora/ekonomika_i_politika/mirovaya_ekonomika/transnacionalnye_korporacii/

References:

1. Andreeva, N.N. (2006), Jekologicheski orientirovannye investicii: vybor reshenij i upravlenie. [Environmentally oriented investment: choice-making and management], IPRJeJel NAN Ukrainy, Odessa, Ukraine.

2. Vovk, S. (2012), "Trends of modern investment: TNC", Zhurnal ievropejs'koi ekonomiky, vol. 3, pp. 296—318.

3. Gerasimchuk, I. Iljumzhinova, K. and Shorn, A. (2010), Chistaja vygoda dlja Rossii: preimushhestva otvetstvennogo finansirovanija. Doklad Programmy po jekologizacii rynkov i investicij [Net profit for Russia: the benefits of responsible finance. Report Programme Trade and Investment], WWF, Moscow-Johannesburg — Frankfurt am Main.

4. Dospehova, E. (2013), "Covered with green", Delovaja Stolica, [Online], vol. 5, available at: http://www.depo.ua/ru/delovaja-stolica/2013_ds/fevral_ds2013/5-611/98080.htm (Accessed 12 Aug 2014)

5. Polonskaja, Ju. (2010), "Russian financial sector in low-carbon world: on the threshold of change", International and Russian project finance, vol. 1—2, pp. 60.

6. Safonov, V. (2003), "The global challenge of transnational corporations.", Zerkalo nedeli, vol. 31.

7. Kharichkov, S. and Andrieieva, N. (2010), "Green investment as a catalyst for transition to the new course of economic development: international guidelines and implementation perspectives", Economist, vol. 12, pp. 16—21.

8. United Nations. (2013), "UNEP Finance Initiative. Climate Change Work Programme", available at: http://www.unepfi.org/publications/climate_change/index.html (Accessed 22 May 2015).

9. United Nations. (2013), "UNEP Finance Initiative. Principles for Responsible Investment.", available at: http://www.unpri.org/ (Accessed 12 Aug 2014).

10. Corporate Blog SCM (2011), "On the agenda — responsible investment", available at: http://blog.-scm.com.ua/ua/2011/05/24/na-poryadku-dennomu-vidpovidalne-investuvannya/ (Accessed 12 May 2015) .

11. Equator Principles. (2012), "The Newly revised IFC Performance Standards — Guidance on Implementation by EP Association Members", available at: http://www.equator-principles.com/index.php/all-ep-association-news/254-revised-ps (Accessed 17 November 2013).

12. UNCTAD (2010), "World Investment Report 2013", available at: http://unctad.org/en/docs/wir2010_en.pdf (Accessed 11 September 2014).

13. The official site of Up Trading (2011), "Transnational Corporations", available at: http://www.uptrading.ru/main/internet_trejding_na_finansovyh_rynkah/informacionnyj_blok_trejderainvestora/ekonomika_i_politika/mirovaya_ekonomika/transnacionalnye_korporacii/ (Accessed 5 April 2015).

Стаття надійшла до редакції 05.01.2016 р.

УДК 658.589

С. І. Лихолет,
к. е. н., старший викладач,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Lykholet,
Ph.D. in Economics, Senior lecturer, SHEI "Vadym Hetman Kyiv National Economic University", Kyiv

NEW APPROACHES TO ASSESSMENT OF EFFICIENCY OF ECONOMIC STIMULATION FOR INNOVATION ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Ефективна реалізація функцій управління промисловим підприємством досягається точним вимірюванням процесу та його оцінкою. В статті запропоновано систему показників комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств.

Запропоновані показники надають об'єктивну оцінку процесу інноваційної діяльності та ефективності його стимулювання. Показники згруповано за п'ятьма наступними блоками: ефективність роботи національних дослідників; патентна продуктивність; патентоємність національного господарства; інноваційна активність; державна підтримка інноваційної діяльності.

Розроблено систему показників комплексної оцінки апробовану на основі статистичних даних щодо економічного стимулювання промислових підприємств України у 2005—2014 роках.

Практичне використання методичних положень щодо комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств дозволяє формувати управлінські рішення в інноваційній сфері, виходячи з задач забезпечення інтенсивного розвитку підприємства.

The effective management functions of industrial enterprise can be achieved with accurate measurement of the process and its evaluation. The system of indicators for complex evaluating the economic stimulation effectiveness of innovation activities is proposed.

The proposed indicators provide an objective assessment of the innovation activities and effectiveness of its stimulation. The indicators are grouped into five blocks as the following: the effectiveness of national researchers; patent performance; patent quantity in national economy; innovative activity; state support for innovations.

The system of indicators for complex evaluating the economic stimulation effectiveness approved on the basis of statistical data on economic stimulation for industrial enterprises in Ukraine in 2005—2014, respectively.

Practical usage of methodological aspects for complex evaluating the economic stimulation effectiveness for industry allows providing effective management decisions in the sphere of innovations based on tasks of intensifying enterprise development.

Ключові слова: оцінка ефективності, економічне стимулювання, інноваційна діяльність, промислове підприємство, трансфер технологій, показники ефективності.

Key words: evaluation of efficiency, economic stimulation, innovative activity, industrial enterprise, technology transfer, indexes of efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сталий соціально-економічний розвиток України можливий лише за рахунок інтенсивного розвитку промислових підприємств, що досягається підвищенням продуктивності праці, збільшенням доданої вартості в реалізованій продукції, створенні нових ринків та нових продуктів.

Це відбувається в рамках самовідтворювальної інноваційної діяльності, яку здійснюють разом всі її учасники: центри трансферу та комерціалізації технологій (нових знань), посередники інноваційного процесу, суб'єкти господарювання. В свою чергу, однією із ключових складових інноваційної діяльності промислових підприємств є її фінансове забезпечення, у тому числі, за рахунок інструментів економічного стимулювання.

Будь-який процес потребує функції управління. Для ефективної реалізації цієї функції обов'язковою умовою є оцінка процесу через його вимірювання. Поки не буде сформована система оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств, підтримка національних виробників інноваційної продукції буде залишатись на низькому рівні.

Вважаємо, що за умов відсутності дієвої системи економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств, не можливе суттєве покращення темпів інноваційного розвитку національного господарства. Все це, на наш погляд, обумовлює актуальність проблематики даної статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем інноваційної діяльності присвячено багато публікацій. Загалом інноваційна діяльність як процес властивий певному суб'єкту досліджується в різних аспектах, формах, рівнях, видах. Існує велика кількість як науково-теоретичних, так і суто практичних досліджень з цього приводу.

Проте лишаються нерозв'язаними багато проблем, серед яких є розробка та апробація системи комплексної оцінки економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств, впровадження якої сприятиме ефективному функціонуванню і розвитку національної інноваційної системи.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розроблення методичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств з метою забезпечення їх інтенсивного розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка й апробація системи показників комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Узагальнення окремих показників інноваційної діяльності промислових підприємств, які взаємопов'язані із показниками їх економічного стимулювання, дозволяє сформувати цілісну систему, яка комплексно характеризує ефективність економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств.

В узагальненій системі комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств рівень результативності патентної активності характеризують: коефіцієнт винахідницької активності (КВА); коефіцієнт самозабезпеченості власними винаходами (КС); коефіцієнт залежності від іноземних винаходів (КЗ).

Перші два показники відображають ефективність роботи національних дослідників: відповідно, чим вище їх значення, тим вища ефективність за даними показниками. Позитивна динаміка значень третього показника — коефіцієнта залежності, оцінюється у "зворотному напрямку", тобто, чим нижче його значення, тим вища ефективність національних заявників.

1. Коефіцієнт винахідницької активності (КВА) пропонується визначати як відношення кількості національних патентних заявок на винаходи, поданих в Україні, в розрахунку на 1 000 осіб населення.

$$КВА = \frac{З_{пн}}{Н} \quad (1).$$

Оскільки винахідницька діяльність розглядається як частина діяльності інноваційної, то кількість патентів — важлива компонента оцінки інноваційної діяльності на стадіях, що передують стадії виробництва. Крім того, патенти використовуються у сучасній міжнародній статистиці в якості одного з основних індикаторів винахідницької діяльності. В Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості патентних заявок на винаходи, поданих національними заявниками. З 2005 року по 2014 рік їх кількість в розрахунку на 1 000 осіб населення зменшилась з 0,08 до 0,06.

2. Коефіцієнт самозабезпеченості власними винаходами (КС) пропонується визначати як відношення кількості вітчизняних патентних заявок до всіх поданих в Україні патентних заявок на винаходи.

$$КС = \frac{З_{пн}}{З_{п}} \quad (2).$$

За десять років (2005—2014 рр.) коефіцієнт самозабезпеченості коливався від 0,63 до 0,51, а його середнє значення становить 0,53. Тобто на національних заявників припадає лише половина заявок на винаходи, інша половина заявок надходить від іноземних заявників, що підтверджується розрахунками значень відповідного показника.

3. Коефіцієнт залежності від іноземних винаходів (КЗ) пропонується визначати як відношення кількості іноземних і національних патентних заявок на винаходи, поданих в Україні.

$$КЗ = \frac{З_{пі}}{З_{нп}} \quad (3).$$

Кількість патентних заявок на винаходи, поданих іноземними заявниками з 2005 року по 2014 рік збільшилась, паралельно відбувалось стрімке зменшення кількості патентних заявок на винаходи, поданих національними заявниками, що призвело до суттєвого зростання коефіцієнту залежності, який за десять років з 0,58 досяг значення 0,96.

Слід зазначити, що у випадку сучасної України рівень внутрішньої винахідницької активності залишається досить низьким, як і динаміка показників патентної активності за 2005—2014 роки (рис. 1).

Як засвідчує наведена динаміка коефіцієнтів винахідницької активності, самозабезпеченості власними винаходами, залежності від іноземних винаходів за ос-

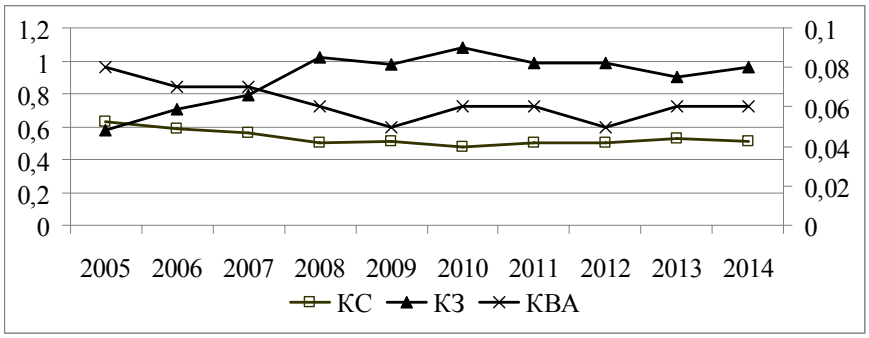

Рис. 1. Динаміка показників патентної активності у 2005—2014 рр.

танні десять років, патентна активність національних заявників суттєво зменшилась, що підтверджуються змінами всіх трьох коефіцієнтів, а саме: перший коефіцієнт з 2005 по 2010 рр. знизився на 0,02, другий коефіцієнт знижувався поступово, а третій коефіцієнт, навпаки, збільшився майже вдвічі. Але в 2010 та 2013 році відбулось незначне пожвавлення.

До загальної системи показників комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств пропонується також включити наступні два показника (4-й та 5-й), які характеризують рівень патентної продуктивності. Перший коефіцієнт відображає ефективність роботи зайнятих у сфері наукових досліджень та розробок. З використанням другого коефіцієнту визначається ефективність витрат на НДДКР.

4. Коефіцієнт патентної продуктивності за зайнятими у сфері НДДКР (КППЗ) пропонується визначати як відношення кількості патентів у резидентів країни до зайнятих у сфері наукових досліджень та розробок (на 1000 осіб).

$$КПП_З = \frac{КП}{З} \qquad (4).$$

Динаміка коефіцієнта патентної продуктивності за зайнятими у сфері НДДКР означає, що якщо в 2005 році на 1 000 зайнятих приходилось 64 патенти на об'єкти промислової власності, то в 2014 році — вже 114 патентів. Тобто, за десять розглянутих років патентна продуктивність в національному господарстві збільшилась на 78%.

Дана ситуація пояснюється тим, що, з одного боку, кількість виданих патентів на об'єкти промислової власності національним заявникам з 2005 по 2014 рік залишалась відносно стабільною, а з іншого — суттєво скорочувалась кількість зайнятих у сфері НДДКР (за 10 років на 35%).

5. Коефіцієнт патентної продуктивності за витратами на НДДКР (КППВ), пропонується визначати як відношення кількості патентів у резидентів країни до витрат на НДДКР, тобто як кількість патентів на 1 мільйон гривень відповідних витрат.

$$КПП_В = \frac{КП}{ЗФ} \qquad (5).$$

Динаміка коефіцієнту патентної продуктивності за витратами на НДДКР у 2005—2013 рр. показує, що в 2005 році на мільйон гривень витрат на НДДКР приходилось більше 2,1 патентів на об'єкти промислової власності, то в 2013 році — 1,2 патенти.

Визначальним фактором зменшення показника відносної продуктивності є суттєве зростання витрат на НДДКР. При дослідженні динаміки продуктивності витрат на НДДКР у постійних цінах спостерігалась така ж сама тенденція до зниження, проте не такими стрімкими темпами як у поточних цінах (рис. 2).

Отже, за динамікою коефіцієнту патентної продуктивності за зайнятими у сфері НДДКР спостерігається деяке зменшення темпів зростання, що пояснюється уповільненням приросту кількості виданих патентів на об'єкти промислової власності національним заявникам, а за коефіцієнтом патентної продуктивності за витратами на НДДКР — стрімке падіння.

До загальної системи показників комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств пропонується також включити наступні два показника (6-й та 7-й), які характеризують процеси приросту патентів на об'єкти промислової власності та патентоємності національного господарства.

6. Коефіцієнт приросту патентів на об'єкти промислової власності (КПОПВ).

$$КП_{ОПВ} = \left(\frac{КП_1}{КП_0} - 1\right) \qquad (6).$$

Коефіцієнт приросту патентів на об'єкти промислової власності є допоміжним і відображає загальну картину стосовно кількості патентів виданих в Україні за рік.

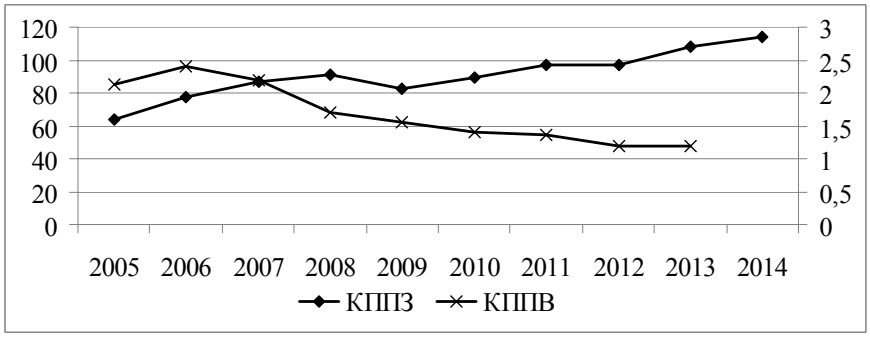

Рис. 2. Динаміка показників патентної продуктивності в 2005 — 2014 рр.

7. Коефіцієнт патентоємності пропонується визначати як відношення кількості патентів до валового внутрішнього продукту. В 2014 році він становив 9,56 патентів на 1 млрд грн. ВВП.

$$П_{ВВП} = \frac{КП}{ВВП} \quad (7).$$

Коефіцієнт патентоємності відображає загальну картину стосовно кількості патентів виданих в Україні за рік.

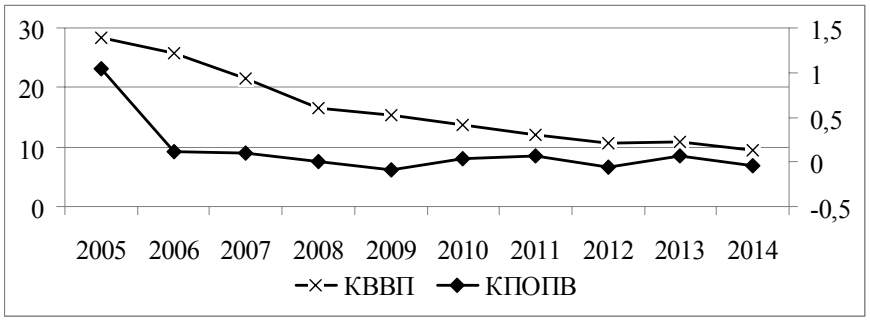

Рис. 3. Динаміка показників патентоємності в 2005 — 2014 рр.

Зменшення даного показника пояснюється більш швидкими темпами приросту ВВП ніж темпи приросту виданих патентів у період 2005—2010 рр., а в 2009 році зменшення відбулося як за ВВП та і за кількістю виданих охоронних документів (рис. 3).

До загальної системи показників комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств пропонується також включити наступні два показника (8-й та 9-й), які характеризують процеси інноваційної активності промислових підприємств та фінансування НДДКР приватним (недержавним) сектором.

8. Коефіцієнт інноваційної активності промислових підприємств (КІА) пропонується визначати як відношення інноваційно активних підприємств до загальної їх кількості в промисловості.

$$КІА = \frac{ІП}{ПП} \quad (8).$$

Наведені дані відносно інноваційної активності промислових підприємств України за період з 2005 по 2014 рр. вказують на відносну нестабільність цього коефіцієнту, який змінюється як в напрямі зменшення, так і збільшення. Проте в будь-якому разі його значення залишається досить низьким.

Мінімально прийнятним значенням частки інноваційних підприємств у країнах ЄС вважається 30%, а для країн "старих" членів ЄС він перевищує 50%. Цей показник є непрямим свідченням інноваційної активності господарюючих суб'єктів економічної діяльності та віддзеркаленням умов для проведення інноваційного розвитку, які створює держава.

В Україні спостерігалось зниження кількості інноваційно активних підприємств (26% у 1994 р. проти 12% у 2005 р., і 11% в 2006 р.). Але за останні три роки з (2012—2014 рр.) частка інноваційно активних підприємств збільшилась до 16—17%.

Слід зазначити, що серед країн Європейського Союзу мінімальні показники інноваційної активності мають Португалія — 26% та Греція — 29%, але навіть вони у двічі вищі, ніж в Україні. У порівнянні з країнами-лідерами такими, як Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%) та Ірландія (74%) розрив з Україною ще більший і складає 3—4 рази.

9. Коефіцієнт фінансування НДДКР приватним (недержавним) сектором (КПФ) пропонується визначати співвідношенням обсягів фінансування НДДКР приватним (недержавним) сектором та обсягів фінансування НДДКР державним сектором національного господарства.

$$КПФ = \frac{ПФ}{ЗФ} \quad (9).$$

Тенденція до поступового зменшення безпосереднього державного фінансування науково-технічної діяльності спостерігається в усіх розвинутих країнах, натомість держава продовжує грати визначну роль, приймаючи участь у фінансуванні фундаментальних досліджень, НДДКР у військовій та космічній галузях, та у підтримці ризикових проектів. Величезною залишається роль держави у створенні відповідної інфраструктури, сприятливої для інноваційного розвитку.

Однією із характерніших рис поточного стану справ у інноваційній діяльності в Україні є те, що її фінансування здійснюється в основному за рахунок власних коштів підприємств. Сучасні реалії є такими, що спрямовувати значний обсяг власних коштів на розвиток, у тому числі й інноваційну діяльність, можуть собі дозволити далеко не всі підприємства.

Отже, останнім часом в Україні спостерігається тенденція до зменшення частки приватного сектору в забезпеченні витрат на НДДКР (рис. 4).

Слід зазначити, що найголовнішим джерелом фінансування інновацій, залишаються власні кошти підпри-

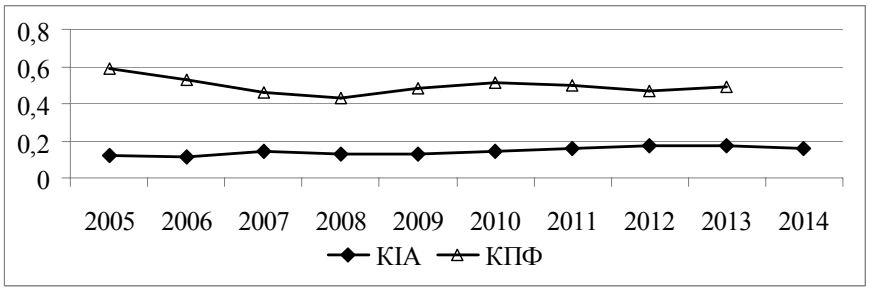

Рис. 4. Динаміка показників інноваційної активності в 2005—2014 рр.

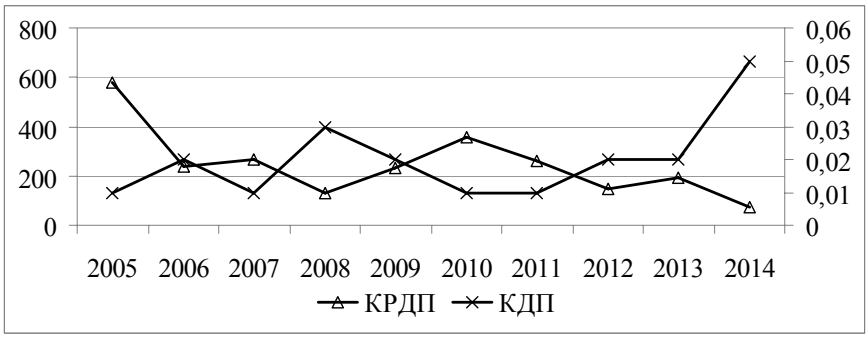

Рис. 5. Державна підтримка інноваційної діяльності в 2005 — 2014 рр.

ємств, тоді як на Заході ще з 1990-х важливим джерелом фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності стали банківський та венчурний капітал, що дало змогу залучити чимало великих корпорацій, пенсійних фондів і страхових компаній.

Щодо конкретного поширення форм і методів економічного стимулювання інноваційної діяльності у країнах-лідерах, то у країнах ЄС найбільшої популярності набули низькопроцентні кредити підприємствам для реалізації інноваційно-інвестиційних проектів.

Таким чином, механізм фінансування інноваційної діяльності буде дійсно ефективним лише за умови повноцінного функціонування фінансового ринку та створення спеціалізованих фінансових інститутів, в першу чергу — венчурних фондів, чого в Україні досі не має.

До загальної системи показників комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств пропонується включити наступні три показника (10-й, 11-й та 12-й), які характеризують процеси результативності інноваційних витрат, державної підтримки інноваційної діяльності та результативності державної підтримки інноваційної діяльності.

10. Коефіцієнт результативності інноваційних витрат (КРІВ) пропонується визначати як відношення обсягу реалізації інноваційної продукції до загального обсягу витрат на інноваційну діяльність.

$$КР_{ІВ} = \frac{ОР_{ІП}}{В_{І}} \quad (10).$$

За десять років коефіцієнт результативності інноваційних витрат змінювався як в напрямі збільшення, так — і зменшення, що вплинуло на його зменшення на 24%.

Наступні два показники характеризують рівень державної фінансової підтримки інноваційної діяльності. Перший коефіцієнт відображає частку державного фінансування інноваційної діяльності в загальному обсязі. За другим коефіцієнтом визначається результативність державної підтримки інноваційної діяльності.

11. Коефіцієнт державної підтримки інноваційної діяльності ($К_{ДП}$) пропонується визначати як відношення обсягу державного фінансування інноваційної діяльності до загального обсягу фінансування інноваційної діяльності.

Таблиця 1. Показники комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні у 2005—2014 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ефективність роботи національних дослідників										
1. Винахідницької активності	0,08	0,07	0,07	0,06	0,05	0,06	0,06	0,05	0,06	0,06
2. Самозабезпеченості	0,63	0,59	0,56	0,50	0,51	0,48	0,50	0,50	0,53	0,51
3. Залежності	0,58	0,71	0,79	1,02	0,98	1,08	0,99	0,99	0,9	0,96
Патентна продуктивність										
4. Патентної продуктивності за зайнятими у сфері НДДКР	64,11	77,28	86,89	91,00	82,36	88,97	97,31	96,87	108,5	114
5. Патентної продуктивності за витратами на НДДКР	2,12	2,41	2,20	1,70	1,55	1,40	1,37	1,19	1,2	в.д.
Патентоємність національного господарства										
6. Приросту патентів на об'єкти промислової власності	1,04	0,12	0,10	0,01	-0,09	0,04	0,07	-0,06	0,06	-0,05
7. Патентоємності національного господарства	28,24	25,78	21,49	16,47	15,47	13,59	11,94	10,57	10,77	9,56
Інноваційна активність										
8. Інноваційної активності промислових підприємств	0,12	0,11	0,14	0,13	0,13	0,14	0,16	0,17	0,17	0,16
9. Фінансування НДДКР приватним (недержавним) сектором	0,59	0,53	0,46	0,43	0,48	0,51	0,50	0,47	0,49	в.д.
Державна підтримка інноваційної діяльності										
10. Результативності інноваційних витрат	4,35	5,02	3,71	3,82	3,95	4,19	2,96	3,15	3,75	3,34
11. Державної підтримки інноваційної діяльності	0,01	0,02	0,01	0,03	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,05
12. Результативності державної підтримки інноваційної діяльності	578,17	240,33	264,00	129,93	230,95	360,02	261,65	149,47	191,17	73,38

Джерело: розраховано автором на основі [1—5].

$$К_{ДП} = \frac{Ф_{ДБ} + Ф_{МБ} + Ф_{ПФ}}{ЗФ} \quad (11).$$

Коефіцієнт державної підтримки інноваційної діяльності в 2014 р. становив 0,05, це вказує на те, що частка держави загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності складає лише 5%, що є його найвищим значенням за 10 років. У 2014 р. суттєвого зменшення зазнали як загальні обсяги фінансування, так і державні. Що в кінцевому результаті призвело до зростання показника.

12. Коефіцієнт результативності державної підтримки інноваційної діяльності (КРДП) пропонується визначати як відношення обсягу реалізації інноваційної продукції до загального обсягу державного фінансування інноваційної діяльності.

Коефіцієнт результативності державної підтримки інноваційної діяльності визначає обсяг реалізованої інноваційної продукції у вартісному вимірі, що припадає на одну грошову одиницю державної підтримки інноваційної діяльності.

$$КР_{ДП} = \frac{ОР_{ІП}}{Ф_{ДБ} + Ф_{МБ} + Ф_{ПФ}} \quad (12).$$

У досліджуваний період відбувалось падіння даного показника. В 2005 р. на одну гривню державного фінансування інноваційної діяльності було реалізовано 578 гривень інноваційної продукції, що у 8 разів перевищує значення даного показника (73 грн.) у 2014 р.

На рисунку 5 проілюстрована залежність цих двох показників, що проявляється в протилежному напрямі змін одного показника внаслідок змін іншого, тобто залежність між ними можна назвати (у певному сенсі) обернено протилежною.

Таким чином, можна навести таблицю показників комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств (табл. 1).

Практичне використання методичних положень щодо комплексної оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств дозволяє формувати управлінські рішення в інноваційній сфері виходячи з задач забезпечення інтенсивного розвитку підприємства.

ВИСНОВКИ

Розроблені методичні положення щодо оцінки ефективності економічного стимулювання інноваційної діяльності промислових підприємств на основі обгрунтування системи показників комплексної оцінки, яка включає 12 показників.

Перші три показники (1-й, 2-й і 3-й) відображають ефективність роботи національних дослідників. Наступні два показника (4-й та 5-й), характеризують рівень патентної продуктивності. Вони, відповідно, відображають ефективність роботи зайнятих у сфері наукових досліджень і розробок, ефективність витрат на НДДКР. 6-й та 7-й показники характеризують процеси приросту патентів на об'єкти промислової власності та патентоємності національного господарства.

8-й та 9-й показники характеризують процеси інноваційної активності промислових підприємств і фінансування НДДКР приватним (недержавним) сектором. 10-й, 11-й та 12-й показники розкривають процеси результативності інноваційних витрат, економічного стимулювання та державної підтримки інноваційної діяльності, а також результативності державної підтримки інноваційної діяльності промислових підприємств.

Література:

1. Річний звіт Державного департаменту інтелектуальної власності за 2007 рік. — К.: Державний департамент інтелектуальної власності, 2008. — 63 с.
2. Річний звіт Державного департаменту інтелектуальної власності за 2014 рік. — К.: Державний департамент інтелектуальної власності, 2015. — 64 с.
3. Населення України за 2013 рік. Демографічний щорічник. — К.: Державна служба статистики України, 2014. — 296 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2007 році. Статистичний збірник. — К.: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України", 2008. — 361 с.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році. Статистичний збірник. — К.: Державна служба статистики України, 2013. — 287 с.
6. Мустафин М.А. Инновационная политика в развитых странах мира / М.А. Мустафин // Банки Казахстана. — 2008. — №2. — С. 28—31.
7. Кузьмін О.Є., Шотік Т.М. Фінансова складова в розвитку й функціонуванні національної інноваційної системи / О.Є. Кузьмін, Т.М. Шотік // Фінанси України. — 2009. — №5. — С. 21—30.

References:

1. State Department of Intellectual Property (2008), "Richnyj zvit Derzhavnoho departamentu intelektual'noi vlasnosti za 2007 rik" [Annual Report of the State Department of Intellectual Property for 2007], State Department of Intellectual Property, Kyiv, Ukraine.
2. State Department of Intellectual Property (2015), "Richnyj zvit Derzhavnoho departamentu intelektual'noi vlasnosti za 2014 rik" [Annual Report of the State Department of Intellectual Property for 2014], State Department of Intellectual Property, Kyiv, Ukraine.
3. State Statistics Service of Ukraine (2014), "Naselennia Ukrainy za 2013 rik. Demohrafichnyj schorichnyk" [The population of Ukraine for 2013. Demographic Yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
4. State Statistics Service of Ukraine (2008), "Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini 2007. Statystychnyj zbirnyk" [Research and innovation activity in Ukraine 2007. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
5. State Statistics Service of Ukraine (2013), "Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini 2012. Statystychnyj zbirnyk" [Research and innovation activity in Ukraine 2012. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
6. Mustafin, M.A. (2008), "Innovation policy in the developed world", Banki Kazahstana, vol. 2, pp. 28—31.
7. Kuz'min, O.Ye. and Shotik, T.M. (2009), "The financial component in the development and functioning of the national innovation system", Finansy Ukrainy, vol. 5, pp. 21—30.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2016 р.

УДК 336.717.3

Ю. П. Макаренко,
д. е. н., професор Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ
Т. О. Сагач,
студентка 6-го курсу, магістр, Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ БАЗИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Y. Makarenko,
Doctor of Economics, Professor, Dnipropetrovsk National University named by Oles' Gonchar, Dnipropetrovsk
T. Sahach,
6th year student, master, Dnipropetrovsk National University named by Oles' Gonchar, Dnipropetrovsk

PROBLEMS OF FORMATION THE DEPOSIT PORTFOLIO IN TERMS OF VOLATILITY OF THE DEPOSIT BASE AND THEIR SOLUTIONS

У даній статті розглянуто проблеми формування депозитного портфеля в умовах нестабільності депозитної бази, а саме: відтік грошових коштів з депозитних рахунків клієнтів, недовіра клієнтів до банківських установ. Також розділено банки за рівнем ризику відтоку коштів з депозитних вкладів та надано рекомендації щодо шляхів повернення вкладниками коштів до банків.

In this article reviewed the problem of forming the deposit portfolio in terms of instability of the deposit base, namely the outflow of funds from deposit accounts, mistrust of customers to banks. Also, banks are divided by level of risk outflow of funds from deposits and given recommendations on ways to return money to depositors of banks.

Ключові слова: депозитний портфель, банківська установа, депозитна база, ризик.
Key words: deposit portfolio, banking institution, deposit base, risk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питанням формування депозитної політики в Україні до останнього часу не приділялося належної уваги. Це пов'язано з тим, що попит на банківські послуги значно перевищував пропозицію, висока інфляція, наявність дешевих ресурсів — усі ці умови забезпечували високу норму прибутку банківських операцій, змінюючи саму природу їх ризику. А наявність ринку міжбанківського кредитування, що добре виконує функцію рефінансування "довгих" операцій, дозволяла банкам підтримувати прийнятну структуру залучених коштів. Проте існуючий механізм формування депозитної політики банку навіть з урахуванням високого професіоналізму менеджерів і застосування сучасних рекомендацій щодо ведення фінансових справ, у яких береться до уваги вірогідність негативних результатів, в Україні все ще має значний ступінь ризику. Для мінімізації ризику і підвищення ефективності депозитної політики банку необхідно постійно аналізувати і вдосконалювати роботу банківської установи по залученню депозитів. Невід'ємною складовою ефективної роботи банківських установ є наявність достатньої кількості ресурсів. На сьогодні банківські установи зіткнулися з рядом проблем, які головним чином пов'язані з ресурсною базою банку. Основними з них є відтік коштів клієнтів з рахунків банків та здешевлення гривні по відношенню до долара США, що в подальшому породжує нестабільність їх роботи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання ефективної діяльності банків, зокрема проблеми залучення ресурсів та питання розробки ресурсної політики досліджувались у роботах таких науковців, як О.Д. Василик, М.І. Савлук, В.Кириленко, О.І. Лаврушин, Л.О. Примостка, Н.І. Версаль, В. Жупанин, С.Л. Коваль, А.Л.Лобанова та інші. Проте існує багато суперечностей у визначенні цих аспектів, а також важливості цих проблем для умов сучасної економіки.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Головною метою дослідження є виявлення проблем формування депозитного портфеля комерційних банків в умовах нестабільності депозитної бази та пошук шляхів їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сьогодення основною метою депозитних вкладень є перенесення вартості грошей у часі, а не отримання доходу. Тобто ставка по депозиту теоретично не має перевищувати рівень інфляції у країні. Понизити процентні ставки вдасться тільки тоді, коли рівень інфляції буде достатньо низьким, а національна грошова одиниця — достатньо стабільною. Тож, завданням для стабільної діяльності банків та економіки в цілому є підтримка ресурсної бази банку на достатньому рівні. Це сприятиме подальшій стабілізації та покращенню ефективності діяльності банківських установ.

Ефективним методом додаткового залучення банком коштів на депозити може стати застосування комплексного обслуговування клієнтури. Крім традиційного кредитно-розрахункового та касового обслуговування, банк надаватиме своїм клієнтам низку додаткових послуг [1]. Постійне розширення діапазону послуг, зниження їх вартості, покращення якості кредитно-розрахункового та касового обслуговування, надання різноманітних консультацій сприятимуть збільшенню обсягів кредитних ресурсів банку, забезпечуючи йому належний рівень прибутковості при здійсненні активних операцій. Велике значення для стимулювання депозитів має гарантування банком цілості переданих йому коштів. Цього можна досягти страхуванням депозитів. В Україні за рахунок депозитів банків створено фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Депозитна політика повинна бути взаємопов'язаною із кредитною політикою і забезпечувати реалізацію останньої. Саме такий підхід на сьогодні може забезпечувати ліквідність, фінансову стійкість і одночасно прибутковість комерційного банку. Якісно розроблена депозитна політика, що має максимально задовольняти різноманітні цільові потреби клієнтів шляхом розробки і впровадження модифікацій окремих депозитів, передбачає встановлення детально обміркованих параметрів депозитних продуктів. Це дасть змогу залучати більшу кількість клієнтів, завойовувати нові сегменти ринку й проводити успішну конкурентну боротьбу. Ефективна депозитна політика повинна включати заходи щодо використання мотиваційних інструментів та підвищення привабливості вкладів шляхом раціонального поєднання цінових і нецінових методів маркетингової політики; особливостей депозитної політики, що зумовлюються посиленням конкуренції. В умовах загострення конкурентної боротьби між комерційними банками за ресурси та ефективні напрями їх розміщення для підтримки своєї конкурентоспроможності та досягнення успіхів в сфері депозитної діяльності, залучення нових вкладників та заохочення існуючих до подальшої співпраці з банком, повинен не просто запропонувати вкладникам оптимальну проценту ставку за депозитом, широкий асортимент депозитних послуг та якісне обслуговування, а й мотивувати клієнтів до вкладення коштів створивши максимально сприятливі умови за депозитними вкладами, які будуть заохочувати вкладників до розміщення їх заощаджень [5]. Важливим моментом у реалізації депозитної стратегії є залучення та утримання заможних клієнтів, у т. ч. фізичних осіб.

Розглянемо більш детально, які проблеми мають банківські установи при формування депозитного портфеля. Основною проблемою по формування депозитного портфеля, яка на даний момент потребує негайного вирішення є відтік грошових коштів з депозитних рахунків клієнтів, який ще називають депозитним ризиком.

За класифікацією НБУ даний ризик не виділяється в окрему категорію, проте досить багато вчених приділяють увагу вивченню саме цього виду ризику. Адже ідентифікація ризику в подальшому дасть змогу розвинути методи його оцінку, а, як наслідок, і методи управління.

Так як ризик це не лише ймовірність втрати, а й ймовірність отримати додаткову вигоду, то при прийнятті обгрунтованих доцільних рішень банк зможе отримати додаткову вигоду.

Отже для стабільної роботи банку даний ризик необхідно мінімізувати та заохочувати клієнтів, щоб вони не тільки достроково не вилучали кошти, а й після закінчення строку дії договору продовжили його дію.

Також однією з проблем є недовіра клієнтів до стабільності та надійності роботи банків. На сучасному етапі банківська діяльність характеризується залежністю ефективної діяльності банку від наявної бездоганної репутації, відгуків про високу якість обслуговування клієнтів. Все це свідчить про необхідність орієнтації на задоволення потреб клієнтів при одночасному дотриманні усіх встановлених норм ліквідності та прибутковості.

Однією з проблем є формування довіри у потенційного клієнта. Сьогодні рівень довіри населення до банків в Україні є надзвичайно низьким, і важливим аспектом цієї проблеми є економічні наслідки підвищення довіри до банку [2].

Ще однією проблемою для банку є диверсифікація депозитного портфелю банку. Завдання банку полягає в поєднанні прибутковості та стабільності ресурсної бази, а саме: її складової — депозитів фізичних осіб.

Для більш детально аналізу проведено кластеризацію деяких банків за рівнем ризику. Для оцінки депозитного ризику було обрано 10 банків, а саме: Приватбанк, Укрекімбанк, Райффайзен банк аваль, Укрсиббанк, ОТП банк, ВТБ, Альфа-банк,Банк, Дельта Банк, Банк Кредит Дніпро та Платинум банк.

Для розподілу даних банків за рівнем депозитного ризику використовувалась статистика по зобов'язаннях даних банків. Для оцінки депозитного ризику скористаємось коефіцієнтом варіації, що є універсальним показником при оцінці будь-якого ризику, а в нашому випадку депозитного. Вихідними значеннями для його розрахунку слугували перелічені вище показники з ресурсної бази банків за період з 01.01.2010 по 01.01.2015 [3].

На основі розрахунку коефіцієнтів варіації обрані банки умовно розподіляються на області депозитного

Таблиця 1. Результати кластеризації та розподілу банківських установ за зонами депозитного ризику, %

№ п/п	Банк				
	Кластер 1				
1	ДЕЛЬТА БАНК	**91,98**	**75,61**	**70,92**	**59,44**
2	ПЛАТИНУМ БАНК	**89,72**	**64,87**	**79,47**	**63,60**
	Кластер 2				
3	УКРЕКСІМБАНК	23,57	**46,75**	**59,53**	21,33
4	АЛЬФА-БАНК	19,51	**43,23**	**46,29**	26,39
5	БАНК КРЕДИТ ДНІПРО	**37,21**	49,46	24,98	26,15
	Кластер 3				
6	ПРИВАТБАНК	28,55	16,57	28,01	28,86
7	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	10,48	16,92	7,73	20,19
8	УКРСИББАНК	22,39	**31,65**	10,93	21,56
9	ОТП БАНК	12,30	18,73	**33,18**	13,40
10	ВТБ БАНК	24,61	27,08	**32,25**	11,27
11	"ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ"	32,93	29,43	**30,14**	24,21

(значення — зона припустимого ризику; **значення** — зона неприпустимого ризику; **значення** — зона критично ризику.

ризику: область припустимого, неприпустимого і критичного ризику.

Результати кластеризації та розподілу банків за зонами депозитного ризику представлені у наступній таблиці.

Як видно з рисунка 1, найбільш стабільними є банки третього кластеру, адже коефіцієнти варіації строкових коштів як фізичних, так і юридичних осіб банків даного кластеру мають близькі один до одного значення. Що стосується інших двох кластерів, то розбіжність у значеннях тут дещо більша.

Кожна банківська установа має свої особливості функціонування. Депозитні ризики обумовлені дією множини факторів — зовнішніх та внутрішніх.

До першого кластеру увійшли банки, які умовно можна вважати найбільш ризиковими з огляду на ресурсну базу, адже коефіцієнт варіації за всіма показниками перевищує 50%. Можна припустити, що ризик відтоку строкових коштів з банку Платинум банк досить високий, адже він знаходиться в 4 групі за класифікацією НБУ по величині активів і не є стійким. Проте не можна однозначно стверджувати про негативну дію ризику, адже, як відомо, ризик може призвести як до втрат, так і до отримання вигод.

Для підвищення стабільності депозитної бази в першу чергу необхідно вжити заходів на макрорівні, створивши сприятливі умови. Це повинні бути заходи НБУ по стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України, які б дійсно дали змогу забезпечити стабільне функціонування всього банківського сектору [4].

До них слід віднести заходи по стабілізації курсу національної валюти до долара США та створення умов для припливу зовнішніх інвестицій, які дали б змогу розвиватися підприємствам і отримані ними прибутки вкладати на депозитні рахунки, чим сприяли б збільшенню обсягу депозитного портфеля банку та розвитку на ос-

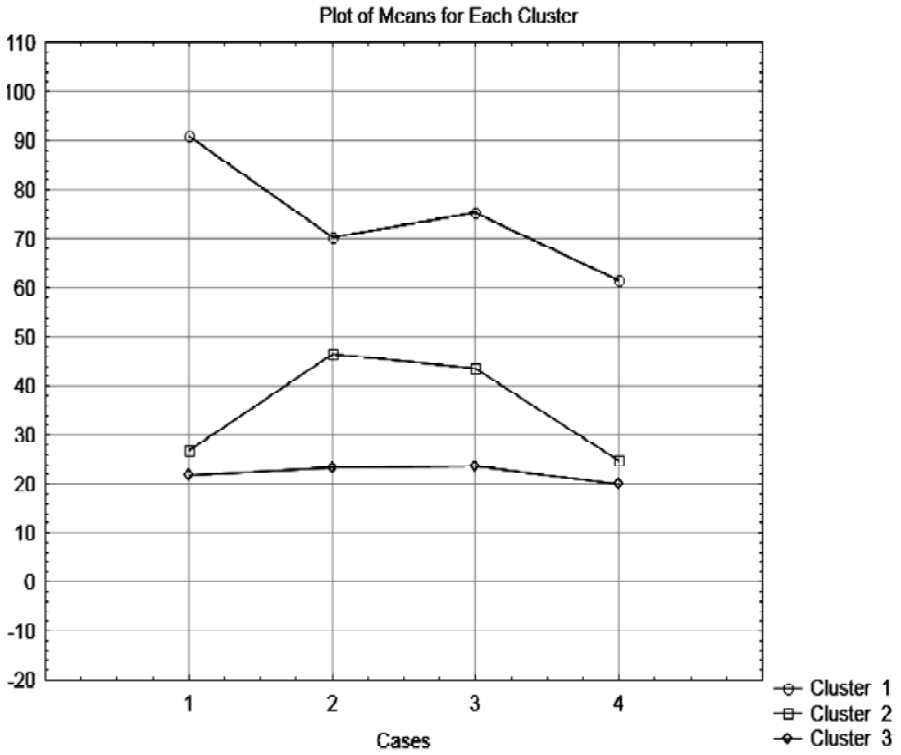

Рис. 1. Розподіл ризику за коефіцієнтами варіації строкових коштів

нові даних ресурсів кредитної діяльності, що є основним джерелом доходу для будь-якого банку.

Що стосується ціноутворення, то єдиним напрямом залучення додаткових коштів юридичних та фізичних осіб та збереження вже існуючих клієнтів, які мають намір забрати свої кошти є підвищення депозитних ставок. Проте це рішення повинно бути обгрунтованим, адже необхідно пам'ятати, що все ж депозити не приносять доходу для банку.

Тому необхідно розробити модель, для кожного банку окремо, звертаючи увагу на специфіку його діяльності, яка б дала змогу оцінити, який максимальний відсоток банк може запропонувати своєму клієнту, щоб при цьому порівнявши доходи та витрати, отримати прибуток.

Ще один напрям — це диференціація тарифних ставок для окремих вкладників як перспективний метод ціноутворення банківських депозитів. Адже для клієнтів, які вже довгий час зберігають кошти в даному банку і через несприятливі умови раптом вирішили їх забрати, можна запропонувати підвищення дохідності за депозитом. При цьому ризик зняття вкладу значно менший порівняно з новим клієнтом.

Одним з напрямів залучення нових клієнтів та збереження вже існуючих клієнтів за нестабільної економічної ситуації є форма депозиту, яка дає змогу зняти кошти з рахунку в будь-який момент, не втративши при цьому нічого. Якщо клієнт зніме депозит через тиждень, він отримає невеликий відсоток за свої кошти, якщо ж подовжить термін дії договору, то з кожним наступним періодом депозитна ставка буде зростати і в кінці терміну вкладник зможе отримати максимальний відсоток. Звісно, даний вид депозиту є більш вигідним для вкладника, аніж для банку через неможливість планування банком своєї діяльності та підвищення депозитного ризику. Проте за даних економічних умов це є найоптимальнішим вирішенням проблеми.

Також можна запропонувати вкладнику, у якого, наприклад, гроші перебували на тримісячному депозиті продовжити вклад після закінчення даного терміну ще на три місяці і при цьому дещо збільшити депозитну ставку за лояльність клієнта.

ВИСНОВКИ

Для мінімізації ризику і підвищення ефективності депозитної політики банку необхідно постійно аналізувати і вдосконалювати роботу банківської установи по залученню депозитів. Як перспективний напрям удосконалення депозитних операцій можна запропонувати розширення кола депозитних рахунків клієнтів з різноманітним режимом функціонування, що надаватиме вкладникам банку додаткові можливості по використанню своїх коштів із прийнятним рівнем доходів. З метою ефективного здійснення депозитної політики комерційним банкам доцільно розробляти відповідний меморандум. Для подальшого розвитку депозитних операцій та збільшенням даного джерела в ресурсній базі доцільно удосконалювати існуючі та впроваджувати нові інструменти, методи та моделі. Аналіз проблем формування депозитного портфеля банків та оцінка депозитного ризику дали можливість зробити висновок, що для зниження ризику відтоку коштів клієнтів, що основним ресурсом для діяльності будь-якої банківської установи в умовах нестабільності депозитної бази необхідно, в першу чергу, зберегти вже існуючих клієнтів та ввести до депозитної лінійки гнучкі умови обслуговування депозитних вкладів. Такий підхід зумовить зростання довіри населення і приватного сектора економіки до банку. Відтак, банк зможе нарощувати обсяги надійних депозитів та використовувати ці кошти для інвестування регіональних програм розвитку економіки.

Література:

1. Версаль Н.І. Особливості формування депозитних ресурсів банками України / Н.І. Версаль // Фінанси України. — 2009. — № 12. — С. 89.

2. Гарбар Ж.В., Малясова І.В. Особливості формування депозитного портфелю банківських установ [Електронний ресурс]: Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ. — 2014. — Режим доступу: http://intkonf.org

3. Депозити банківської системи у розрізі строків за 2009—2014 роки [Електронний ресурс]: Національний банк України. — 2014. — Режим доступу: http://bank.gov.ua

4. Про проведення додаткових механізмів стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України: Постанова НБУ [Електронний ресурс]: від 29.08.2014 № 540 за зміна та доповненнями від 12.11.2014// Законопроекти / Упр. комп'ютериз. систем апарату Верховної Ради України. — 2003. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0722500-14

5. Рущишин Н.М. Суть, значення депозитної політики банку та особливості її формування в сучасних умовах/ Н.М. Рущишин // Збірник II Всеукраїнської конференції Львівської комерційної Академії. — 2014. — С. 59—62.

References:

1. Versailles, N. (2009), "Features of formation of banks Ukraine deposit resources", Finance of Ukraine, vol. 12, p. 89.

2. Garbar, Z.V. and Malyasova, I.V. (2014), "Features of formation of deposit portfolio of banks", Vinnitsa trade and economic institution KNTEU, available at: http://intkonf.org/ (Accessed 20 Nov 2015).

3. National Bank of Ukraine (2014), "Deposits of the banking system in terms of timing for 2009—2014", available at: http://bank.gov.ua/ (Accessed 20 Nov 2015).

4. National Bank of Ukraine (2014), "The additional stabilization mechanisms of monetary and foreign exchange markets of Ukraine", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0722500-14/ (Accessed 20 Nov 2015).

5. Rushchyshyn, N.M. (2014), "The bottom line, meaning bank deposit policy and especially its formation in modern conditions", Zbirnyk II Vseukrains'koi konferentsii L'vivs'koi komertsijnoi Akademii [Collection II Ukrainian conference Lviv Commercial Academy], Lviv, Ukraine, pp. 59—62.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2015 р.

УДК 339.727.22

А. І. Мелещенко,
к. ф. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Запорізький національний технічний університет
Ю. В. Цимбал,
студентка гуманітарного факультету з спеціальності міжнародних економічних відносин,
Запорізький національний технічний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ І ЇХ ВПЛИВ НА СВІТОВУ ЕКОНОМІКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

A. Meleshenko,
Candidate of Philological Sciences, Associated Professor of International Economical Relations, Zaporozhye National Technical University
J. Tzymbal,
Student of humanitarian department by speciality of International Economical Relations, Zaporozhye National Technical University

MODERN TENDENCIES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS AND YOUR INFLUENCE AT THE WORLD ECONOMY IN TERM OF GLOBALISATION

У статті проаналізовано сучасні масштаби транснаціоналізації та глобальні інвестиційні тенденції, зазначено позитивні і негативні наслідки діяльності транснаціональних корпорацій для приймаючих країн. Досліджено стимули та обмеження для прямих іноземних інвестицій з боку національних держав, обгрунтовано стратегію поведінки приймаючої сторони для ефективної взаємодії з міжнародними корпораціями. Визначено мотиви, динаміку та обсяги злиттів і поглинань транснаціональних компаній, виявлено способи і методи обмеження їх ринкової влади. Сформульовано перспективи посилення впливу ТНК на світову економіку шляхом пожвавлення прямих закордонних інвестицій.

In the article analyzes the current scale of transnationalization and global investment trends, specifies the positive and negative effects of transnational corporations activities in host countries. The incentives and restrictions for foreign direct investment realized by nation states are investigated, the strategy of the host country behavior for an effective interaction with international corporations is well-grounded. The motives, dynamics and volume of mergers and acquisitions of transnational companies are defined, the ways and methods of their market power limitation are found out. The growing influence prospects of TNCs over the world economy by speeding up of foreign direct investment are formulated.

Ключові слова: транснаціональні корпорації (ТНК), прямі іноземні інвестиції (ПІІ), злиття і поглинання (ЗіП), ЮНКТАД, приймаюча країна, фінансові ресурси, іноземні філії, індекси ННС та CR.
Key words: transnational corporations, foreign direct investment, mergers and acquisitions, UNCTAD, host country, financial resources, foreign subsidiaries,indexes HHC and CR.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Транснаціоналізація господарського життя стала невід'ємною частиною сучасного світу. Процес посилення ролі транснаціональних корпорацій (ТНК) у світовій економіці носить глобальний характер. Ліберальна ринкова економіка, яка домінує майже у всіх країнах, створює дуже сприятливі умови для розвитку транснаціональних корпорацій. На ТНК припадає основна частина вивозу капіталу у вигляді прямих інвестицій і переважна частина капіталовкладень в розробку новітніх технологій. Крім того, продаж товарів та послуг іноземних філіалів транснаціональних компаній

становить значну частину світової торгівлі.

Великі розміри і економія на масштабах виробництва дозволяють скоротити витрати, встановити конкурентні ціни і збільшити величину прибутку корпорації. Крім того, доступ до більш дешевих ресурсів, а також освоєння нових ринків збуту дозволяють підвищити ефективність і прибутковість діяльності ТНК.

Актуальність цієї роботи підтверджується всеохоплюючою діяльністю ТНК, що призводить до посилення процесу спеціалізації і кооперування між підприємствами різних країн, посилення взаємозв'язку і взаємозалежності національних економік. Тому дослідження сфери діяльності і політики ТНК, а також аналіз наслідків переміщення прямих іноземних інвестицій постає першочерговою задачею для вироблення моделі поведінки з боку окремих держав, приймаючих прямі іноземні інвестиції (ПІІ), з метою ефективної взаємодії з міжнародними корпораціями.

Таблиця 1. 10 найбільших ТНК світу за 2014 рік

№	Назва корпорації	Дохід (млн $)	Прибуток (млн $)	Кіл-сть працівників	Штаб-квартира
1	Walmart	485651	16363	2200000	США
2	Sinopec Group	446811	5177	897488	Китай
3	Royal Dutch Shell	431344	14874	94000	Нідерланди
4	China National Petroleum	428620	16359	1636532	Китай
5	Exxon Mobil	382597	32520	83700	США
6	BP	358678	3780	84500	Велика Британія
7	State Grid	339426	9796	921964	Китай
8	Volkswagen	268566	14571	592586	Німеччина
9	Toyota Motor	247702	19766	344109	Японія
10	Glencore	221073	2308	106831	Швейцарія

Джерело: [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій, науково-технічна діяльність ТНК, фінансові механізми інноваційної діяльності ТНК та їх вплив на конкурентне середовище національної економіки знайшли своє відображення в наукових публікаціях як вітчизняних дослідників — І. Павленка [1], А. Філіпенко [10], О. Рогача [10], О. Михайловської, Н. Фіц, Є. Вакуленко, Г. Бака, І. Хоменко, В. Гейця [11], так і в працях зарубіжних фахівців — С. Шагуріна [4], А.П.Кірєєва [12], П. Баклі, Р. Ентоні, К. Фрімена, Дж. Даннінга [10], М. Портера, Й. Шумпетера та інших. Проте в економічній літературі ще недостатньо добро вивчені наслідки діяльності ТНК для країн приймаючих ПІІ від ТНК, невироблені моделі поведінки національних урядів у взаємодії з ТНК, не у повній мірі враховуються особливості функціонування ТНК у сучасній глобальній економіці та тенденції руху капіталів у різні географічні зони.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідити масштаби транснаціоналізації і глобальні інвестиційні тенденції останніх років, проаналізувати наслідки діяльності транснаціональних корпорацій, визначити характер відносин між національними державами та ТНК і способи обмеження ринкової влади останніх, а також сформулювати перспективи зростання могутності та впливу ТНК на світову економіку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На початок XXI століття у світі налічувалося приблизно 70 тис. ТНК і 850 тис. їх філій. Близько 50 тис. материнських компаній розташовано в розвинених країнах. П'ять країн — Німеччина, Японія, США, Велика Британія, Франція є районами базування для половини материнських транснаціональних корпорацій промислово розвинутих країн. На ці країни припадає також 2/3 сукупного вивозу прямих іноземних інвестицій. У промислово розвинутих країнах розміщено близько 46% усіх філій ТНК, у той час у країнах, що розвиваються, — 42%. Сьогодні ТНК контролюють більше половини світового промислового виробництва, близько 2/3 світової торгівлі, 4/5 кількості патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау [1].

У 2014 році обсяг міжнародного виробництва ТНК збільшився, забезпечивши створення доданої вартості в розмірі близько 7,9 трлн доларів.

500 найбільших ТНК у світі отримали дохід у розмірі 31,2 трлн дол. і прибуток — 1,7 трлн дол. У таблиці, складеної на основі даних журналу Global Fortune 500, наведені 10 найбільших ТНК світу із зазначенням доходів, прибутків та кількості працівників за результатом 2014 року [2].

Як можна побачити із таблиці 1, у співвідношенні "прибуток/кількість працівників" найбільш ефективним виглядає компанія Exxon Mobil, де на одного робітника приходиться 388.530 доларів прибутку, тоді як у Walmart -7.437.

Поява та розвиток транснаціональних корпорацій безпосередньо пов'язані з їхньою зарубіжною інвестиційною діяльністю. Міжнародний рух підприємницького капіталу, зокрема прямі іноземні інвестиції (ПІІ), стали базою для формування всесвітньої системи філій та міжнародного виробництва ТНК. Головна причина здійснення ПІІ — прагнення розмістити капітал у тій країні і в тій галузі, де він буде приносити максимальний прибуток, скоротити рівень оподаткування і диверсифікувати ризик.

За даними Доповіді про світові інвестиції, представленої Конференцією ООН з торговлі та розвитку (ЮНКТАД), глобальні потоки ПІІ скоротилися в 2014 році [3]. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) знизився в 2014 році на 16% до 1,23 трлн дол. у порівнянні з 1,47 трлн дол. в 2013 р. (рис. 1), що в основному пояснювалося нестійкістю світової економіки, непередбачуваністю політики для інвесторів і підвищеними геополітичними ризиками. Крім того, поряд з новими інвестиціями мали місце випадки вилучення значних обсягів раніше вкладених коштів.

Приплив ПІІ у країни, що розвиваються збільшився на 2% і досяг безпрецедентно високого рівня 681 млрд доларів і тепер на цю групу країн припадає 55% світових потоків ПІІ (рис. 1). Китай став найбільшим одержувачем ПІІ в світі. П'ять країн, що розвиваються, входять

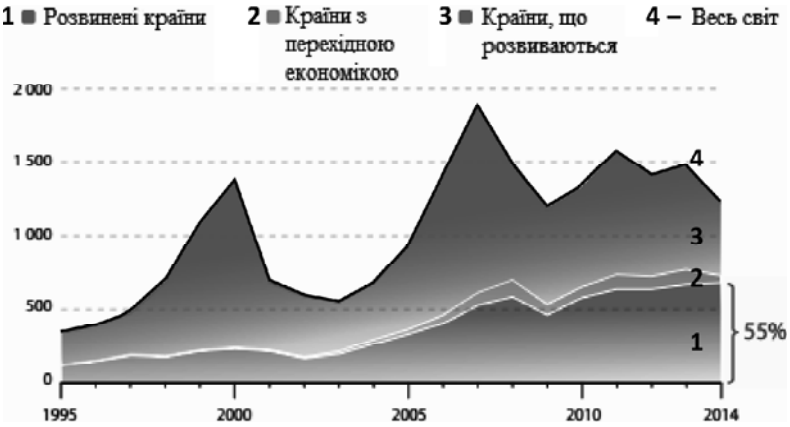

Рис. 1. Глобальні потоки ПІІ по групах країн, 1995—2014 роки (у млрд дол.)

Джерело: [3].

в першу десятку найбільших одержувачів ПІІ в світі (Китай, Гонконг, Сінгапур, Бразилія, Індія).

Приплив ПІІ в країни з перехідною економікою скоротився в 2014 році на 52% до 48 млрд доларів. Регіональні конфлікти, падіння цін на нафту і міжнародні санкції негативно позначилися на перспективах економічного зростання і послабили інтерес інвесторів до цього регіону.

У 2014 році приплив ПІІ в розвинені країни скоротився на 28% до 499 млрд доларів. Однією з істотних причин такого скорочення став продаж однієї з іноземних компаній своїх зарубіжних активів в Сполучених Штатах [3].

Отже, виходячи із рисунка №1, ми можемо зробити висновок про те, що перетік ПІІ із розвинутих країн до країн, що розвиваються є сталою тенденцією останніх 2-х років. Пояснюється це темпами росту ВВП у Китаї та інших країнах Азії та Південної Америки.

З точки зору розподілу за секторами спостерігається тенденція протягом останніх 10 років до збільшення припливу ПІІ в сектор послуг. У 2012 році на частку сектора послуг припадало 63% загального обсягу накопичених ПІІ в світі, що більш ніж в два рази перевищувало відповідну частку обробної промисловості (26%).

В сучасних умовах приймаючі країни, як розвинені, так і ті, що розвивається, як правило, схвалюють діяльність транснаціональних корпорацій на своїй території. Більше того, у світі існує конкуренція між країнами по залученню прямих закордонних інвестицій, у процесі якої транснаціональні корпорації отримують податкові знижки та інші пільги. Але існує і ряд проблем, пов'язаних з діяльністю транснаціональних корпорацій в приймаючій країні. Насамперед це:

— небезпека перетворення приймаючої країни на місце накопичення застарілих і екологічно небезпечних технологій;

— захоплення іноземними фірмами найбільш розвинених і перспективних сегментів промислового виробництва і науково-дослідних структур приймаючої країни;

— можливість нав'язування компаніям приймаючої країни неперспективних напрямків у системі поділу праці в рамках транснаціональних корпорацій [4];

— експлуатація дешевої робочої сили без забезпечення належних умов праці;

— використання могутності ТНК для витіснення конкурентів з галузі і встановлення монополії;

— політичний тиск керівників філій ТНК на правлячі кола приймаючої країни;

— використання трансфертного ціноутворення транснаціональними корпораціями з метою зменшення податкового тягаря; виведення доходів в країни з низьким рівнем оподаткування (офшорні зони) з метою ухилення від сплати податків в приймаючій країні. Податкові втрати країн, що розвиваються через неповне надходження податків з раніше ввезених інвестицій, безпосередньо пов'язаних з офшорними центрами, складають, за оцінками, 100 млрд дол. на рік [3].

Незважаючи на об'єктивну критику діяльності ТНК, все ж, вони є невід'ємною частиною сучасного світу та головною рушійною силою економічного прогресу і зростання, є найбільшими продуцентами інноваційного і науково-технічного розвитку.

По-перше, відкриваючи філії, представництва в третіх країнах, ТНК створюють робочі місця для місцевого населення, що призводить до підвищення добробуту нації, купівельної спроможності, а це збільшує попит на товари та послуги на місцевому ринку і, в кінцевому рахунку, стимулює розвиток економіки країни.

По-друге, ТНК використовують частину коштів на проведення науково-технічних розробок і, згодом, впроваджують передові технології і нові методи роботи у виробництво. Шляхом ліцензування високі технології і ноу-хау поширюються у приймаючій країні і використовуються місцевими підприємствами і фірмами.

По-третє, ТНК створюють конкурентне середовище в приймаючій країні, спонукаючи місцеві підприємства підвищувати ефективність виробництва, шляхом зниження витрат, заміни застарілих методів управління та маркетингу.

По-четверте, ТНК беруть активну участь у розвитку інфраструктури країни, тому що для ведення господарської діяльності потрібні водопостачання, електропостачання, транспортна інфраструктура: автомобільні дороги, залізниці, морські порти, аеропорти для транспортування товарів.

По-п'яте, діяльність ТНК на території тієї чи іншої країни підпорядковується національному законодавству, невід'ємною частиною якого є сплата податків і зборів до бюджету країни. За допомогою податкового механізму ТНК поповнюють бюджети приймаючих країн та збільшують їх державні доходи. За оцінками ЮНКТАД, внесок зарубіжних філій транснаціональних підприємств у державні бюджети країн, що розвиваються становить приблизно 730 млрд дол. на рік. У середньому це близько 23% від загальної суми платежів, що вносяться корпоративним сектором, і 10% від загального обсягу бюджетних надходжень [3].

У країнах, що розвиваються обсяг платежів іноземних філій, що надходять до державного бюджету у формі ліцензійних платежів за експлуатацію природних ресурсів, митних зборів, податків з заробітної плати та соціальних відрахувань, а також інших видів податків і зборів, більш ніж у два рази перевищує суму їх платежів у формі податків на їх доходи.

Таблиця 2. 10 найбільших злиттів і поглинань 2014 року

№	Назва	Ціна (млрд дол.)	Сектор
1	Kinder Morgan Inc (KMI) і Kinder Morgan Energy Partners LP (KMP)	76	Енергетика
2	Comcast Corporation (CMCSA) і Time Warner Cable Inc (TWC)	70	Мас-медіа
3	AT&T Inc. (T) і DirecTV (DTV)	67	Телекомунікації
4	Actavis (ACT) і Allergan (AGN)	66	Фармацевтика
5	Medtronic, Inc. (MDT) і Covidien (COV)	43	Охорона здоров'я
6	Halliburton Company (HAL) і Baker Hughes Incorporated (BHI)	35	Сервісні послуги в нафто- і газодобувній галузях
7	Reynolds American, Inc. (RAI) і Lorillard Inc. (LO)	27	Виробництво тютюнових виробів
8	Actavis (ACT) і Forest Laboratories	25	Фармацевтика
9	Facebook Inc (FB) і WhatsApp	22	Соціальні мережі, обмін повідомленнями
10	Novartis AG (NVS) і GlaxoSmithKline (GSK)	20	Фармацевтика

Дослідження впливу ПІІ на економіку країн-реципієнтів, проведені провідними вченими ЮНКТАД та ОЕСР, призвели до висновку, що дії приймаючої сторони щодо стимулювання або стримування конкуренції, а також вироблення чіткої програми співробітництва з ТНК є найважливішими чинниками, що визначають чи буде ефект від присутності в економіці країни ПІІ позитивним чи негативним.

У своїй діяльності уряди керуються цілями, які співпадають або конфліктують із завданнями ТНК. Але оскільки держави — основні політичні елементи міжнародної системи, всі компанії повинні діяти у встановлених ними юридичних та інституційних рамках. Специфіка структури ТНК, їх продукції та послуг повинна відповідати ринкам і юрисдикції країн, в яких вони діють.

З іншого боку, транснаціональні компанії вважаються основними чинниками формування конкурентоспроможності країн та реалізації їх конкурентних переваг на міжнародних ринках. Процвітання країни значною мірою залежить від успіхів функціонуючих на її території ТНК, при цьому велику роль відіграє державна економічна політика. Крім того, діяльність ТНК за кордоном підвищує економічну і політичну могутність країни базування та піднімає її авторитет на міжнародній арені. Тому уряди приймаючих країн, а також країн базування, приймаючи до уваги значення прямих іноземних інвестицій, здійснюють державну підтримку ПІІ: надають державні гарантії, страхують закордонні інвестиції, займаються врегулюванням інвестиційних спорів, укладають угоди щодо виключення подвійного оподаткування, здійснюють адміністративну та дипломатичну підтримку.

Одним з головних напрямів формування інституційного середовища, необхідних для стимулювання інвестиційного процесу, є створення гарантій збереження інвестицій, стабільності умов їх здійснення [4].

Великі транснаціональні корпорації, зосереджуючи у своїх руках значні фінансові можливості, прагнуть знайти додаткові джерела розширення своєї діяльності, завоювання економічної влади, котра б поширювалася не тільки на окремі ринки, але й на діяльність певних держав. Найбільш розповсюдженим методом втілення цих цілей є злиття та поглинання (ЗіП) компаній.

Основна причина реструктуризації компаній у формі злиттів і поглинань криється в прагненні отримати і посилити синергетичний ефект, тобто взаємодоповнюючу дію активів двох або декількох підприємств, сукупний результат якого набагато перевищує суму результатів окремих дій цих компаній.

Інші мотиви ЗіП: здійснити взаємодоповнення ресурсів, досягти або посилити монопольне становище, знизити податки або отримати податкові пільги, диверсифікувати сферу економічної діяльності.

Згідно з даними медіакомпанії Thomson Reuters, кількість злиттів і поглинань (ЗіП) у світі зросла на 47% у 2014 році в порівнянні в 2013 роком, склавши 3,5 трлн дол. та досягла найбільшої величини з передкризового 2007 року [5].

Десять з 15 найбільших поглинань у 2014 р. відбулися за участю компаній, що базуються в Сполучених Штатах, де кількість ЗіП зросла на 51,4% до 1,53 трлн доларів. Європейський ринок злиттів і поглинань збільшився на 55%, в той час як Азіатсько-Тихоокеанський досяг найбільшого показника в історії — 716 млрд дол.

Збільшилась кількість угод, укладених в секторі ЗМІ та розваг — 308,5 млрд дол. протягом 2014 року, більш ніж у два рази перевищуючи рівень 2013 року, у той час як ЗіП у секторі охорони здоров'я та енергетики збільшилися на 94% і 66% відповідно.

У 2014 році істотно збільшилися транскордонні ЗіП, зокрема загальна сума таких операцій склала 399 млрд доларів.

На основі даних сайту InvestorPlace складено список 10 найбільших злиттів і поглинань, що відбулися у 2014 році [6].

Мотивом більшості укладених угод слугувало намагання посилити ринкову владу та укріпити своє положення в певному секторі економіки. Як реакція на посилення влади конкурента Comcast Corporation (CMCSA) відбулося поглинання провайдера супутникового телебачення DirecTV (DTV) найбільшою американською телекомунікаційною компанією і одним з найбільших медіа конгломератів AT&T Inc. (T).

Злиття виробників медичного обладнання компанії Medtronic, Inc. (MDT) та ірландської компанії Covidien (COV) безумовно дозволить Medtronic більш ефективно конкурувати з корпорацією Johnson&Johnson (JNJ) в секторі виробництва медичного обладнання, але більше того, дозволить зменшити податковий тиск. Для отримання певних переваг об'єднана компанія буде базуватися в Ірландії. Американські компанії не є прихильниками переведення прибутків, отриманих за кордоном, на територію своєї держави через надмірне податкове навантаження, тому ця угода повинна вивільнити грошові кошти.

Аби не допустити надмірного посилення ринкової влади транснаціональних корпорацій, більше 60 країн

Таблиця 3. Компанії в галузі харчової промисловості, 2013 рік

Назва компанії	Товарообіг, млрд дол.	Доля ринку, %	Індекс Х-Х
Nestle	100,6	24	576
Archer Daniels Midland	93,2	22	484
Unilever	67,7	16	256
Mondelez International	35	8	64
Danone	27,5	7	49
ABF	19,8	5	25
Kraft	18,3	4	16
General Mills	16,7	4	16
Kellogg	14,2	3	9
Monsanto	13,5	3	9
HJ Heinz	11,6	3	9
Want Want China	3,4	1	1
Сума	421,5	100	1514

світу ввели спеціальний режим, що передбачає контроль за злиттями і поглинаннями. На національні та наднаціональні органи такі, як Європейська Комісія ЄС і Федеральна торгова комісія США, покладена роль розгляду правомірності ЗіП.

У грудні 1989 року Рада міністрів ЄС прийняла Регламент № 4064/89, який встановлював контроль над злиттями підприємств (концентрацією). Він передбачає, що будь-які концентрації компаній в масштабі Співтовариства, які створюють або посилюють таке становище, що заважає ефективній конкуренції на спільному ринку чи на значній його частині, мають визнаватися як несумісні зі спільним ринком [7].

Комісія розглядає тільки великі за масштабами злиття з точки зору визначених критеріїв, тобто на момент злиття фірми мають досягти певних порогових значень величини обороту, зазначених в Регламенті.

Незважаючи на те, що механізм регулювання в даній сфері ще недостатньо ефективний, все ж контроль з боку ЄС за зловживанням домінуючим становищем компаній перешкоджає вільному укладанню угод з метою монополізації тієї чи іншої частини ринку. Санкції, що застосовуються Комісією за порушення правил конкуренції передбачають накладання штрафу у розмірі 10% сукупного річного обороту підприємств. Юрисдикція ЄС поширюється на компанії інших держав і в тих випадках, коли вони виступають на єдиному європейському ринку через свої філії в країнах-членах ЄС. За правилами ЄС відповідальність за протиправні дії філій покладається на материнські компанії [4].

Для оцінки допустимості ЗіП розраховують індекси (показники) концентрації продавців на ринку, з яких найвідомішим є індекс Херфіндаля-Хіршмена (ННІ). З 1982 року в США ННІ законодавчо визнаний важливим показником при оцінці допустимості злиттів і поглинань в рамках "антитрестівського" законодавства [8].

Відповідно до антимонопольного законодавства США якщо значення ННІ<1000, ринок є вільним і регулювання злиттів і поглинань не потрібно. Якщо ННІ>1000 — в силу вступають контролюючі органи і необхідним є отримання дозволу урядових органів для укладання угоди. А у випадку, якщо ННІ перевищує 1800 — ринок вважається високомонополізованим і для кожного окремого випадку проводиться розслідування з метою прийняття рішення.

Для додаткової оцінки ситуації використовують індекс концентрації CR. Найчастіше розраховують CR для трьох найвпливовіших компаній в галузі. За значеннями коефіцієнтів концентрації (CR) та індекса Херфіндаля-Хіршмана виділяють три типи ринків:

I тип — висококонцентровані ринки: якщо 70%<CR<100% і 1800<ННІ<10000;

II тип — помірно концентровані ринки: якщо 45%<CR<70% і 1000<ННІ<1800;

III тип — низько концентровані ринки: якщо CR<45% і ННІ<1000.

Ринок харчової промисловості, її учасників, економічні показники діяльності компаній та їх ринкові долі представлені в таблиці 3 [9].

Отже, індекс Херфіндаля-Хіршмана дорівнює 1514, а індекс (коефіцієнт) концентрації для трьох найбільших фірм складає 62%. Можна зробити висновок, що ринок харчової промисловості є помірно концентрованим, олігополістичним, тобто відноситься до II типу, де 45%<62%<70% і 1000<1514<1800. За американською практикою, з метою недопущення монополізації галузі, для проведення ЗіП необхідною умовою є участь уповноважених контролюючих органів та отримання дозволу для укладання угоди.

У наступних роках очікується посилення впливу ТНК на світову економіку, головним чином через глобальні потоки прямих іноземних інвестицій. Згідно з прогнозами ЮНКТАД, світові потоки ПІІ збільшились в 2015 році на 11% до 1,4 трлн дол. при подальшому зростанні до 1,5 і 1,7 трлн дол. відповідно в 2016 і 2017 роках. Частка транснаціональних підприємств, що планують протягом 2015—2017 років збільшити витрати на ПІІ, зросла з 24% до 32%. Операції в сфері транскордонних ЗіП також виявляють тенденцію до зростання в 2016 році. Однак очікуваному пожвавленню може зашкодити ряд економічних і політичних факторів: невизначеність, що зберігається в єврозоні, можливі наслідки геополітичної напруженості і хронічна нестійкість в країнах з перехідною економікою [3].

ВИСНОВКИ

Поява та розвиток транснаціональних корпорацій безпосередньо пов'язані з їхньою зарубіжною інвестиційною діяльністю. ТНК є провідними суб'єктами міжнародної господарської діяльності, які генерують основні фінансові потоки через систему внутрішньо фірмових транзакцій та трансферних цін між материнськими та дочірніми компаніями. Слід зазначити, що в наш час перетік ПІІ із розвинутих країн до країн, що розвиваються, за даними ЮНКТАД, є сталою тенденцією останніх 2-х років. Пояснюється це темпами росту ВВП у Китаї та інших країнах Азії та Південної Америки. Найбільший приплив інвестицій у 2014 році був у країни, що розвиваються — 55% — 681 млрд доларів. Дуже важливу роль у цьому відіграють саме ТНК. Вони діють через свої дочірні підприємства і філії в десятках країн світу, мають величезний інноваційний, науково-виробничий і ринковий потенціал. ТНК є найбільшими продуцентами інновацій, ноу-хау та патентів, особливо у сфері послуг. Найбільші ТНК розпоряджаються коштами, що перевищують розмір національного доходу багатьох суверенних держав.

За останні роки зріс обсяг світового виробництва ТНК, забезпечивши приріст доданої вартості у розмірі 7,9 тлрн. доларів. Діяльність ТНК та переміщення прямих іноземних інвестицій у світовій економіці має неоднозначний характер. З метою забезпечення позитивного ефекту від присутності в економіці країни ПІІ, приймаюча сторона має стимулювати конкуренцію в галузі безпосередніх інтересів ТНК, а також виробити чітку програму співробітництва з транснаціональними компаніями для отримання позитивного результату.

Об'єктивним процесом останніх років також є збільшення кількості злиттів і поглинань корпорацій між ТНК. Кількість злиттів і поглинань (ЗіП) у світі зросла на 47% у 2014 році в порівнянні в 2013 роком, склавши 3,5 трлн дол. Реструктуризація компаній шляхом ЗіП веде до поширення синергетичного ефекту, взаємного доповнення ресурсів, для посилення монопольного становища та диверсифікації. 10 із 15 найбільших поглинань відбулася за рахунок американських ТНК. Більшість поглинань пройшла в секторі енергетики, мас-медіа, ЗМІ, розваг, фармацевтики та охорони здоров'я.

Аби не допустити надмірного посилення ринкової влади ТНК, на уповноважені національні та наднаціональні органи покладена роль контролю та прийняття рішення щодо правомірності ЗіП. Для боротьби з надмірною монополізацією секторів були створені комісії, які використовують різні індекси концентрації продавців на ринку, наприклад індекси Хервіндаля-Хіршмана (HHI) та індекс концентрації CR, які вказують на рівень концентрації ринку, тим самим запобігаючи монополізму.

Серед 10 самих розвинутих ТНК у 2014 році найбільшу ефективність показала компанія Exxon Mobil, у співвідношенні "прибуток/кількість працівників", де на одного робітника приходиться 388.530 доларів прибутку, тоді як у Walmart -7.437 доларів.

Країнам, приймаючим ТНК та їх ПІІ , необхідно створити національні структури, які будуть контролювати діяльність ТНК, стежити за сумлінним веденням бізнесу усіма материнськими і дочірніми компаніями та за дотриманням Кодексу поведінки ТНК. Також ці структури візьмуть на себе відповідальність щодо вдосконалення системи міжнародних інвестиційних договорів. Взагалі, слід зазначити, що в майбутньому вплив ТНК на світову економіку буде тільки посилюватися саме за рахунок стратегії розвитку ТНК, їх ПІІ та ЗіП.

Література:

1. Павленко І.І. Міжнародна торгівля та інвестиції: навч. посіб./ І.І. Павленко, О.В. Варяниченко, Н.А. Навроцька. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 256 с.

2. Journal Global Fortune 500, 2015. fortune.com. Retrieved from http://fortune.com/global500/

3. World Investment Report 2015. unctad.org. Retrieved from http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf

4. Шагурин С.В., Шимко П.Д. Экономика транснационального предприятия: учебное пособие. — СПб.: СПбГПУ, 2008. — 335 с.

5. Mergers&Acquisition Review — Full year. blog.thomsonreuters.com. Retrieved from http://blog.thomsonreuters.com/index.php/mergers-acquisition-review-full-year/

6. 10 Biggest Mergers and Acquisitions of 2014. investorplace.com. Retrieved from http://investorplace.com/2014/12/mergers-and-acquisitions-biggest-deals-2014/

7. Борисенко З.М. Контроль за концентрацією в ЄС // Ринок цінних паперів України. — 2003. — № 7—8. — С.11—18.

8. Индекс Херфиндаля-Хиршмана. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://profmeter.com.ua/Encyclopedia/detail.php?ID=1022

9. Financial Times 500, 2013. profmeter.com.ua. Retrieved from http://profmeter.com.ua/Encyclopedia/detail.php?ID=1022

10. Філіпенко А.С., Будкін В.С., Рогач О.І. та ін., Світова економіка. — Київ. — Либідь, 2007, Україна.

11. Геєць В.М., Панченко Є.Г., Лібанова Е.М. та ін., Перехідна економіка. — Київ, Вища школа, 2003, Україна.

12. Киреев А.П. Международная экономика. — Москва, 1999, РФ.

References:

1. Pavlenko, I.I. Varianychenko, O.V. and Navrotska, N.A. (2012), Mizhnarodna torgivlia ta investytsii [International trade and investments], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Fortune (2015), "Journal Global Fortune 500", available at: http://fortune.com/global500/ (Accessed 20 Dec 2015).

3. UNCTAD (2015), "World Investment Report 2015", available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf (Accessed 20 Dec 2015).

4. Shagurin, S.V. Shimko, P.D. (2008), Ekonomika transnatsionalnogo predpriyatiya [Economic of transnational corporation], SPbGPU, Saint Petersburg, Russia.

5. blog.thomsonreuters.com (2015), "Mergers&-Acquisition Review — Full year", available at: http://blog.thomsonreuters.com/index.php/mergers-acquisition-review-full-year/ (Accessed 20 Dec 2015).

6. InvestorPlace Media (2015), "10 Biggest Mergers and Acquisitions of 2014", available at: http://investorplace.com/2014/12/mergers-and-acquisitions-biggest-deals-2014/ (Accessed 20 Dec 2015).

7. Borysenko, Z.M. (2003), "Control of concentrations in the EU", Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy, vol. 7—8, pp. 11—23.

8. Vysotskiy, S. (2015), Indeks Kherfindalia-Khirshmana [The index of Herfindahl-Hirschman], available at: http://profmeter.com.ua/Encyclopedia/detail.php?-ID=1022 (Accessed 20 Dec 2015).

9. Profmeter (2013), "Financial Times 500", available at: http://profmeter.com.ua/Encyclopedia/detail.php?-ID=1022 (Accessed 20 Dec 2015).

10. Philipenko, A.S. Budkin, V.S. and Rogatch, O.I. (2007), Svitova ekonomika [World economic], Lybid, Kiyiv, Ukraine.

11. Geetz, V.M. Pantchenko, E.G. and Libanova, E.M. (2003), Perekhidna ekonomika [Transitiv economic], Visha Shkola, Kiyiv, Ukraine.

12. Kireev, A.P. (1999), Mezhdunarodnaia ekonomyka [International economic], Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2016 р.

УДК 331.522

Є. А. Ревтюк,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту і адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

МОТИВАЦІЯ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ

Y. Revtjuk,
PhD in Economics, assistant professor, Department of Management and Administration,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gaz, Ivano-Frankivsk

MOTIVATION THROUGH THE CONCEPT OF HUMAN CAPITAL MANAGEMENT

У роботі розглянуто особливості процесів мотивування окремих носіїв людського капіталу та їх груп. У рамках концепції управління людським капіталом запропоновано розглядати мотивування як процес збільшення продуктивної та зменшення деструктивної та фіктивної складових людського капіталу підприємства. Розглянуто екзогенний та ендогенний випадки впливу процесів мотивування на людський капітал підприємства. Класифіковано процеси мотивації та демотивації, які впливають на трансформацію продуктивної, фіктивної та деструктивної складових людського капіталу. В якості основних напрямів підвищення ефективності використання людського капіталу підприємства запропоновано розглядати мотивацію високопродуктивних носіїв людського капіталу, мотивацію інтелектуальної діяльності, мотивацію за результатами, мотивацію творчості та використання елементів інтелектуального лідерства. На основі проведеного аналізу запропоновано управлінські механізми підвищення ефективності системи мотивації носіїв людського капіталу підприємства.

The article considers the motivation of individual and collective human capital subjects. The concept of human capital management treats motivation as a process of increasing productivity and reducing destructive and fictitious components of human capital of the company. Exogenous and endogenous cases of human capital motivation are being considered. Motivation and demotivation processes that affect the transformation of productive, fictitious and destructive components of human capital are grouped. The potential for more efficient use of human capital of the company includes motivation of highly productive subject of human capital, motivation of intellectual activity, motivation by results, motivation of creativity and use of the intellectual leadership. The analysis proposes specific administrative arrangements for increased efficiency of motivation system of human capital subjects of the company.

Ключові слова: людський капітал, персонал, теорія мотивації, управління людським капіталом, управління персоналом.
Key words: human capital, personnel, theory of motivation, human capital management, human resources management.

Постіндустріальні зрушення в суспільно-господарських відносинах, які змінюють баланс рушійних сил соціально-економічного зростання від фізичного та фінансового до людського капіталу, в значній мірі змінюють характер взаємовідносин індивідуума як носія людського капіталу та підприємства.

Рис. 1. Мотивація та демотивація в ендогенному випадку моделі П-Ф-Д

В значній мірі це зумовлене тим фактом, що особа, яка в силу еволюції суспільно-господарської формації перетворилася з пасивного учасника ринку праці на активного гравця, який володіє чи не самим цінним в сучасних умовах активом — людським капіталом, усвідомила важливість свої знань за здібностей для успішного функціонування підприємства. Таким чином, перед сучасним роботодавцем постає надскладне завдання не тільки створити умови, за яких носій людського капіталу ефективно використає останній для досягнення цілей підприємства, але й мотивувати до накопичення як власного, так і людського капіталу підприємства.

Процеси мотивації досить детально розглянуті в роботах іноземних та вітчизняних науковців. Зокрема серед авторів найбільш відомих теорій мотивації слід відзначити А. Маслоу [1], Ф. Герцберга [2], Л. Портера та Е. Лоулера [3], Д. МакГрегора [4], Д. МакКлелланда [5] В. Врума [6] та інших. Серед українських вчених, які займалися проблематикою мотивації працівників слід відмітити А.Колота [7], В.Стадника [8], В.Петренка [9], та інших. Незважаючи на вагомий доробок науковців у сфері мотивації процеси стимулювання індивідуумів та їх об'єднань задля використання наявного у їхньому розпорядженні людського капіталу розглянуто в науковій літературі не було.

Таким чином, перед нами постало завдання розробки теоретичних підходів до інтенсифікації процесів залучення людського капіталу до досягнення цілей підприємства в умовах сучасних соціально-економічних відносин.

Зазвичай, під мотивацією дослідники розуміють складний процес спонукання індивідуума до поведінки, яка призведе до досягнення особистих, колективних або суспільних цілей. При цьому формування такої поведінки можливе як під впливом зовнішніх, так і під впливом внутрішніх чинників по відношенню до носія людського капіталу. Використання концепції управління людським капіталом, запропонованої автором у роботах [10; 11 та інших] дозволяє під новим кутом поглянути на теорію та практику мотивації на підприємстві. Традиційно, розглядаючи процеси мотивації, дослідники акцентували свою увагу на взаємовідносинах працівник — підприємство. Основним критерієм ефективності системи мотивації підприємства в такому разі ставали повнота виконання працівником своїх обов'язків. В умовах орієнтації на залучення та максимально корисного використання людського капіталу особи та групи осіб до досягнення цілей підприємства така точка зору на ефективність мотиваційної системи є неприйнятною. Таким чином, створені відповідно до парадигми "управління персоналом" мотиваційні системи зазвичай працюють неефективно, так як їм зазвичай не вдається залучити весь наявний людський капітал до виробничо-господарських процесів.

Тож, можна стверджувати, що результати мотиваційної політики підприємства впливають на співвідношення продуктивних, фіктивних та деструктивних складових його людського капіталу, які в подальшому називатимемо П-Ф-Д моделлю використання людського капіталу [11]. Розглянемо більш детально процеси формування та використання людського капіталу з точки зору П-Ф-Д моделі. На першому етапі розглянемо її статичний випадок, для якого виконуватимуться наступні умови:

— запас людського капіталу не змінюється з часом;

— зміна зовнішніх та внутрішніх чинників впливають тільки на співвідношення продуктивної, фіктивної, та деструктивної складових людського капіталу.

На рисунку 1 зображено вплив процесів мотивації та демотивації у ендогенному випадку моделі П-Ф-Д. Стрілками позначені перетікання людського капіталу з однієї складової в іншу, а саме:

1. Перетворення фіктивного людського капіталу в продуктивний (процес М1) та навпаки (процес ДМ1). Процеси М1 можна поділити на дві складові, а саме: зростання рівня залучення людського капіталу внаслідок мотиваційної політики підприємства та створення умов для використання тієї складової людського капіталу, яка раніше не могла брати участь у виробничо-господарських процесах на підприємстві. Процес ДМ1 по суті є протилежним до процесу М1, тож, чинники, які впливатимуть на його протікання будуть аналогічні, щоправда зі знаком "мінус".

2. Перетворення деструктивного людського капіталу у продуктивний (процес М2) і навпаки (процес ДМ2). Процеси М2 та ДМ2 пов'язані перш за все з використанням частки людського капіталу, яка може бути використана під час виробничо-господарської діяльності підприємства. Різниця між продуктивним та деструктивним людським капіталом полягає тільки в цілях, заради яких він використовується носієм чи групою носіїв (відповідно відповідають/суперечать для продуктивного/деструктивного). Тож, можна зробити висновок, що процеси М2 та ДМ2 залежатимуть від цільових орієнтирів носія чи групи носів людського капіталу.

3. Перетворення деструктивного людського капіталу у фіктивний (процес М3) і навпаки (процес ДМ3), аналогічно до попереднього випадку, також залежатиме від цільових орієнтирів носіїв людського капіталу.

Таким чином, можна вважати, що процеси М1 та М2 протікають в більшості випадків як наслідок мотиваційної політики підприємства. В свою чергу, ДМ1, ДМ2 та ДМ3 являють собою наслідок явища демотивації носіїв людського капіталу.

Вплив мотиваційних процесів на використання людського капіталу будь-якого рівня з врахуванням можливостей його притоку та відтоку (накопичення та втрати) до системи (екзогенний випадок) у рамках моделі П Ф Д, зображена на рисунку 2. Перед тим, як перейти до характеристики процесів, що впливають на інтенсивність формування та втрати тієї чи іншої складової людського капіталу (позначені на рисунку 2 стрілками), слід більш детально зупинитися на їх природі. Отже, накопичення людського капіталу системи можливе за рахунок:

— притік у систему нових носіїв людського капіталу (екстенсивне накопичення);

— накопичення додаткового людського капіталу носіями, які являються членами системи (інтенсивне накопичення);

— накопичення людського капіталу внаслідок взаємодії між носіями, які являються членами системи (синергійне накопичення).

У свою чергу втрата людського капіталу можлива за рахунок:

— відтік з системи носіїв людського капіталу;

— зношення наявного людського капіталу як внаслідок старіння його носіїв (деградація людського капіталу), так і внаслідок втрати актуальності його знань та навичок (моральне зношення людського капіталу);

— зменшення людського капіталу внаслідок скорочення взаємодії між носіями, які являються членами системи (дисинергійна втрата).

Таким чином, процеси накопичення — втрати людського капіталу можна умовно поділити на дві групи:

— процеси, пов'язані з кругообігом людського капіталу системи та навколишнього середовища, які на рисунку відмічені як Мв1,2,3 та ДМв1,2,3.

— процеси, пов'язані зі змінами величини людського капіталу як окремих його носіїв (інтенсивне накопичення та зношення), так і системи в цілому (синергійні накопичення та втрата), які на рисунку відмічені як Мз1,2,3 та ДМз1,2,3.

Отже, можна вважати процеси Мз1, Мв1, Дмз2 та Дмв2 позитивними, або такими що сприяють досягненню цілей підприємства, а процеси Мз2, Мв2, Дмз1 та Дмв1 відповідно негативними. Тож, природно, що першочерговим завданням для системи управління людським капіталом є створення належних умов для нарощення позитивних та мінімізації впливів негативних процесів зміни людського капіталу. Процеси Дмз3 та Дмз3 та Мз3 являються нейтральними щодо підприємства, адже не впливають на його продуктивну та деструктивну складову. Процес Мв3 є конкурентним по відношенню до процесів Мв1 та Мв2, бо вимагає прикладання зусиль носіїв людського капіталу. Тож, у спрощеному вигляді можна вважати, що

$$Мв1 + Мв2 + Мв3 = const \qquad (1).$$

Таким чином, завданням ефективного управління людського капіталу є нарощення Мв1 та мінімізація процесів Мв2 та Мв3.

Розглянемо природу вищеописаних процесів накопичення та втрати людського капіталу. Група процесів, що пов'язані з перетіканням людського капіталу з зовнішнього середовища (Мз та ДМз) пов'язані:

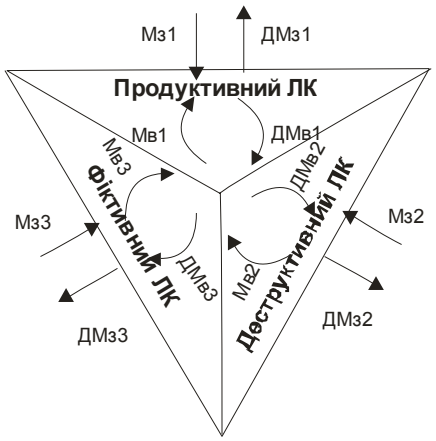

Рис. 2. Мотивація та демотивація в екзогенному випадку моделі П-Ф-Д

— кадровою політикою підприємства, що передбачає як пошук та залучення людського капіталу необхідної кількості та якості, так і звільнення носіїв з критичною величиною деструктивного та фіктивного людського капітал;

— мотиваційною політикою підприємства, яка впливає на плинність носіїв людського капіталу.

Зміна величини внутрішнього людського капіталу (група процесів Мв та ДМв) викликана:

— мотиваційною політикою підприємства, яка впливає на прагнення носієм накопичувати власний людський капітал, який відноситься до продуктивної частини (для прикладу підвищувати власну кваліфікацію);

— ціннісно-цільовими орієнтирами носія, які впливають на його прагнення накопичувати власний людський капітал (для прикладу опановувати нові знання та навики, які можуть бути застосовані або на іншому підприємстві або на іншій посаді);

— особливостями системи управління знаннями на підприємстві та застосовуваної моделі лідерства, які сприяють виникненню синергійних ефектів під час використання групового людського капіталу.

Таким чином, ефективна мотивація у системі управління людським капіталом повинна бути зосереджена на наступних цілях:

— зменшення частки фіктивного (незадіяного) людського капіталу окремих носіїв;

— гармонізації цільових орієнтирів носіїв людського капіталу та їх груп з цілями підприємства;

— стимулювання носіїв до нагромадження власного людського капіталу;

— створення мотиваційного середовища, яке зменшує відтік носіїв високоякісного спеціального людського капіталу;

— формування ефективної системи інтелектуального лідерства на підприємстві, яке спрямоване на зростання групового людського капіталу внаслідок зростання ефектів синергії.

У таблиці 1 наведені управлінські технології, які, на нашу думку, сприятимуть зростання ефективності використання людського капіталу підприємства. Розглянемо їх більш детально.

Мотивація носіїв високопродуктивного спеціального людського капіталу. Сучасні управлінці давно вже

Таблиця 1. Шляхи підвищення ефективності функціонування людського капіталу підприємства

	Об'єкт впливу	Тип моделі	Цілі	Механізми
Мотиваційна система управління людським капіталом підприємства	Орієнтована на особу	Екзогенні складові	Залучення та утримання носіїв людського капіталу	Мотивація носіїв високопродуктивного людського капіталу
			Нагромадження людського капіталу	Мотивація інтелектуальної діяльності
		Ендогенні складові	Формування цільових орієнтирів носія	Мотивація за результатами
			Залучення фіктивної складової	Мотивація творчості
	Орієнтована на групу	Екзогенні складові	Формування синергійного групового людського капіталу	Лідерство
		Ендогенні складові	Формування цільових орієнтирів носія	
			Залучення фіктивної складової	

взяли на озброєння крилату фразу І.Сталіна про те, що "кадри вирішують все!". В умовах інтелектуальної економіки, основним рушієм якої є носій спеціального людського капіталу, це твердження перетворилося в окрему управлінську концепцію, яка отримала влучну назву "війна за таланти". Сьогодні вже недостатньо знайти чи навчити вузькоспеціалізованого фахівця. Зважаючи на тяжіння працівника до використання робочого місця для досягнення власних цілей відносно професійного зростання, перед СУЛК підприємства постає завдання його утримати. Таким чином, поруч з традиційними інструментами матеріальної мотивації працівникам кадрових служб слід приділяти окрему увагу змісту роботи, професійному зростанню, здобуття нових знань та навичок тощо висококваліфікованим працівником.

Мотивація інтелектуальної діяльності. Накопичення людського капіталу, а особливо його інтелектуальної складової, практично неможливе без участі та доброї волі його носія. Формування мотиваційного середовища, орієнтованого на здобуття особою додаткового запасу спеціального людського капіталу та актуалізації вже наявного являються невід'ємною частиною ефективної мотиваційної системи сучасного підприємства. Зазвичай побутує думка про те, що мотивація інтелектуальної праці являє собою процес стимулювання застосування креативних здібностей працівників для досягнення цілей підприємства. Зважаючи на те, що на сьогоднішній день спектр професій та посад для яких є обов'язковим використання елементів інтелектуальної праці неухильно зростає, можна констатувати те, що остання стає невід'ємною характеристикою посади на сучасному підприємстві. Таким чином, використання інтелектуальних здібностей працівника стає невід'ємною частиною його посадових обов'язків, а отже, існуючі системи мотивації на підприємствах, які зазвичай побудовані на основі застосування стимулювання за допомогою матеріальної та нематеріальної винагороди мотивів особи, необхідно удосконалити та пристосувати до сьогодення. На нашу думку, система мотивації інтелектуальної діяльності повинна містити три основні складові, а саме:

— систему матеріальних та нематеріальних винагород, які стимулюватимуть особу чи групу осіб до накопичення спеціального людського капіталу;

— можливості для його накопичення (система внутрішнього чи зовнішнього навчання, база знань підприємства, часткова чи повна компенсація витрат, пов'язаних з навчанням персоналу тощо);

— системи знаннієвоорієнтованих цінностей в корпоративній культурі підприємства.

Мотивація за результатами. Ключовою проблемою ефективного використання людського капіталу особи чи групи осіб являється суперечності їх цільових орієнтирів та цілей підприємства. Саме процес гармонізації цілей особи, групи (підрозділу) та підприємства являється необхідною умовою для підвищення ефективності функціонування людського капітал. Таким чином, перед мотиваційною системою підприємства постає завдання створення дієвих механізмів поєднання цільових орієнтирів носіїв людського капіталу та стратегічних, тактичних і оперативних цілей підприємства. Найбільш популярним інструментом, що дозволяє в значній мірі гармонізувати цілі носіїв людського капіталу та підприємства, є встановлення взаємозв'язку між додатковою винагородою працівника та результатами діяльності окремого підрозділу чи підприємства загалом. Так, залучення працівників до акціонерів підприємства, встановлення розміру премій та доплат в залежності від результатів діяльності підприємства тощо значною мірою впливатиме на поведінку носія людського капіталу. Але, на жаль, в постіндустріальну епоху використання тільки монетарної винагороди недостатньо. Такі мотиви носіїв людського капіталу, як професійне та кар'єрне зростання, набуття нових знань чи навичок, самостійність на робочому місці, цікавий зміст праці, причетність до колективу тощо, можуть бути широко використанні для формування відповідних цільових орієнтирів особи та стимулювання їх досягнення.

Мотивація творчості. Основною причиною існування фіктивної складової людського капіталу є незатребуваність його складових у певних функціональних областей внаслідок особливостей технології, яка застосовується на підприємстві. Зазвичай, найбільша частка фіктивного капіталу виникає у продуктивних системах зі значною автоматизацією та стандартизацією технологічних процесів, детально розробленими та усталеними посадовими обов'язками, консервативною корпоративною культурою тощо. Для таких

підприємств характерним є відсутність підтримки інноваційності серед працівників, що, в свою чергу, робить залучення фіктивної складової людського капіталу неможливим. Адже продукування нестандартних рішень вимагає зазвичай володіння знаннями, досвідом чи навиками у тих предметних областях, які зазвичай не використовуються в типових технологічних процесах. Таким чином, для залучення фіктивного людського капіталу необхідно створити сприятливе мотиваційне середовище для продукування інновацій.

Лідерство. Тоді, коли традиційні механізми мотивації детально розглянуті у управлінській науковій та практичній літературі, питання ефективного формування групового людського капіталу, стимулювання вільного розповсюдження знань між носіями людського капіталу, сприяння виникнення синергійних явищ внаслідок взаємодії їх між собою залишається розглянутим недостатньо. Накопичення групового інтелектуального людського капіталу в значній мірі залежатиме від стилю управління лідера у царині генерування та розповсюджувача знань. На основі аналізу досліджень в царині управління знаннями пропонується виділяти чотири основних типи інтелектуального лідерства.

— Монополізатор знань — тип лідера, який використовує знання та інформацію для отримання монопольної влади над працівниками, колегами.

— Концентратор знань — тип лідера, який основну увагу приділяє накопиченню знань своїх підлеглих та нарощування їх інтелектуальних здібностей шляхом залучення нових високоякісних носіїв спеціального людського капіталу та постійного підвищення кваліфікації існуючих працівників.

— Розповсюджувач знань — тип лідера, який намагається забезпечити розповсюдження та обмін знаннями між носіями людського капіталу задля підвищення їх обізнаності та компетентності, пошуку нових нетрадиційних рішень проблем, зменшення кількості штатних консультантів тощо

— Каталізатор створення знань — лідер, який створює умови для генерування нових знань, підтримує пошук нових рішень щодо реалізації типових задач, прагне залучати нові технології та розробки на підприємство, навіть якщо їх впровадження в короткостроковому періоді не приноситимуть економічного ефекту.

Запропоновані підходи до підвищення ефективності використання людського капіталу підприємства, що спрямовані на зменшення його деструктивної та фіктивної складових, є основою для створення мотиваційної системи сучасного підприємства, яке зорієнтоване на максимальне залучення творчих здібностей своїх працівників до досягнення власних цілей.

Література:

1. Maslow A. Motivation and Personality / Abraham Harold Maslow. — Harper and Row, 1987. — 293 p.

2. Herzberg F. Work And The Nature of Man/ Frederick Herzberg. — World Pub. Co., 1966. — 203 p.

3. Porter L. Managerial Attitudes and Performance/ Lyman W. Porter, Edward E. Lawler. — Richard D. Irwin, 1968. — 209 p.

4. McGregor D. The Human Side of Enterprise/ Douglas McGregor. — McGraw Hill Professional, 2006. — 256 p.

5. McClelland D. Human Motivation/ David C. McClelland. — CUP Archive, 1987. — 663 p.

6. Vroom V. Work And Motivation/ Victor H. Vroom. — New York: Wiley, 1994 — 397 p.

7. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник / А.М. Колот. — К.: КНЕУ, 2006. — 584 с.

8. Стадник В. Мотиваційні можливості збалансованої системи показників в управлінні життєвим циклом виробничого підприємства // В.В. Стадник / Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — №5, Т.1. — С. 36—41.

9. Петренко В.П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах / В.П. Петренко. — Івано-Франківськ: "Нова Зоря", 2006. — 352 с.

10. Ревтюк Є.А.Теоретичні основи управління людським капіталом в умовах економіки знань /Є.А. Ревтюк // Формування ринкових відносин в Україні. Збірник наукових праць. — 2014. — №7 (158). — С. 123—126.

11. Ревтюк Є.А. Щодо уточнення форм використання людського капіталу в діяльності суспільно-господарських систем/ Є.А. Ревтюк// Экономика Крыма. — 2013. — № 1. — С.148—151.

References:

1. Maslow, A. (1987), Motivation and Personality, Harper and Row.

2. Herzberg, F. (1966), Work And The Nature Of Man, World Pub. Co.

3. Porter, L. (1968), Managerial Attitudes and Performance, Richard D. Irwin.

4. McGregor, D. (2006), The Human Side of Enterprise, McGraw Hill Professional.

5. McClelland, D. (1987), Human Motivation, CUP Archive.

6. Vroom, V. (1994), Work And Motivation, Wiley, New York, USA.

7. Kolot, A, (2006), Motyvatsiia personalu [Motivation of Personal], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Stadnyk, V. (2010), "Motivation Capability of Balanced Indicator System in Life Cycle Management of Enterprise", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 5, pp. 36—41.

9. Petrenko, V. (2006), Upravlinnia protsesamy intelektokorystuvannia v sotsial'no-ekonomichnykh systemakh [Management Intellectual Resource in Socio-Economic System], Nova Zoria, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

10. Revtjuk, Y (2014), "Theoretical Foundations of Human Capital Management in the Knowledge Economy", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 7, no. 158, pp. 123—126.

11. Revtjuk, Y (2013), "Forms of Human Capital`S Uses in the Socio-Economic Systems", Ekonomyka Kryma, vol. 1, pp. 148—151.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015 р.

УДК 330.46:519.874+004.9:658.7

Р. В. Шамрін,
к. е. н., старший викладач кафедри економічної кібернетики, Криворізький факультет ДВНЗ "Запорізький національний університет" Міністерства освіти і науки України, м. Кривий Ріг

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ЗАПАСІВ НА ОСНОВІ МУЛЬТИАГЕНТНОГО ПІДХОДУ

R. Shamrin,
PhD in Economics, Senior Lecturer of Department of Economic Cybernetics, the Kryvyi Rih faculty of State Higher Educational Institution "Zaporizhzhya National University" of the Ministry of education and science of Ukraine, Kryvyi Rih

CONCEPTUAL PRECONDITIONS OF STOCKS DYNAMICS BASED ON MULTI-AGENT APPROACH

Загальна концептуальна схема моделювання динаміки запасів, яку запропоновано до розгляду у статті, включає 4 блока: ланцюг постачань, зовнішнє середовище, прогнозування попиту, вибір засобу доставки.

Ланцюг постачань включає виробничо-розподільчий центр, засоби доставки (вантажівки) та віддалені склади, які віддалені від виробничо-розподільчого центру та містять запаси готової продукції. Блок "Зовнішнє середовище" представлено клієнтами та конкурентами, їх поведінка є фактором нестаціонарності системи. Використовується припущення про невизначений попит клієнтів та невідому політику конкурентів, що може вплинути на кількість клієнтів. Безпосередньо з цим блоком пов'язаний блок "Прогнозування попиту", що відповідає за формування розмірів та часу відправлення на склади партій товару. За доставку відправленого товару відповідає блок "Вибір засобу доставки", який включає вибір типу та засобу доставки. У статті представлено три мультиагентних моделі динаміки запасів підприємства: концептуальна модель поведінки агентів (КСДЗ), первинна модель динаміки запасів (ПМДЗ) та розширена модель динаміки запасів (РМДЗ). ПМДЗ та РМДЗ реалізовано у вигляді мультиагентних систем (ПМДЗ на мультиагентній платформі NetLogo, а РМДЗ — на Object Pascal). КСДЗ має вигляд концептуальної моделі (набору алгоритмів поведінки агентів у ланцюгу постачань). Кожна з моделей орієнтована на певне коло задач, які виникають у процесі управління запасами у виробничо-розподільчий системі.

General conceptual diagram modeling the dynamics of stocks, which was proposed for review in the article, includes four units: supply chain, the environment, demand forecasting, choice of means of delivery.

Supply chain includes production and distribution center, delivery vehicles (trucks) and long-term storage, which stand far from the production and distribution center and include stocks of finished products. Block "external environment" represented clients and competitors, their behavior is a factor in non-stationary system. Used assumptions about uncertain customer demand and competition policies unknown, which may affect the number of customers. Directly connected to this unit is block "Forecasting demand", responsible for the formation of the size and time of departure of consignments to warehouses. The unit "The means of delivery" is responsible for he goods that were sent, including the choice of type and means of delivery. The paper presents three models of dynamics of multi-agent stock of the company: a conceptual model of behavior of agents, the primary model of the stocks and expanded model of the stocks. The last two are implemented in the form of multi-

agent systems (the primary model of the stocks — on multi-agent platform NetLogo, and the expanded model of the stocks — in Object Pascal). The conceptual model of behavior of agents looks like a conceptual model (a set of algorithms behavior of agents in the supply chain). Each model is focused on a range of problems that arise in the process of inventory management in production and distribution system.

Ключові слова: нестационарность, динамика запасов, мультиагентное моделирование, управление запасами, дефицит.

Key words: non-stationarity, enterprise stocks dynamics, multi-agent modeling, stocks management, deficit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Моделювання динаміки запасів підприємства є важливим етапом управління запасами. Коректний вибір моделі та правильний підбір її параметрів зменшують дефіцит або дозволяють взагалі його уникнути, не створюючи при цьому надмірних товарних запасів. Це, в свою чергу, в сучасній економічній практиці є обов'язковою умовою ефективного функціонування бізнесу. Існує багато моделей динаміки запасів підприємства. Найбільшу цікавість з практичної точки зору викликають ті, які можуть дати рекомендацію щодо кількості товарів та термінів закупівель, що мінімізують витрати підприємства на товаропотік, або ті, які можуть оптимізувати структуру товаропотоку у підприємстві або ланцюгу постачань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та прикладні дослідження у галузі управління запасами отримали новий імпульс у зв'язку з розвитком крупних багатономенклатурних торгівельних мереж, які ставлять більш жорсткі вимоги щодо лімітів часу і витрат, фінансової ефективності. Нові завдання в управлінні запасами ускладняються ще й тому, що переважна більшість підприємств працює у ситуації нестаціонарного зовнішнього середовища, параметри якого досить швидко змінюються у часі. Різні аспекти проблеми управління запасами досліджували відомі вітчизняні та закордонні вчені: Б.А. Анікін, Д.Дж. Бауерсокс, В.В. Вітлінський, А.М. Гаджинський, В.М. Даніч, Н.Дж. Еквілайн, Т.Я. Лагоцький, Р.М. Лепа, Ю.Г. Лисенко, В.А. Лотоцький, В.С. Лукінський, Т.В. Меркулова, Л.Б. Міротін, Ю. І. Рижиков, М.В. Румянцев, В.І. Сергєєв, П.О. Скобелев, А.М. Стерлігова, Р.Б. Чейз, Л.В. Ширяєва, Р.Ф. Якобс та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Віддаючи належне науковим результатам та прикладним розробкам у цій галузі, слід зазначити, що на цей час існує необхідність створення сучасних моделей, які б з високою ефективністю та досить високою універсальністю дозволяли б в умовах нестаціонарного середовища вирішувати задачі управління запасами на підприємстві. Вимога універсальності є наслідком багатономенклатурності запасів: кожна одиниця номенклатури може потребувати своєї моделі управління запасами, тоді як велика кількість одиниць робить неможливим ручний підбір моделі для кожної з них.

Таким чином, побудова моделей, які б були результативними для управління динамікою запасів за умов нестаціонарного зовнішнього середовища, має важливе теоретичне значення, вона є також актуальною практичною задачею.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Враховуючи переваги мультиагентного підходу, саме він був обраний для моделювання динаміки запасів логістичної системи в умовах нестаціонарного зовнішнього середовища. Розробка мультиагентних моделей здійснювалася на підставі базових положень, що відображені у загальній концептуальній схемі моделювання виробничо-розподільчої системи та її потоків (рис. 1).

Схема включає 4 блока: концептуальна модель ланцюга постачання (блок "Виробничо-розподільча система"), концептуальна модель зовнішнього середовища виробничо-розподільчої системи (блок "Зовнішнє середовище"), блоки прогнозування и управління засобами доставки. Перші два блоки утворюють власне мультиагентну систему, останні два блоки — це блоки управління запасами у ланцюгу постачань.

Блок "Виробничо-розподільча система" включає виробничо-розподільчий центр, засоби доставки (вантажівки) та віддалені склади (тобто такі, які віддалені від виробничо-розподільчого центру та призначені для обслуговування клієнтів на певній території), що містять запаси готової продукції. Виробничо-розподільчий центр здійснює виробництво продукції і управління її поставками на склади, використовуючи алгоритми прогнозування попиту, управління засобами доставки та чергами заявок. Передбачається, що засоби доставки можуть бути власними або найманими. За доставку товару відповідає блок "Управління засобами доставки".

Безпосередньо з блоком "Виробничо-розподільча система" пов'язаний блок "Прогнозування попиту", що відповідає за формування розмірів та часу відправлення на склади партій товару. У цьому блоці здійснюється не тільки прогноз попиту, але й розрахунок страхового запасу на основі вибору найкращих методів. Можливість вибору методу прогнозування і розрахунку страхового запасу, яка передбачена концепцією моделювання, пов'язана з урахуванням нестаціонарності зовнішнього середовища, а саме нестаціонарного попиту клієнтів.

Концепція моделювання передбачає, що зовнішнє середовище представлено клієнтами (покупцями) та

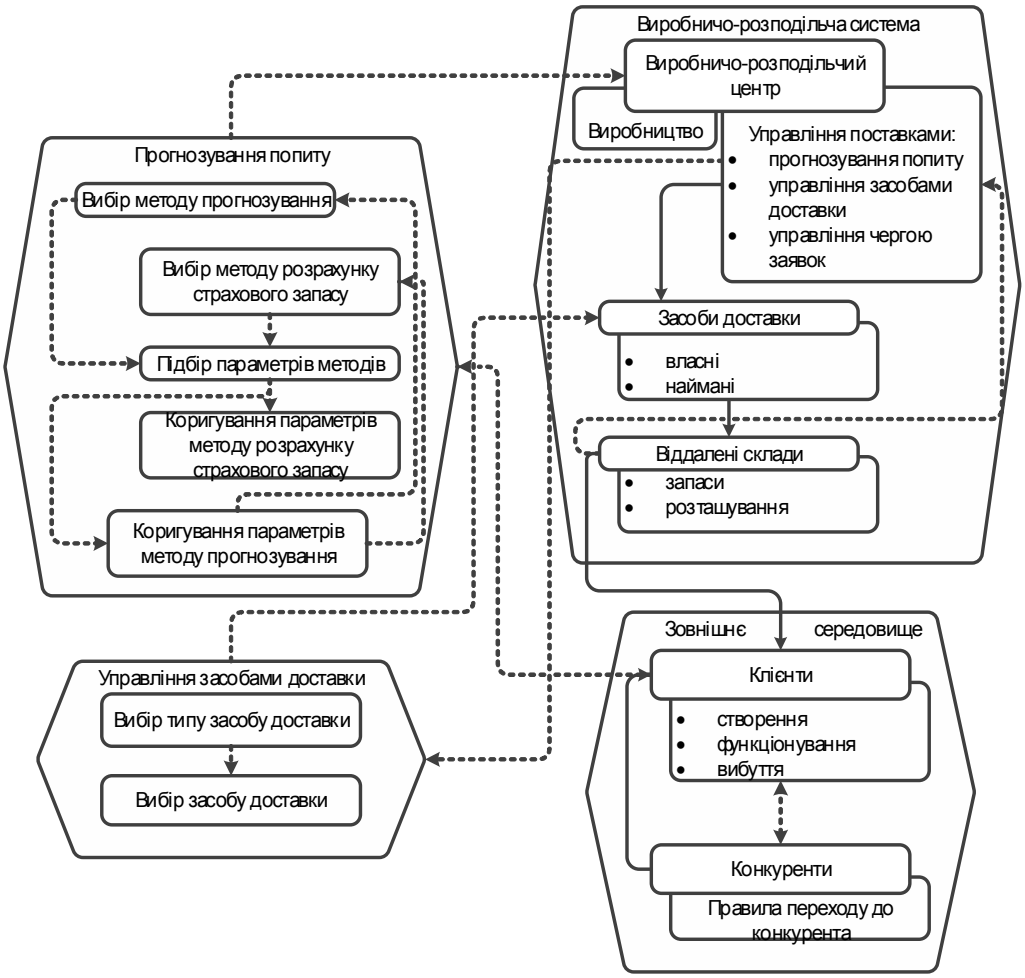

Рис. 1. Концептуальна схема моделювання динаміки запасів виробничо-розподільчої системи

конкурентами, які пропонують товар — аналог або субститут. Саме їх поведінка зумовлює нестаціонарність зовнішнього середовища: використовується припущення про невизначений попит клієнтів та невідому політику конкурентів, що може вплинути на кількість клієнтів [4, с. 158—163]. Конкурентні відносини ланцюга постачань реалізуються через правила переходу клієнтів до конкурентів.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика моделей динаміки запасів

Хар-ка	Модель		
	КСДЗ	ПМДЗ	РМДЗ
Призначення моделі	– вибір алгоритму розрахунку страхового запасу; – вибір методу прогнозування попиту	– оцінка дефіциту розподільчої системи та окремих складів; – оптимізація параметрів алгоритму прогнозування попиту з метою мінімізації дефіциту в системі	– управління дефіцитом системи за допомогою її параметрів; – аналіз впливу різних чинників на цільові показники логістичної системи на основі побудови регресійних залежностей; – обгрунтування розташування складів з метою мінімізації дефіциту
Принцип управління запасами	Централізований	Децентралізований	Централізований
Тип засобів доставки	Власні	Власні	Власні та наймані
Доступність засобів доставки	Необмежений доступ	Необмежений доступ	Обмежений доступ
Тип клієнтів	Не ідентифіковані	Постійні	Постійні та мігруючі
Життєвий цикл клієнта	Не розглядається в моделі	Випадкова поява, випадковий час існування, детерміноване вибуття	Випадкова початкова кількість, випадкова поява, випадковий час існування, випадкове вибуття
Формування попиту	Заданий екзогенно	Випадковий	Нестаціонарний
Прогнозування попиту	Адаптивний алгоритм вибору методу прогнозування	Метод Хольта	Заданий метод або адаптивний алгоритм вибору методу прогнозування
Реалізація	Блок-схема	Програма, написана спеціалізованою мовою (NetLogo)	Прикладна програма (Object Pascal)

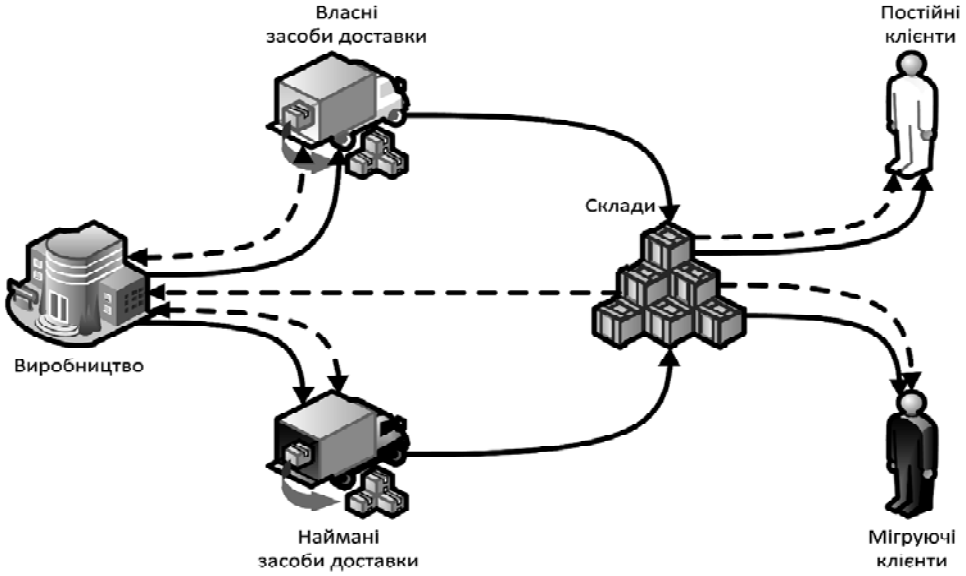

Рис. 2. Інформаційно-матеріальні потоки в КСДЗ

На рисунку 1 тонкі пунктирні стрілочки представляють значущі інформаційні потоки, товсті суцільні — матеріальні. Під значущими потоками маються на увазі ті, які використовуються для розрахунків чи прийняття рішення [1, с. 107—115]. Так, хоча виробничо-розподільчий центр фактично передає засобам доставки інформацію про те, що вони мають прибути до місця завантаження, але у рамках концепції вважається, що засоби доставки жодних рішень не приймають, а лише виконують поставлене завдання.

Нами запропоновано до розгляду комплекс мультиагентних моделей, орієнтованих на різні аспекти управління запасами: концептуальну схему динаміки запасів (КСДЗ), первинну (ПМДЗ) та розширену моделі динаміки запасів (РМДЗ). Загальну характеристику моделей наведено у таблиці 1.

Концептуальна схема динаміки запасів (КСДЗ). Подальшої деталізації загальна концепція моделювання набула у моделі поведінки агентів, яка має умовну назву "концептуальна схема динаміки запасів (КСДЗ)" і описує структуру інформаційно-матеріальних потоків, типи агентів та правила (алгоритми) їх поведінки.

Загальну структуру інформаційно-матеріальних потоків КСДЗ зображено на рисунку 2. Суцільні лінії відповідають матеріальним потокам, пунктирні — інформаційним. Алгоритми поведінки агентів у КСДЗ представлено у вигляді блок-схем на рисунках 3, 4.

1. Загальні положення. Модель КСДЗ є однопродуктовою, мультиагентною, з дискретним часом. В моделі присутні агенти наступних видів: агент-виробництво (завжди один), агенти-засоби доставки (вантажівки), агенти-склади (розподільчі центри) та агенти-клієнти (споживачі).

2. Агент-виробництво. На рисунку 3 представлено схему функціонування агента-виробництва. Оскільки початковий стан КСДЗ відповідає початку діяльності підприємства (так само, як і початковий стан ПМДЗ) і, як наслідок, відсутність даних для аналізу та подальшого визначення параметрів для прогнозу і прийняття рішень, у схемі агента-виробника присутній блок "Ініціалізація", який імітує відсутні дані. У ньому задаються початкові параметри для побудови прогнозу, а також інші дані, що потрібні для початку виробництва. Вважається, що ці дані вводяться на підставі експертних оцінок.

У блоці "Отримання даних від РЦ" агент-виробництво отримує дані від усіх розподільчих центрів (РЦ) — складів. Дані вже є агрегованими, тобто попит усіх клієнтів зведено у один показник.

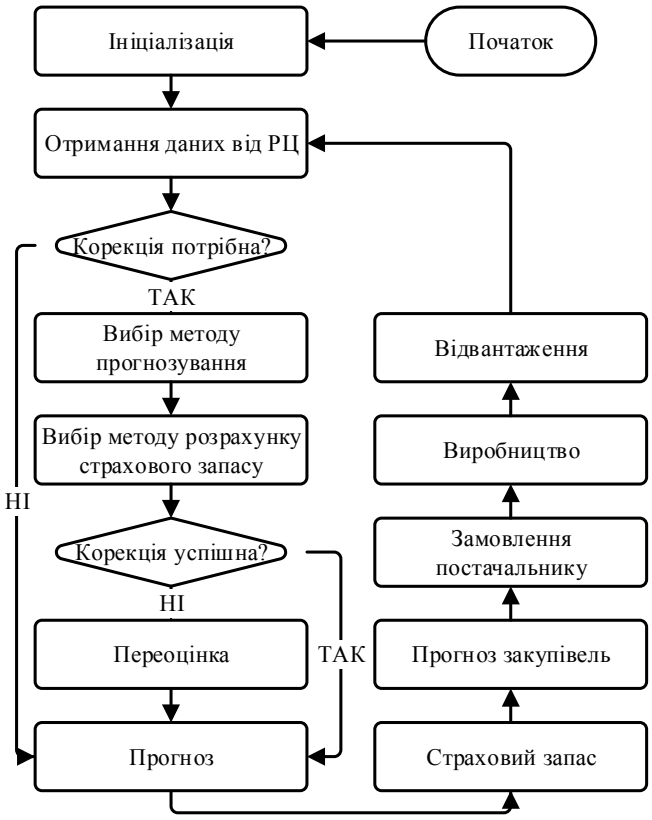

Рис. 3. Алгоритм функціонування агента-виробництва

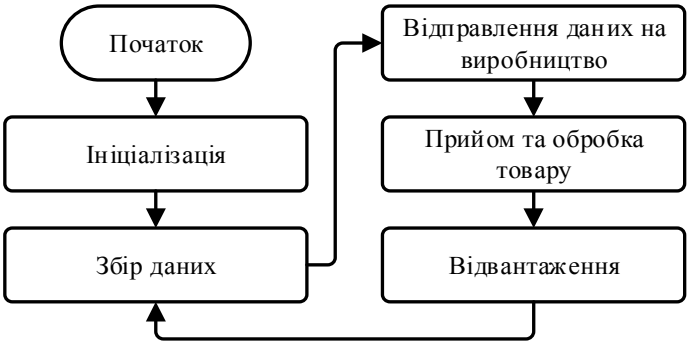

Рис. 4. Принципова схема функціонування розподільчого центру

Перевірка "Корекція потрібна?" визначає, чи потрібно вносити якісь зміни у механізм прогнозування попиту, тобто обирати інші методи прогнозування та розрахунку страхового запасу.

У випадку позитивної відповіді на це запитання у відповідних блоках виконується вибір методів. Але у деяких випадках зміни методів може бути недостатньо для отримання адекватного прогнозу [5].

Можливими причинами можуть бути: престижність товару, яка збільшилася, зміни цін на товари-субститути тощо. Ця ситуація вимагає додаткових заходів. Один із заходів, який доцільно включити до моделі, — цінове регулювання попиту. Проводиться переоцінка товару з урахуванням очікуваної еластичності попиту по ціні. У якості значення еластичності повинна виступати експертна оцінка, бо у системи немає механізмів для розрізнення змін у попиті, які викликані тренд-циклічним, випадковим та сезонним чинниками, від тих, які викликані змінами у ціні. Після виконання корекцій (або якщо під час перевірки "Корекція потрібна?" було отримано негативну відповідь) будується прогноз попиту та розраховується страховий запас. На базі цих величин та фактичних залишків на складах, а також відстані до складів, термінів роботи з постачальниками розраховується замовлення постачальникам. Після цього здійснюється виробництво продукції, яке було заплановане на поточний такт, та відвантаження на розподільчі центри готової продукції у рамках їх потреб. Алгоритм повертається у стан "Отримання даних від РЦ".

3. Агенти-склади. Функціонування агентів-складів є досить простим та не містить розгалужень. Його принципову схему зображено на рисунку 4.

Як вже зазначалося, фактично початковим станом моделі є початок функціонування фірми та, як наслідок, відсутність будь-якої статистики продажів, дефіциту, відвантажень тощо. Для того, щоб не додавати зайві блоки та розгалуження, у алгоритм було додано блок "Ініціалізація", який "імітує" наявність статистики. Дії цього блоку аналогічні до дій однойменного блоку з алгоритму агента-виробництва. У блоці "Збір даних", відповідно до назви, виконуються акумуляція та агрегація даних про попит та дефіцит продукції. Після цього послідовно виконуються відправка накопичених даних на виробництво для проведення аналізу, прийом товару, який було відвантажено та доставлено на поточному такті, та його складська переробка, відвантаження товару клієнтам. Потім алгоритм повертається до блоку "Збір даних".

4. Агенти-засоби доставки за наказом агента-виробництва доставляють розраховану кількість товару, після чого безумовно повертаються до агента-виробництва. Фактично, окрім отримання від нього нарядів на доставку, вони не контактують на високому рівні з навколишнім середовищем та не виконують перевірок (на низькому рівні вони, звісно, оцінюють свій стан, можливість руху у заданому напрямку, чи досягнуто цільовий склад/виробництво, тощо, але такі елементарні операції властиві усім агентам незалежно від специфіки функцій, які вони виконують, і тому не становлять інтересу з точки зору управління запасами).

Тут під високим рівнем розуміються функції агентів, які властиві їм як елементам ланцюга постачань, а під низьким — ті, які властиві усім інтелектуальним агентам взагалі.

Первинна модель динаміки запасів (ПМДЗ). Вона є першим варіантом програмної реалізації КСДЗ і побудована у середовищі розробки мультиагентних систем NetLogo.

Базові припущення моделювання, що закладено у концептуальній схемі (КСДЗ) уточнено наступним чином.

1. Загальні припущення. Є один виробник продукції, від одного до тридцяти п'яти регіональних складів. Кількість товару, що виробляється за один такт, регулюється користувачем. Модель є однопродуктовою.

2. Склади. У ПМДЗ аналізом та прогнозуванням попиту займаються агенти-склади. Місткість складів обмежена. Користувачем задається період аналізу (один такт, сім тактів чи тридцять тактів — день, тиждень чи місяць). Після досягнення кінця періоду кожен склад будує прогноз попиту на базі накопиченої за період суми попиту за методом Хольта [2]. Цей метод був обраний з двох причин.

По-перше, він адаптивний та може коректно прогнозувати часовий ряд із трендом. По-друге, для побудови наступної ітерації достатньо знання параметрів, поточного спостереження та результату однієї попередньої ітерації. Параметри методу Хольта задаються користувачем. Кількість періодів прогнозування залежить від відстані до заводу-виробника та швидкості агентів-вантажівок.

За результатами прогнозу, наявними залишками та товаром, що знаходиться у дорозі, розраховується потреба кожного складу в товарі за наступною формулою:

$$\max\left[0;(E+T*\frac{D}{7}-Q-OW+Def)*b\right] \qquad (1),$$

де E, T, — компоненти прогнозу за методом Хольта, D — відстань до складу, Q — залишок товару на складі на момент замовлення, OW — товар в дорозі, Def — дефіцит, який згладжено за методом експоненційного згладжування (по тижнях), b — коефіцієнт страхового запасу.

Страховий запас розраховується як доля від основної частини замовлення (з урахуванням товару у дорозі та наявного запасу) [6, с. 300—309]. Доля задається користувачем. Після розрахунку страхового запасу він додається до основної частини. Результат порівнюється з місткістю складу. Якщо він перевищує її, то на виробництво передається замовлення у розмірі макси-

Таблиця 2. Взаємозв'язок між середньою відстанню до складу та дефіцитом і сукупним запасом системи у моделі ПМДЗ

Кількість складів	Середня відстань	Квадрат середньої відстані	Залишок	Товар на колесах	Дефіцит	Сукупний запас системи
8	27.56	759.60	961.63	845.88	35.25	1 772.27
8	28.03	785.76	1 002.45	877.11	37.63	1 841.94
8	27.20	740.05	1 033.81	859.60	33.13	1 860.28
8	20.22	408.71	924.80	676.66	41.99	1 559.47
8	26.61	708.13	878.12	810.14	36.72	1 651.55
4	27.65	764.34	653.78	756.00	53.71	1 356.08
4	26.11	681.51	525.92	756.95	48.31	1 234.57
4	20.50	420.14	494.06	586.53	43.50	1 037.09
4	23.01	529.36	516.36	651.60	46.81	1 121.15
4	20.25	410.09	440.73	576.49	45.92	971.30
2	26.80	718.50	256.60	606.26	62.76	800.10
2	14.98	224.53	244.79	380.90	52.79	572.90
2	33.68	1 134.49	278.49	788.24	66.89	999.84
2	20.95	438.70	238.74	520.89	58.07	701.56
2	27.38	749.94	261.56	639.70	57.99	843.28

мальної місткості складу, інакше замовлення передається без змін. Від'ємне замовлення не передається.

3. Клієнти. Агенти-клієнти створюються на кожному такті моделі. Появлення кожного агента є незалежною випадковою величиною з рівномірним розподілом. Імовірність появлення та кількість агентів, які можуть з'явитися за один такт, задаються користувачем. Під час створення агент-клієнт має деякий нормально розподілений попит, параметри якого також задаються вручну. Вважається, що клієнти дотримуються раціональності у своїй поведінці [3, с. 207].

В момент появи у "світі" моделі агент-клієнт орієнтується на найближчий склад та з наступного такту прямує до нього з постійною швидкістю (швидкість задається у коді моделі і не має відповідного візуального елементу управління). Якщо агент-клієнт наближується до складу на відстань, яка менша за відстань, що він проходить за один такт, йому надається статус "наближається". Це робиться для того, щоб агент не "перескочив" пункт призначення. Тобто, якщо на наступному кроці агент-клієнт вже має статус "наближається", то вважається, що він досяг складу та спробував придбати товар. Мова йдеться про спробу, бо у будь-якому випадку клієнт зникає з системи. Якщо його попит менший за наявний запас складу, то запас складу зменшується на величину попиту клієнта. Якщо попит агента-клієнта більший за товарний запас складу, то запас (якщо він є) списується повністю, а дефіцит збільшується на різницю між попитом та запасом до списання.

4. Вантажівки. Агенти-вантажівки створюються агентом-виробником безпосередньо під час отримання замовлень від складів. Місткість вантажівки задається користувачем. Якщо замовлення більше за місткість, то вантажівки створюються до того моменту, поки все замовлення не буде розміщено. На наступному після створення такті вантажівки вирушають до цільового складу. Алгоритм "наближення" реалізовано так само, як і у агентів-клієнтів. Після досягнення складу вантажівка намагається розвантажитися. Якщо вільне місце у складі більше за вантаж, то запас складу збільшується на величину вантажу, інакше запас складу збільшується до максимального значення, а решта то-

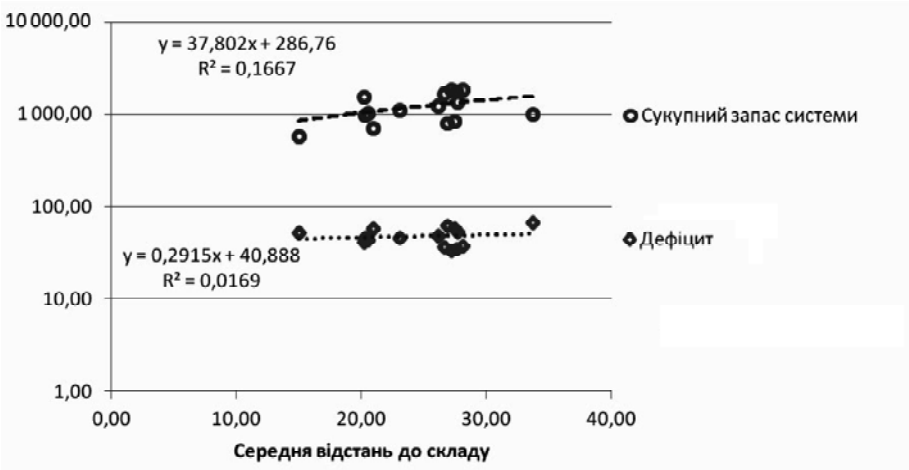

Рис. 5. Взаємозв'язок між середньою відстанню до складу та дефіцитом і сукупним запасом системи (логарифмічна шкала)

вару зникає (вважається, що, не маючи задовільних умов зберігання, товар псується). У будь-якому випадку агент-вантажівка залишає систему. З точки зору припущень моделі це означає, що виробник має практично необмежені можливості з доставки товару, що не відповідає дійсності, але приймається як теоретично можлива ситуація.

5. Виробник. Функцією агента-виробника (виробництва) є виробництво продукції, формування та відправлення замовлень на склади. Усі замовлення складів обробляються та відправляються у повному обсязі.

Важливими показниками ефективності управління запасами є дефіцит та сукупний запас товару в розподільчий системі, до якого в моделі було включено страховий запас на складах та товар "на колесах" (у вантажівках).

Модель ПМЗД орієнтована на оцінку дефіциту розподільчої системи та окремих складів в залежності від параметрів системи та оптимізацію параметрів алгоритму прогнозування попиту з метою мінімізації дефіциту в системі, зокрема, з її допомогою було досліджено питання щодо залежності дефіциту від відстані до складів та їх кількості.

На основі імітаційних експериментів було встановлено, що дефіцит та сукупний запас системи майже не залежать від середньої відстані до складів (рис. 5), дані для розрахунку наведено у таблиці 2.

Це означає, що за умови сталого режиму роботи (тобто коли кількість складів є незмінною протягом тривалого часу, а ринок не спіткають значні коливання) збільшення запасів на віддалених складах не є доцільним з точки зору мінімізації дефіциту та сукупного запасу системи. Підкреслимо, що в реальній логістичній практиці менеджери прагнуть збільшити запаси на більш віддалених складах з метою уникнення дефіциту.

Модель ПМДЗ передбачає прогнозування попиту за допомогою моделі Хольта, яка є адекватним інструментом прогнозування в умовах досить стійких трендів, що досить часто не спостерігається в реальній практиці. З урахуванням нестаціонарності поведінки споживачів виникає необхідність розробки моделі динаміки запасів підприємства, яка б реалізовувала механізм вибору методу прогнозування, найбільш адекватного для конкретного набору даних. Такою моделлю стала розширена модель динаміки запасів (РМДЗ), яка була створена для вибору оптимальних методів прогнозування попиту в умовах нестаціонарного зовнішнього середовища.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами проведених експериментів з ПМДЗ було встановлено, що за умов дотримання припущень моделі дефіцит та сукупний запас системи майже не залежать від середньої відстані до складів. Це означає, що за умови сталого режиму роботи збільшення запасів на більш віддалених складах не є доцільним з точки зору мінімізації дефіциту та сукупного запасу системи, хоча у реальній логістичній практиці спостерігається тенденція до збільшення запасів на віддалених складах.

Модель РМДЗ є достатньо гнучкою для проведення досліджень ланцюга постачань у різних напрямах, якщо конфігурація ланцюга, який досліджують, має вигляд: "виробник (або група виробників, яка для цілей моделювання може бути представлена як один мета-виробник)" — "віддалені склади" — "кінцеві споживачі (до них також можна віднести ланки, які торгують дрібним оптом та вроздріб)".

Література:

1. Ковальчук К.Ф. Интеллектуальная поддержка принятия экономических решений: монографія / К.Ф. Ковальчук; отв. ред. О.П. Суслов. — Донецк: НЭП НАН Украины, 1996. — 224 с.

2. Прогноз по методу экспоненциального сглаживания Хольта [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.4analytics.ru/prognozirovanie/prognoz-po-metodu-eksponencialnogo-sglajivaniya-xolta.html

3. Рыжиков Ю.И. Управление запасами / Ю.И. Рыжиков. — М.: Наука, 1969. — 344 с.

4. Высочина О.С. Сравнительный анализ систем имитационного моделирования для решения задачи оптимизации производственных процессов на промышленном предприятии / О.С. Высочина, В.Н. Данич, М.К. Дёмин, Д.А. Булавин // Вестник Восточноукр. национ. ун-та им. В. Даля. — Луганск: Изд. ВНУ им. В. Даля, 2012. — № 8 (179), ч. 1. — С 158—163.

5. Иванов А. Агенты и мультиагентные системы. Агентные платформы: Кто в лес, кто по дрова [Електронний ресурс] / А. Иванов. — Режим доступу: http://aivanoff.blogspot.com/2007/12/blog-post.html

6. Лагоцький Т.Я. Прийняття оптимальних рішень в управлінні запасами торговельних підприємств / Т.Я. Лагоцький // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіону: методологічні підходи (Збірн. наук. пр.). Випуск 3 (53). — Львів, 2005. — С. 465.

References:

1. Koval'chuk, K.F. (1996), Intellektual'naja podderzhka prinjatija jekonomicheskih reshenij [Intellectual support of economic decision-making], NJeP NAN Ukrainy, Doneck, Ukraine.

2. Baturin, A. (2015), "Forecast for the method of exponential smoothing Holt", available at: http://www.4analytics.ru/prognozirovanie/prognoz-po-metodu-eksponencialnogo-sglajivaniya-xolta.html (Accessed 20 Dec 2015).

3. Ryzhikov, Ju.I. (1969), Upravlenie zapasami [Management of stocks], Nauka, Moscow, Russia.

4. Vysochina, O.S. (2012), "Comparative analysis of simulation for solving the optimization of production processes in the industrial plant", Vestnik Vostochnoukr. nacion. un-ta im. V. Dalja, vol. 8, no. 179, pp. 158—163.

5. Ivanov, A. (2014), "Agents and multi-agent systems. Agent platforms: Who in the woods, who for firewood", available at: http://aivanoff.blogspot.com/2007/12/blog-post.html (Accessed 20 Dec 2015).

6. Lahots'kyj, T.Ya. (2005), "Better decisions in managing the stocks of trading companies", Sotsial'no-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyj period. Monitorynh sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehionu: metodolohichni pidkhody, vol. 3, no. 53, p. 465.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015 р.

УДК 005.722:[621:658]

В. В. Дідух,
аспірант кафедри міжнародної економіки ФММ, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", м. Київ

ІЄРАРХІЯ РІВНІВ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ ПРИ РЕІНЖИНІРИНГУ НА ПРИКЛАДІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

V. Didukh,
Postgraduate, Department of international economics,
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

THE HIERARCHY LEVELS OF BUSINESS PROCESS REENGINEERING MANAGEMENT AT THE EXAMPLE OF ENGINEERING ENTERPRISES

Проаналізовано зв'язок між рівнями, процедурами та результатами при запроваджені реінжинірингу, досліджено бізнес-процеси за класифікаційною ознакою за різновидами виробничо-комерційної діяльності. Запропонована ієрархія рівнів бізнес-процесів управління при реінжинірингу, що на відміну від існуючих, доповнена бізнес-процесами, які визначено за класифікаційною ознакою, що надасть можливість управляти, здійснювати діагностику та оцінювати функції і процедури бізнес-процесів та їх взаємозв'язок, з метою виявлення проблемних сфер у взаємопов'язаних процесів спільного спрямування в контексті цілей розвитку підприємства: операційних бізнес-процесів, бізнес-процесів управління та бізнес-процесів забезпечення. Надано авторське визначення категорії "реінжиніринг бізнес-процесів управління".

Analyzed the relationship between levels, procedures and results in the implementation of reengineering business processes studied by the classifications for the production kinds of activities. The proposed hierarchy levels of business process reengineering in management, in contrast to the existing amended business processes that are defined by the classification features that provide the ability to manage, implement and evaluate diagnostic functions and procedures of business processes and their relationship, in order to identify problem areas in the joint direction of interrelated processes within the context of enterprise development objectives: operational business processes, business process management and business process software. Courtesy of the author's definition of the "reengineering of business processes management".

Ключові слова: ієрархія рівнів, реінжиніринг бізнес-процесів управління, ландшафт, класифікаційна ознака, машинобудівні підприємства.
Key words: hierarchy levels, reengineering business process management, landscape classifications, machine-building enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Реінжиніринг бізнес-процесів виступає як один із інструментів антикризового управління і запроваджується для того щоб підприємства швидко реагували та були адекватні до нових потреб на ринку отриманих переваг. Такі умови стимулюють до застосування реінжинірингу не як інструменту кардинальних та першочергових заходів, а як поступового направленого на управління та адаптацію діяльності підприємств. У рамках теорії адаптивного управління реінжиніринг бізнес-процесів управління направлений на поліпшення виробничо-комерційної діяльності та забезпечення належного рівень конкурентоспроможності на національному і закордонному ринках вітчизняних машинобудівних підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженням сутності, складу та функцій бізнес-процесів присвячені праці при реінжиінрингу: М. Хаммер та Дж. Чампі [1], В.В. Репин та В.Г. Елиферов [2], Б. Андерсен [3], Л.В. Єльнікова та П.В. Брінь [4]. Однак, не в повній мірі досліджені ієрархії рівнів саме бізнес-процесів управління при реінжинірингу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення бізнес-процесів за класифікаційною ознакою за різновидами виробничо-ко-

Таблиця 1. Зв'язок між рівнями, процедурами та результатами при проведенні реінжинірингу на підприємствах

Рівні	Процедури	Результати
1	2	3
Бізнес-процеси управління	Перегляд політики і цілей. Зміна оргструктури та персоналу. Аналіз і контроль керівництва бізнес-процесів	Досягнення стратегічних цілей та конкурентоспроможності
Бізнес-процеси операційної діяльності	Підвищення якості продукту/послуги Автоматизація основних засобів. Взаємозаміна персоналу основних бізнес-процесів	Забезпечення доходу підприємства та задоволеності споживачів
Бізнес-процеси забезпечення	Скорочення часу, витрат та персоналу на виконання процесів. Мобілізація ресурсів. Заміна деяких процесів на аутсорсинг	Забезпечення фінансовими, кадровими та інженерно-технічними ресурсами

Авторська розробка.

мерційної діяльності. Відповідно до мети поставлено та вирішено такі завдання: надати їх перелік та здійснити ієрархічну залежність рівнів бізнес-процесів управління при реінжинірингу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Бізнес-процеси машинобудівних підприємств виступають об'єктами для здійснення аналізу, оцінювання результатів, визначення доцільності та, при необхідності, його реінжинірингу. Досліджуючи сутнісні характеристики понятійно-категоріального апарату "реінжиніринг бізнес-процесів" і науково-методичні положення реінжинірингу бізнес-процесів було вдосконалено модель проведення на основі виділення класифікаційної ознаки бізнес-процесів за різновидами виробничо-комерційної діяльності підприємств.

Отже, така класифікація дозволить виявляти проблемні області діяльності підприємства та запроваджувати реінжиніринг взаємопов'язаних процесів спільного спрямування у контексті цілей розвитку. Виділивши у складі бізнес-процесів підприємства операційні процеси, процеси управління та процеси забезпечення операційної діяльності підприємства, зазначимо наступну класифікаційну модель:

— бізнес-процеси управління — це кардинальна зміна або суттєве перетворення процесів управління, що надасть можливість змінити систему керування всього підприємства в цілому та досягти поставлених цілей і способів реалізації стратегії у майбутньому;

— бізнес-процеси операційної діяльності — це кардинальна зміна або суттєве поліпшення процесів операційної діяльності підприємств, що надасть можливість змінити спеціалізацію, його основну діяльність. Такий вид реінжинірингу у свою чергу можна успішно запроваджувати тільки за умови взаємодії процесів центрального управління та процесів забезпечення операційної діяльності;

— бізнес-процеси забезпечення — це їх кардинальна зміна або суттєве поліпшення, результатом якого є вивільнення додаткових ресурсів та оптимізація їх використання у суміжних бізнес-процесах.

Встановлено зв'язок між рівнями, процедурами та результатами реінжинірингу, враховуючи класифікаційну ознаку бізнес-процесів (табл. 1).

Процесний підхід до управління машинобудівними підприємствами передбачає проектування бізнес-процесів. Інструментом дослідження та виявлення необхідної кількості та складу бізнес-процесів використовуємо проектний ландшафт бізнес-процесів машинобудівних підприємств, що грунтується на поєднанні ландшафту процесного підходу до управління міжнародного стандарту системи менеджменту якості ISO серії 9001 та карти бізнес-процесів верхнього рівня, що надає змогу проаналізувати бізнес-процеси та виявити їх взаємозв'язок з об'єктами управління у розрізі трьох основних блоків. Виділивши таку класифікаційну ознаку, що представлена вище, бізнес-процеси, наприклад, документообігу відносимо до бізнес-процесів управління, бо документування є процесом обліку та обігу операційної діяльності машинобудівних підприємств.

Нова модель проектування ієрархії рівнів бізнес-процесів управління, складається з моделі "As is", що у перекладі з англійської означає "Як є" та моделі "To be", що означає "Як має бути". На рисунку 1 зображуємо послідовність дій при реалізації реінжинірингу у створенні моделей бізнес-процесів.

Надалі для реалізації вище вказаної послідовності дій при проектуванні ієрархії рівнів бізнес-процесів вважаємо за потрібне дослідити існуючі бізнес-процеси машинобудівних підприємств. Загальна кількість функціонуючих бізнес-процесів на досліджуваних машинобудівних підприємствах 23, що розподілені серед трьох блоків, зазначимо наступне: 8 бізнес-процесів управління — M, 12 основних бізнес-процесів B та 2 бізнес-процеси забезпечення S. Також у попередніх дослідженням нами було визначено три зони бізнес-процесів, за шкалою важливості-проблемності. Зона 1 включає ті процеси, що функціонують нормально та не потребують перепроектування. Зона 2 охоплює ті процеси, у яких присутнє дублювання функціональних обов'язків. Зона 3 включає ті процеси, які потрібно кардинально перепроектовувати, тобто запроваджувати їх реінжиніринг бізнес-процесів управління. При розподілі відносимо бізнес-процеси ідентифікації та простежування, управління невідповідною продукцією/послугами до бізнес-процесів забезпечення. Документування, навчання персоналу, внутрішні перевірки, коригувальні та запобіжні дії до бізнес-процесів управління, що потребують першочергових дій при реінжинірингу (рис. 2).

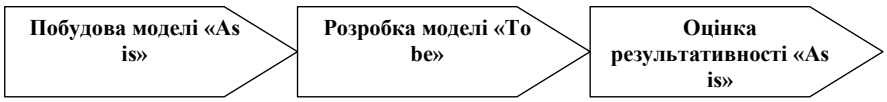

Рис. 1. Блок-схема проектування ієрархії рівнів бізнес-процесів

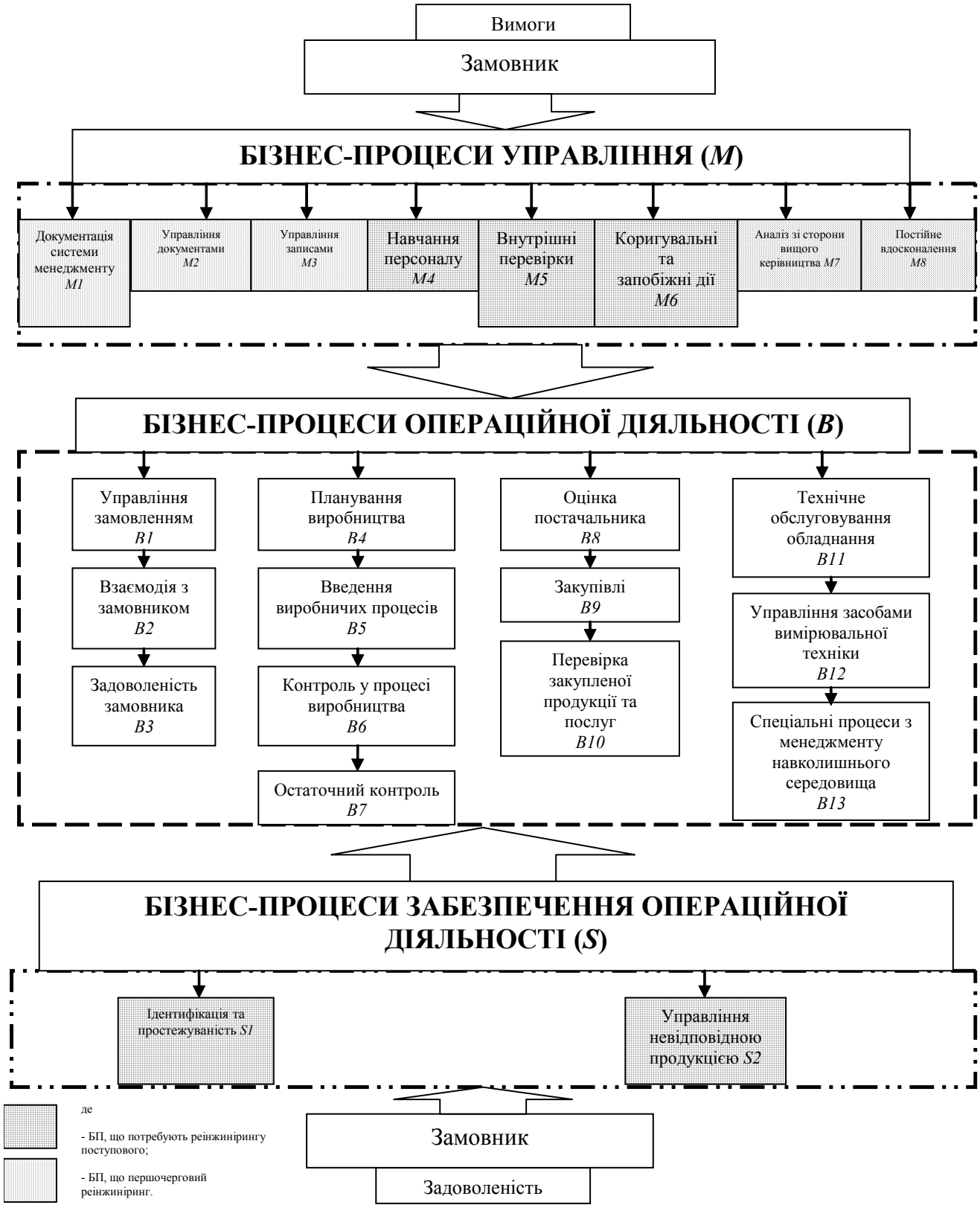

Рис. 2. Ієрархія рівнів реінжинірингу бізнес-процесів управління "Як є" ТОВ "Діконт" та ТОВ "Вестрон" за 2014 р. (розроблено автором)

Реалізація реінжинірингу на машинобудівних підприємствах, спроектовано нову модель бізнес-процесів машинобудівних підприємств "Як має бути", що грунтується на моделі "Як є", у якій бізнес-процеси розмежовані за групами: М — бізнес-процеси управління, В — бізнес-процеси операційної діяльності та S — бізнес-процеси забезпечення.

Зазначимо основні вдосконалення при ієрархії рівнів бізнес-процесів управління при реінжиінрингу:

— по-перше, три критично-проблемні бізнес-процеси: документація системи менеджменту М1; управління документами М2; управління записами М2. Отже, за результатами попередніх досліджень, ми вважаємо за доцільне об'єднати в один бізнес-процес: організація документообігу М1. Запропоновано об'єднати функціональні обов'язки та скоротити обсяги документації, також мінімізувати функції дублювання контролю та управління за документами;

— по-друге, об'єднано процеси основної діяльності за певними групами: група основних процесів надання послуг замовнику; група основних процесів виробництва; група основних процесів управління закупівлями; група основних процесів експлуатації та ремонту. Вирішуємо проблему послідовності та паралельності бізнес-процесів, таким чином піднімаємо рівень ефективності функціонування бізнес-процесів;

— по-третє, постає потреба у поступовому реінжинірингу наступної зони бізнес-процесів, що і дозволить нам досягти оптимального результату у 20% перепроектованих бізнес-процесів на підприємствах.

Також зазначимо бізнес-процеси управління, до яких відноситься процес навчання персоналу. На практиці вважається, що процеси управління виступають важливими та основними. На такі процеси розрахована левова частка бюджету підприємства за рахунок, яких підприємство отримує прибуток. Натомість бізнес-процеси забезпечення виступають другорядними у виробничо-комерційній діяльності підприємства.

Вважаємо за доцільне мінімізувати наскільки необхідно бізнес-процеси забезпечення та перепроектувати бізнес-процес навчання персоналу. Також вважаємо, що такі бізнес-процеси управління як аналіз зі сторони вищого керівництва S5 та постійне вдосконалення S6 виступають функціями управління та контролю за всією діяльністю підприємства та безпосередньо мають стратегічно важливе значення для реалізації та аналізу ієрархії рівнів реінжинірингу. Вищезазначені бізнес-процеси включаємо до блоку бізнес-процесів управління.

На основі систематизації та удосконалення теоретичних положень запропоновано понятійно-категоріальний апарат "реінжинірингу" та акцентовано увагу на застосуванні рівня охоплення реінжинірингу, використовуючи вищезгадану класифікацію видів бізнес-процесів. "Реінжиніринг бізнес-процесів управління" — це процес суттєвого поліпшення існуючих бізнес-процесів, через управління ієрархією рівнів бізнес-процесів підприємств, саме за рахунок їх кардинального перепроектування і підвищення ефективності функціонування апарату управління, операційних та забезпечуючи підрозділів з метою посилення і забезпечення довготривалих конкурентних позицій із залученням широкого спектру інструментів перепроектування.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На підставі проведеного дослідження, було визначено ієрархію рівнів бізнес-процесів управління при реінжинірингу, за класифікаційною ознакою виробничо-комерційної діяльності.

На підставі проведеного дослідження ієрархії рівнів реінжинірингу бізнес-процесів управління таких машинобудівних підприємств ТОВ "Діконт" та ТОВ "Вестрон" надав змогу визначити їх недоліки та запропонувати пропозиції щодо їх вдосконалення.

З урахуванням вищезазначених пропозицій та недоліків бізнес-процеси були у подальшому перепроектовані, що надало підстави до формування передумов реалізації реінжинірингу бізнес-процесів управління досліджуваних машинобудівних підприємств ТОВ "Діконт" та ТОВ "Вестрон".

Наукова новизна отриманих результатів полягає у науково-методичному підході до формування ієрархії рівнів бізнес-процесів управління при реінжинірингу, що на відміну від відомих, доповнений бізнес-процесами, які визначені за класифікаційною ознакою за різновидами виробничо-комерційної діяльності, що надасть можливість управляти, здійснювати діагностику та оцінювати функції і процедури бізнес-процесів та їх взаємозв'язок, з метою виявлення проблемних сфер у взаємопов'язаних процесів спільного спрямування в контексті цілей розвитку підприємства: операційних бізнес-процесів (кардинальна зміна або суттєве поліпшення процесів основної діяльності підприємств), бізнес-процесів управління (дозволить трансформувати систему керування всього підприємства в цілому та досягти поставлених цілей і способів реалізації стратегії) та бізнес-процесів забезпечення (результатом яких є вивільнення додаткових ресурсів та оптимізація їх використання в суміжних бізнес-процесах).

Подальших наукових розвідок потребує дослідження оцінювання ефективності та результативності бізнес-процесів управління при реінжинірингу ієрархії рівнів.

Література:

1. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации: манифест революции в бизнесе / М. Хаммер, Дж. Чампи. — М.: Изд-во "Манн", Иванов и Фербер, 2006. — 288 с.

2. Репин В.В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В.В. Репин, В.Г. Елиферов. — М.: РИА "Стандарты и качество", 2004. — 408 с.

3. Андерсен Б. Бизнес процессы. Инструменты совершенствования / Б. Андерсен. — М.: РИА "Стандарты и качество", 2003. — 272 с.

4. Єльнікова Л.В., Брінь П.В. Методичні засади розробки класифікації бізнес-процесів [Електроний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2011/S23/МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ КЛАСИФІКАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ.pdf

References:

1. Hammer, M. and Champi, J. (2006), Reiinginiring korporacii: manifest revolucii v bisnese [Reengineering the corporation: a business revolution manifesto], Mann, Moscow, Russian Federation.

2. Repin, V. V. and Eliferov, V. G. (2004), Procesniy podhod k upravleniu. Modelirovanie procesov [The process approach to management. Business Process Modeling], RIA Standarti i kachestvo, Moscow, Russian Federation.

3. Andersen, B. (2003), Bisnes procesi. Instrumenti sovershenstvovaniya [Business processes. Tools perfection], RIA Standarti i kachestvo, Moscow, Russian Federation.

4. Elinkova, L. V. and Brin, P. V. (2013), "Methodical bases of development classification of business processes", Kharkiv visnik NTU "HPI", [Online], vol. 1, available at: www.kpi.kharkov.ua/archive (Accessed 25 Aug 2013).

Стаття надійшла до редакції 04.01.2016 р.

УДК 334.01

О. В. Корецька,
здобувач, Міжрегіональна академія управління персоналом

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ. АНАЛІТИЧНІ МОДЕЛІ

O. Koretska,
Postgraduate, MAUP

RESEARCH OF COMPETITIVENESS FOR MACHINERY ENTERPRISES. ANALYTICAL MODELS

Надано оцінку тенденціям розвитку господарської діяльності підприємств машинобудування України з метою виявлення передумов підвищення їх конкурентоспроможності.

Проаналізовано конкурентоспроможність підприємств секторів машинобудування: виробництво машин і устаткування, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування, виробництво автотранспортних засобів. Використано аналітичну модель SWOT-аналізу.

За результатами дослідження тенденцій розвитку підприємств машинобудування та їх конкурентоспроможності, зроблено висновки.

Визначено, що основними проблемами розвитку є: значна технологічна відсталість, причому вона тим більша, чим складнішою є продукція; малий обсяг внутрішнього ринку (як в натуральному, так й вартісному вимірі); відсутність внутрішніх ефективних ланцюгів створення доданої вартості, що припускає реалізацію таких форм розвитку виробництва, як інтеграція, кооперація та спеціалізація; дефіцит фінансових ресурсів, який більш є наслідком перших двох проблем ніж є їх причиною.

Основними можливостями для розвитку можна вважати наступні: розвиток кооперації з потужними зарубіжними компаніями; наявність значних потужностей, які простоюють; скорочення витрат за рахунок побічного виробництва при виробництві деяких видів продукції.

The assessment for trends of business enterprises of mechanical engineering in Ukraine is made. The purpose is to identify the preconditions to improve their competitiveness.

The competitiveness of enterprises of mechanical engineering sectors is analyzed: Analysis is made for: manufacture of machinery and equipment, manufacture of electrical, electronic and optical equipment, production vehicles. Analytical model SWOT — analysis is used.

According to the study the trends of engineering enterprises development and their competitiveness conclusions are made.

The article determines that the major challenges for development are: significant technological backwardness, and it is more greater, when the products are complicated; small size of the domestic market (both in physical and value terms); lack of effective domestic value added chain, involving the implementation of such forms of production as integration, cooperation and specialization; lack of financial resources, which are more consequence of the first two problems than their cause.

The main opportunities for development are as follows: to develop cooperation with powerful foreign companies; the existence of significant free capacities; reducing costs through the production of by-production of some products.

Ключові слова: промислове підприємство, аналітичні методи, конкурентоспроможність, підприємства машинобудування, тенденції розвитку, SWOT-аналіз.

Key words: industrial enterprise, competitiveness, analytical methods, machine building, development trends, SWOT-analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова економіка поступово виходить з кризи. З цим відновленням, а точніше з загальним відновленням попиту на продукцію пов'язані перспективи стабілізації машинобудівельної галузі. Оцінка конкурентоспроможності дозволяє визначити положення підприємства на ринку, тобто "систему його координат" відносно інших підприємств-конкурентів, дозволяє формулювати реалістичні цілі підприємства та оптимальні шляхи їх досягнення.

У цьому аспекті оцінка виступає первинним інструментом системи управління конкурентоспроможністю підприємства. Вона є визначальною при його позиціюванні і виступає основою для розробки стратегічних рішень на кожному етапі процесу стратегічного управління.

У той же час, машинобудування є однією з галузей для якої завдання підвищення конкурентоспроможності є найбільш актуальним. Це пояснюється не тільки суттєвим внеском даної галузі в промислове виробництво, але й тим, що вона створює попит на продукцію суміжних галузей, є сферою застосування наукових досліджень. Більш того, на сучасному етапі розвитку світової економіки, машинобудування є ключовою галуззю в кожній економічно розвиненої країні. Так, вважається економічний розвиток країни визначається саме рівнем розвитку підприємств машинобудування, а "якість" експорту — рівнем присутності в ньому машинобудівельної продукції.

Все це, на наш погляд, обумовлює актуальність даної статті.

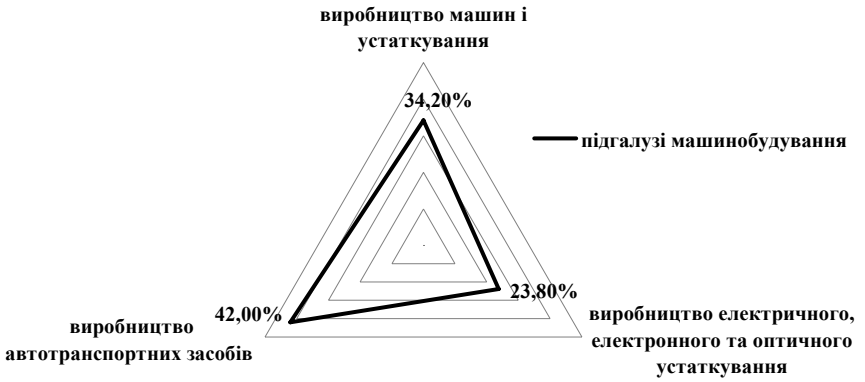

Рис. 1. Питома вага підгалузей машинобудування в 2013 році, %

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем конкуренції та конкурентоспроможності в Україні займаються багато науковців. На сьогоднішній день вже існує серйозний доробок постійних наукових публікацій таких вітчизняних вчених, як: О. Амоша, Я. Базилюк, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Губський, Д. Лук'яненко, С. Мочерний, Ю. Макогон.

Конкурентоспроможність як властивість певного суб'єкту досліджується в різних аспектах, формах, рівнях, видах. Існує велика кількість як науково-теоретичних, так й суто практичних досліджень з приводу конкуренції та конкурентоспроможності. Однак вважаємо, що здійснення критичного аналізу та обгрунтування доцільності застосування різних моделей і методів оцінки конкурентоспроможності підприємств є умовою подальшого розвитку підходів щодо вирішення проблем конкурентоспроможності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Надати оцінку тенденціям розвитку господарської та інноваційної діяльності підприємств машинобудування України з метою виявлення передумов підвищення їх конкурентоспроможності.

Об'єктом дослідження є сектори машинобудування: виробництво машин і устаткування, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування, виробництво автотранспортних засобів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз конкурентоспроможності підприємств галузі машинобудування за допомогою аналітичного методу SWOT-аналіз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Головними підгалузями, що складають галузь машинобудування є: виробництво машин і устаткування, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування, виробництво автотранспортних засобів. Обсяг реалізованої продукції підгалузі "виробництво машин і устаткування" в 2013 році склав 39778,4 млн грн. (34,2%), підгалузі "виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування" — 27708,9 млн грн. (23,8%), підгалузі "виробництво автотранспортних засобів" — 48861,2 млн грн. (42,0%). Усього галузь реалізувала за цей рік продукції на 116348,5 млн грн. [1] (рис. 1).

Підгалузь "виробництво машин і устаткування". Дана галузь є однією з основних галузей промисловості, її частка в загальному обсязі реалізованої промислової продукції перевищує 4% (слід відмітити, що максимальна питома вага 4,8% спостерігалась на початку 2000-х років, з подальшим поступовим зниженням до 4,1—4,2% до кінця десятиліття).

Основні види продукції: гірниче-шахтне обладнання, металургійне обладнання, енергетичне обладнання.

Основним ресурсом є метал, яким галузь в основному забезпечується за рахунок вітчизняних підприємств. Враховуючи падіння цін на метал на світовому ринку, яке призвело до зниження цін в Україні, забезпеченість галузі сировиною можна вважати задовільною.

Ступінь експортної орієнтації є достатньо високою. Однак за період кризи експорт продукції цієї підгалузі значно знизився. Слід відмітити, що в середині — наприкінці 2014 року спостерігається збільшення частки експорту виробництва машин і устаткування в загальному обсязі експорту, що свідчить про стійки позиції підгалузі, у порівнянні з іншими галузями економіки, на світовому ринку. Це, насамперед, пояснюється девальвацією гривні, що здешевлює виробництво продукції машинобудівельних підприємств, таким чином надаючи їх цінові переваги на зовнішньому ринку.

Нижче у вигляді матриці SWOT-аналізу наведено типові приклади сильних і слабких сторін підприємств підгалузі "Виробництво машин та устаткування", а також можливостей та загроз, які можуть виникнути під дією ряду факторів (табл. 1).

Підгалузь "виробництво автотранспортних засобів". Основні види продукції: автомобілі, запчастини до них, автобуси, автомобілі вантажні, локомотиви залізничні вагони, судна, авіаційна і космічна продукція.

Основним ресурсом є стальний прокат. Багато підприємств підгалузі мають власне, невелике за масштабами, металургійне виробництво.

Виробництво транспортних засобів відрізняється високим ступенем експортної орієнтації — 40% продукції постачається на експорт, хоча за останні роки спостерігається тенденція до зменшення частки експортної продукції (в 2001—2004 роках експортувалося близько половини продукції підгалузі). Головними ринками збуту є країни СНД, в яких продукція підгалузі користується попитом завдяки низькій ціні, уніфікації продукції з часів СРСР і меншому експортному миту згідно угод між країнами СНД.

На відмінність від інших підгалузей машинобудування стан технологічної бази транспортної підгалузі неможна назвати кризовим, незважаючи на прогресуюче технічне відставання, існуючої технічної бази цілком достатньо для виробництва продукції потрібного рівня якості, хоча і недостатньо для розробки та виробництва інноваційної продукції.

Основними тенденціями розвитку є таки: обсяги реалізації транспортних засобів і устаткування українських виробників в 2001—2008 троках демонстрували суттєве зростання (в середньому на 30% на рік) і зросли за вказаний період з 5,6 до 58,9 млрд грн. [2]. Індекси промислової продукції у підгалузі продемонстрували велику мінливість за часів кризи.

Таблиця 1. SWOT-аналіз підгалузі "Виробництво машин та устаткування"

Сильні сторони	Слабкі сторони
Великий досвід розробки машин та устаткування, серйозні позиції в СНД	Недостатність державних програм підтримки
Значно нижча ціна продукції у порівнянні з зарубіжними аналогами	Потреба у тривалих інвестиціях у НДДКР та модернізацію виробничих потужностей
Висококваліфікований та досвідчений персонал	Дефіцит молодих професійних кадрів
	Брак досвіду роботи в умовах вимогливих ринків складної техніки
	Відсутність власної широкої номенклатури в елементній базі
	Зношення основних фондів (70-80%)
Можливості	**Загрози**
Розробка нових більш конкурентоспроможних продуктів	Зростання конкуренції з боку європейських, китайських, бразильських та американських виробників
Розвиток кооперації з західними та азійськими виробниками	Зменшення попиту на продукцію підприємств у випадку відсутності подальшого розвитку
Кооперація (альянси) з потужними зарубіжними компаніями	Подальша сегментація ринків без участі українських підприємств
	Можлива протидія конкурентів у рамках СОТ за умови активізації державної підтримки галузі
	Нарощування імпорту машин та устаткування, які можуть вироблятися в Україні

Джерело: розроблено автором за даними [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Нижче у вигляді матриці SWOT-аналізу наведено типові приклади сильних і слабких сторін підприємств підгалузі "Виробництво автотранспортних засобів", а також можливостей та загроз, які можуть виникнути під дією ряду факторів (табл. 2).

Серед сильних сторін вітчизняних автобудівельних підприємств був виділений, в першу чергу, висококваліфікований інженерно-технічний персонал. Це значною мірою є наслідком ще радянських часів.

Відносно низький рівень цін — це досить суперечлива конкурентна перевага, особливо що стосується низьких витрат на заробітну плату. Така ситуація може призводити до відтоку висококваліфікованих кадрів. Крім того, низька оплата праці призводить до зниження інтересу молоді до освоєння таких складних професій. Середній вік спеціалістів досить високий і в будь-якому разі підприємства потребують оновлення кадрів.

Остання сильна сторона — можливості цінової конкуренції реалізується за рахунок низької собівартості продукції. Низькі ціни за умов економічної кризи безперечно дозволяють збільшити портфель нових замовлень. Але азійські країни, наприклад, мають такі ж переваги, а за рахунок величезних обсягів і більш досконалої системи логістики вони є більш привабливими для замовників.

Серед слабких сторін підприємств цієї підгалузі експерти, в першу чергу, виділяють відсутність інноваційних малих та середніх підприємств, незадовільні позиції в сфері трансферу технологій, слабкі коопераційні зв'язки, доступ до джерел фінансування.

Актуальним питанням залишається державна підтримка підприємств галузі. Відсутність стабільної державної підтримки в даній сфері — це одна з найслабших сторін. Зі вступом України до СОТ можливості державної підтримки ще більше звузилися. Невизначеність державної політики щодо розвитку підприємств не сприяє створенню спільних проектів, а коопераційні зв'язки складно охарактеризувати як слабкі, вони практично відсутні.

Підгалузь "виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування". Основні види продукції: прибори та апарати оптичні, апарати фотографічні, кінематографічні, медичні, хірургічні; часи; музичні інструменти.

Ступень експортної орієнтації невелика. Виробництво електричних, електронних та оптичних приборів спрямовано в основному на внутрішній ринок — його експортна орієнтація складає приблизно 8% і в п'ять разів менша, ніж експортна орієнтація підгалузі "виробництво транспортних засобів і устаткування".

Нижче у вигляді матриці SWOT-аналізу наведено типові приклади сильних і слабких сторін підприємств підгалузі "Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування", а також можливостей та загроз, які можуть виникнути під дією ряду факторів (табл. 3).

Конкурентні переваги вітчизняних підприємств, що виробляють електричне, електронне та оптичне устаткування,

Таблиця 2. SWOT-аналіз підгалузі "Виробництво автотранспортних засобів"

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
Висококваліфікований інженерно-технічний персонал	Незадовільні позиції в галузі виробництва кінцевої продукції
Відносно низька собівартість продукції (відносно низькі витрати на заробітну плату та метал)	Обмежений доступ до джерел зовнішнього (банківського) фінансування
Наявність власних виробничих потужностей	Слабкі коопераційні зв’язки в галузі
Досвід будівництва автотранспортних засобів різник класів	Потенційні труднощі в захисті інтелектуальної власності (знань, винаходів)
Можливості цінової конкуренції, особливо за умов економічної кризи	Відсутність державної підтримки галузі
Можливості:	**Загрози**
Іноземні інвестори проявляють значний інтерес до галузі	Зміцнення світових автомобільних кластерів
Певне зростання кількості замовлень на нову продукцію галузі на світовому ринку	Зміцнення позицій конкурентів
Зростання внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію	Гнучка та швидка державна політика країн-конкурентів стосовно підтримки їхніх автобудівних підприємств
Наявність значних потужностей, які простоюють	Можливі заборони в рамках СОТ щодо державної підтримки галузі
	Старіння висококваліфікованого персоналу

Джерело: розроблено автором за даними [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Таблиця 3. SWOT-аналіз підгалузі "Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування"

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
Частково збережений висококваліфікований персонал	Невелика кількість інноваційних малих та середніх підприємств (МСП)
Рівень цін (низькі витрати на заробітну плату)	Обмежений доступ до джерел зовнішнього фінансування
Спеціалізація – робота на «нішевих» ринках	Слабкі коопераційні зв'язки
Адаптація продукції до специфічних вітчизняних стандартів	Потенційні труднощі в захисті інтелектуальної власності (знань, винаходів)
	Відсутність стабільності щодо державної підтримки галузі
Можливості:	**Ризики:**
Зростання попиту на продукцію	Стрімкий розвиток галузі в світі та зміцнення позицій конкурентів
Скорочення витрат за рахунок побічного виробництва при виробництві деяких видів продукції	Гнучка та швидка державна політика країн-конкурентів стосовно підтримки їх галузей
	Старіння висококваліфікованого персоналу
	Введення нових стандартів
	Обмеження в рамках угод СОТ на надання державної підтримки

Розроблено автором за даними [1; 2; 3; 4; 5; 6].

були виявлені на "нішевих" вузькоспеціалізованих ринках. Також існують такі сегменти ринку, в яких продукція адаптована до специфічних вітчизняних стандартів, а також схожих з ними — стандартів країн СНД. Дані технічні особливості надають економічні конкурентні переваги як на продукцію військового комплексу, так — цивільного призначення, яка реалізується на внутрішньому ринку, а також зовнішньому, в першу чергу, російському. До конкурентних переваг також слід віднести низький рівень оплати праці. Крім того, при виробництві деяких видів продукції виникає побічне виробництво, внаслідок чого відбувається скорочення витрат для підприємств мікроелектроніки (наприклад, при видобуванні титану побічним продуктом є кремній).

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами дослідження тенденцій розвитку підприємств машинобудування та їх конкурентоспроможності, проведеного нами, можна зробити певні висновки.

Основними проблемами розвитку підприємств машинобудування є:

— значна технологічна відсталість, причому вона тим більша, чим складнішою є продукція;

— малий обсяг внутрішнього ринку (як в натуральному, так й вартісному вимірі). Зокрема, в світовому виробництві транспортних засобів тон задають крупні транснаціональні корпорації з потужною конструкторською та технологічною базою. Не маючи достатніх обсягів ринку збуту, українським підприємствам не доцільно вкладати значні кошти в розробку і виробництво продукції, навіть як щоб вони мали таку можливість;

— відсутність внутрішніх ефективних ланцюгів створення доданої вартості, що припускає реалізацію таких форм розвитку виробництва, як інтеграція, кооперація та спеціалізація;

— дефіцит фінансових ресурсів, який більш є наслідком перших двох проблем, ніж їх причиною.

Керівництво підприємств заздалегідь не прогнозувало негативні тенденції. В умовах кризи машинобудівні підприємства не змогли відреагувати на вплив зовнішнього середовища, що свідчить про необхідність більш ефективного управління внутрішнім технологічним потенціалом підприємств, на базі якого вибудовується стійка та довгострокова конкурентоспроможність.

Без цього доведеться констатувати, що переважно відстала технологічна база і відсутність фінансових ресурсів, зниження інноваційної активності та трансферу технологій, робить в середньостроковій перспективі неможливою конкуренцію вітчизняних підприємств з світовими лідерами на ринку високотехнологічної машинобудівельної продукції.

Література:

1. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Державна служба статистики України. — К.: 2014. — 534 с.
2. Жаліло Я.А. Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти / Я.А. Жаліло — К.: НІСД, 2010. — 30 с.
3. Чернега О.Б. Управление конкурентоспособностью в условиях трансформации экономических отношений / О.Б. Чернега. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. — 448 с.
4. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави. Національна доповідь / За заг. ред. В.М Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
5. Статистичний бюлетень. Виробництво промислової продукції за видами в Україні за січень — грудень 2013 року. Державна служба статистики України. — К.: 2013. — 226 с.
6. Статистичний збірник "Наукова та інноваційна діяльність в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2014), Statistical Yearbook of Ukraine for 2013, available at: www.ukrstat.gov.ua
2. Zhalilo, Y.A. (2010), Ekonomika Ukrainy na shliakhu vid depresii do zrostannia: dzherela, vazheli, instrumenty [Ukraine's economy is on the way from depression to growth: sources, instruments, tools], NISD, Kyiv, Ukraine.
3. Chernega, O.B. (1999), Upravlenie konkurentosposobnost'ju v uslovijah transformacii jekonomicheskih otnoshenij [Managing competitiveness in the conditions of transformation of economic relations], IJP NAN Ukrainy, Doneck, Ukraine.
4. Hejts, V.M. (2009), Sotsial'no-ekonomichnyj stan Ukrainy: naslidky dlia narodu ta derzhavy. Natsional'na dopovid' [Socio-economic Ukraine: consequences for the people and the state. National Report], NVTs NBUV, Kyiv, Ukraine.
5. State Statistics Service of Ukraine (2013) Industrial production by types in Ukraine in January — December 2013, Statistical Bulletin, available at: www.ukrstat.gov.ua
6. State Statistics Service of Ukraine (2014), Science and Innovation in Ukraine for 2013, available at: www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 28.12.2015 р.

УДК 338.24.01

Мехметхан Байрактар,
диссертант, Сумгаитский Государственный Университет

РЫНОК ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

Mehmethan Bayraktar,
Sumgait State University

HOUSING CONSTRUCTION MARKET

В статье рассматриваются некоторые аспекты развития строительного бизнеса. Отмечается, что несмотря на о, что в настоящее время существует множество теорий по развитии строительного бизнеса, тем не менее, необходимо оптимизировать свой выбор по тем или иным аспектам. В связи с этим, отмечается, что для развития строительного бизнеса необходимо изучать все эти теории внимательно с расчетом на будущее.

The article discusses some aspects of the construction business. It is noted that despite of that, at present, there are many theories on the development of the construction business, however, the need to optimize their choices for some aspects. In this regard, it is noted that the development of construction business must study all these theories closely with the future.

Ключевые слова: рынок, недвижимость, применение, проект.
Key words: market, real estate, application, project.

Рынок недвижимости жилья является сложной системой, функционирование которой проводятся многими элементами и подсистемами. К тому же он находится в постоянном развитии. Особенности рынка недвижимости обусловлены спецификой обращающегося на этом рынке товара. Кроме того, рынок недвижимости подвержен влиянию других национальных рынков и должен рассматриваться с учетом влияния внешних политических, экономических, демографических, социальных факторов.

А.Н. Асаул считает, что рынок недвижимости следует рассматривать с позиции самоорганизующейся системы. Применение самоорганизационного подхода к исследованию рынка недвижимости позволяет не только рассматривать эту систему как постоянно и динамически развивающуюся, но и осознать наличие множества внутренних взаимосвязей, элементов системы [1, с. 4—5].

При разработке региональной жилищно-строительной политики необходимо руководствоваться следующими основными принципами:

— принципом консенсуса региональных и местных интересов в развитии экономики, социальной сферы и сохранение экологического равновесия;

— принципов сохранения баланса интересов в разрезе городского и сельского регионов;

— принципом согласования целей хозяйствующих субъектов;

— принципом адресности и целевой поддержки важнейших для формирования трудовых ресурсов региона групп населения;

— принципом комплексности при определении направлений реализации жилищно-строительной политики.

Важное место в методологии исследования строительного рынка жилья, должно занимать определение

Таблица 1. Методологическая база реализации ИСП на основе ГЧП в привязке к задачам, решаемым на различных стадиях проекта

Стадия проекта	Решаемые задачи	Группы методов	Ответственный
1. Предварительная (концептуальная)	Инициатива создания партнерства	Методы отбора проекта	ГЧП
	Выбор проекта для реализации		Государство
2. Стадия обоснования и планирования	Анализ и принятие мер по минимизации рисков проекта	Оценки и распределение рисков	ГЧП
	Определение эффективности	Методы оценки	ГЧП
	Политическое обеспечение	Политические методы	Государство
	Инвестиционное обеспечение	Методы привлечения инвестиций	ГЧП
3. Стадия проектирования, строительства	ТЭО проекта	Методы оценки	ГЧП
	Выбор партнеров	Методы конкурентного отбора	Государство
	Разработка и заключение соглашения	Методы формирования договоров и управление договорными отношениями	ГЧП
	Организация взаимодействия между партнерами		Государство
4. Стадия достижения целей	Организация работ по эксплуатации объекта	Методы управления проектами	ГЧП
	Финансовый и технологический контроль над реализацией проекта		Государство
	Завершение проекта и анализ результатов		ГЧП

Джерело: [3].

организационно-экономического механизма реализации инвестиционно-строительных проектов (ИСП), на основе государственно-частного партнерства (ГЧП), которая включает следующие группы методов [2]:

— отбора проектов для реализации;

— оценки рисков проекта;

— оценки необходимых объемов инвестиций в проект;

— управление проектами;

— конкурентного объема участников проекта;

— формирование договоров и управление договорными отношениями;

— оценки эффективности ИСП в форме ГЧП.

Методологическая база реализации ИСП на основе ГЧП в привязке к задачам, решаемым на различных стадиях проекта, с указанием стороны, несущей преимущественную ответственность за их реализацию, показана в таблице 1.

Предметом рассмотрения строительного бизнеса является процесс проектирования продукта (жилья) и выбора технологии, а на основе которых затем организуется производство и строительство. Этот процесс построен на трех основных функциях: маркетинг, создание продукта (жилья) и его производство (продажа) [4, с. 259—260].

Здания и сооружения, введенные в эксплуатацию, являются строительной продукцией, или объектом строительства. Строительные объекты чрезвычайно разнообразны по своему назначению, расположению в пространстве, объемно-планировочному и конструктивному решению. Здания и сооружения как объекты строительства предназначенные для производственной и культурной деятельности людей, их проживания и отдыха, подразделяются на гражданские, производственные и инженерные, или специальные сооружения [5, с. 8].

Оценку эффективности реализации строительных проектов в жилищной сфере, необходимо проводить поэтапно, оценивая каждый составляющий элемент показателя эффективности. При этом оценку эффективности можно осуществить через модель оценки эффективности системы реализации строительных проектов в жилищном секторе [6].

В строительной отрасли можно использовать модели Л.Портера — Э.Лоулера, которые разработали комплексную процессуальную теорию мотивации, объединяющую элементы теории ожиданий и теории справедливости. Их модель включает пять переменных: усилие, восприятие, результаты, вознаграждения и степень удовлетворения. По данной модели результаты зависят от

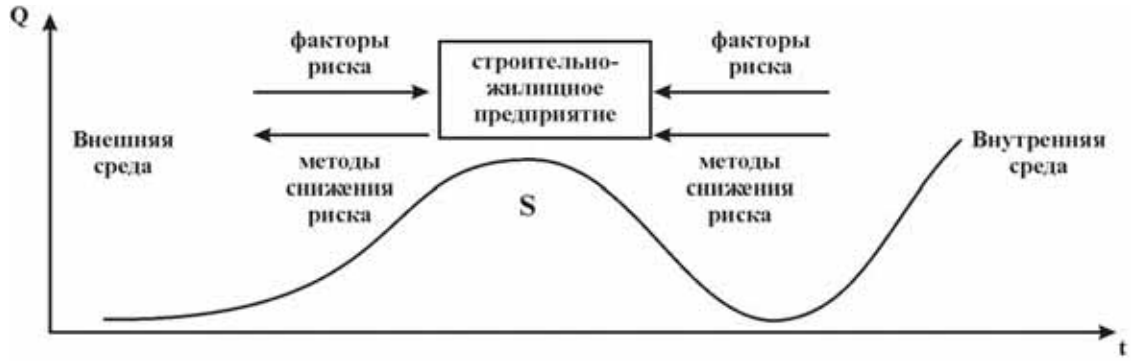

Рис. 1. S-кривая развития строительно-жилищной компании в условиях экономической устойчивости

Джерело: [8].

затраченных сотрудником усилий, его способностей, личных характеристик и от восприятия им своей роли [7, с. 357—359].

Для успешного управления компанией в жилищном секторе, необходимо своевременно и объективно давать оценку угрозам и рискам, которые могут оказать негативное влияние на экономическую устойчивость развития компании и привести к ухудшению экономических показателей в целом. Поэтому основным критерием проверки на устойчивость развития является временной фактор, а также внешние и внутренние факторы риска (рис. 1).

Несмотря на существенные положительные сдвиги на рынке жилищного строительства, сложились и ряд негативных тенденций в инвестиционно-строительной сфере:

— высокий уровень монополизации рынков земли и строительных материалов;

— неадекватность жилой недвижимости в предмет спекулятивного роста, недоступность ее для подавляющего большинства населения;

— перекредитование строительных проектов и программ основными группами инвесторов;

— хронический дефицит практически всех структурных составляющих недвижимости;

— ресурсорасточительный тип инвестиционно-строительной деятельности.

Как отмечают исследователи, в настоящее время сложилась парадоксальная ситуация, когда все условия для строительного бума имеются, но в тоже время бум тормозил, а цены росли.

Литература:

1. Асаул А.Н. и др. Развитие рынка жилой недвижимости как самоорганизующейся системы. — СПб.: ГАСУ. 2008. — 261 с.

2. Ястребов О.А. Инвестиционно-строительные проекты на основе государственно-частного партнерства. — СПб.: Политехника, 2010. — 288 с.

3. Ястребов О.А. Механизм государственно-частного партнерства при реализации инвестиционно-строительных проектов в форме концессии. — М.: Наука, 2010. — 208 с.

4. Чейз Р.Б. и др. Производственный и операционный менеджмент / Пер. с англ. — М.: Вильямс, 2008. — 1184 с.

5. Юдина А.Ф. Строительство жилых и общественных зданий. — М.: Академия, 2011. — 368 с.

6. Черноскутова О.С. Методическое обеспечение управления эффективностью реализации строительных проектов на предприятиях метростроения: автореф. дис. на соискание ученой степени к. э. н. — СПб.: ГУЭФ. — 2012.

7. Менеджмент по нотам: технология построения эффективных компаний / Под ред. Л.Ю. Григорьева. — М.: Альпина Паблишерз, 2010. — 692 с.

8. Щелканов А.А. Оценка экономической устойчивости развития строительных компаний с учетом факторов риска. — СПб.: СПб ГУЭФ. — 2012. — 18 с.

References:

1. Asaul, A.N. (2008), Razvitie rynka zhiloj nedvizhimosti, kak samo-organizuyushchejsya sistemy [The development of the real estate market as a self-hoc system], GASU, Saint Petersburg, Russia.

2. Yastrebov, O.A. (2010), Investicionno-stroitel'nye proekty na osnove gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Investment and construction projects through public-private partnerships], Politehnica, Saint Petersburg, Russia.

3. Yastrebov, O.A. (2010), Mekhanizm gosudarstvenno-chastnogo partnerstva pri realizacii investicionno-stroitel'nyh proektov v forme koncessii [The mechanism of state-private partnership in the implementation of investment and construction projects in the form of a concession], Nauka, Moscow, Russia.

4. Chejz, R.B. (2008), Proizvodstvennyj i operacionnyj menedzhment [Production and Operations Management], Williams, Moscow, Russia.

5. Yudina, A.F. (2011), Stroitel'stvo zhilyh i obshchestvennyh zdanij [Construction of residential and public buildings], Academy, Moscow, Russia.

6. Chernoskutova, O.S. (2012), "Methodical provision of performance management construction projects at the enterprises of subway construction", Ph.D. Thesis, Economy, SUEF, Saint Petersburg, Russia.

7. Grigorev, L.Y. (2010), Menedzhment po notam: tekhnologiya postroeniya ehffektivnyh kompanij [Management of the notes: building effective technology companies], Alpina Pablisherz, Moscow, Russia.

8. Shelkanov, A.A. (2012), Ocenka ehkonomicheskoj ustojchivosti razvitiya stroitelnyh kompanij s uchetom faktorov riska [Evaluation of the economic sustainability of building companies based on risk factors], Sankt-Peterburg, St. Petersburg, Saint Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2015 р.

УДК 336.14:353

О. О. Рябоконь,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

O. Ryabokon,
post graduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

STATE AND PROSPECTS OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE

Дана стаття присвячена аналізу сучасного стану місцевих бюджетів в Україні та перспективам їх розвитку. Розглянуто структуру місцевих бюджетів та проаналізовано доходи зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2011—2014 роки. Сформовано пропозиції та основні принципи і підходи до розвитку місцевих бюджетів в Україні.

This article is devoted to the current state of local budgets in Ukraine and prospects of their development. The structure of local budgets and analyzes consolidated revenues, state and local budgets of Ukraine for 2011—2014. Formed deals and basic principles and approaches to the development of local budgets in Ukraine.

Ключові слова: місцеві бюджети, розвиток, структура, державний бюджет, доходи, видатки.
Key words: local budgets, development, structure, state budget revenues, expenditures.

ВСТУП

В умовах кризового стану економіки України особливої уваги потребують питання підвищення ефективності функціонування місцевих бюджетів. Місцевий бюджет є основним фінансовим планом регіону, тому проблеми формування функціонування місцевих бюджетів залишаються украй актуальними на сьогоднішній день у бюджетній системі України.

Місцеві фінанси досліджувались багатьма українськими та зарубіжними вченими-економістами та фінансистами зокрема такими, як О.Д. Василик, В.В. Зайчикова, О.П. Кириленко, В.І. Кравченко, О.Я. Лилик, О.О. Сунцова, С.В. Слухай, А. Шахом, Р. Белом, У. Тіссеном, К. Фостером та іншими. Варто зазначити, що проблеми формування та оптимізації дохідної частини місцевих бюджетів, наповнення їх бази та пошук зростання власних доходів постійно перебувають в центрі уваги багатьох науковців, зокрема, В.М. Опаріна, О.Р. Романенко, О.П. Кириленко, Н.І. Вовни, І.О. Кулика, І.В. Алексєєв, А.М. Бабич та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Із кожним роком місцеві бюджети набувають дедалі більшої ваги як за обсягом фінансових ресурсів держави, так і щодо вирішення соціально-економічних проблем регіонів, де проживає переважна частина населення України. В свою чергу доходи місцевих бюджетів є основою фінансової бази органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку. Наявність доходів місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність місцевих органів самоврядування, активізує господарську діяльність, дозволяє їм розвивати інфраструктуру та фінансовий потенціал регіону, виявляти і використовувати резерви фінансових ресурсів, що розширює можливості місцевих органів влади у задоволенні потреб населення.

Таблиця 1. Загальна схема структури місцевих бюджетів

Доходи	*Видатки*
І. Власні доходи:	І. Фінансова підтримка галузей народного господарства:
- податки на майно	- промисловість, будівництво
- платежі за використання природних ресурсів	- сільське та рибне господарство
у т.ч. земельний податок і орендна плата за землю	- транспорт, дорожнє господарство
- податки, збори та мито	- житлово-комунальне господарство
у т.ч. місцеві податки та збори	ІІ. Соціально-культурні заходи:
- інші власні доходи	- освіта
ІІ. Регулюючі доходи:	- культура і мистецтво
- податок на прибуток	- охорона здоров'я
- прибутковий податок з фізичних осіб	- соціальна політика
- податок на додану вартість	ІІІ. Управління
- акцизи	IV. Правоохоронна діяльність
- дотації з державного й регіонального бюджетів	V. Інше
- субвенції з регіональних бюджетів	
- кошти, отримані за взаєморозрахунками з бюджетами	
Усього	Усього

Однією із важливих проблем формування місцевих бюджетів є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та формування міжбюджетних відносин, з метою підвищення рівня фінансової самодостатності шляхом посилення бюджетної децентралізації.

Правове підгрунтя формування місцевих бюджетів на сьогодні визначається Конституцією України, Законами "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про бюджетну систему України", "Про систему оподаткування" та деякими законодавчими актами щодо зарахування дохідних джерел. Фінанси місцевих органів влади як система включають кілька основних взаємопов'язаних структурних елементів. Це доходи, видатки, способи формування доходів, інститути системи, суб'єкти й об'єкти системи та відносини між суб'єктами системи. Головною частиною доходів місцевих бюджетів в Україні є державні податки, що зараховуються до бюджету відповідного рівня згідно з нормативами відрахувань або закріплюються за державним та місцевими бюджетами. Місцеві бюджети є автономними і не входять до складу бюджетів вищих рівнів. У зв'язку з цим представимо загальну схему місцевих бюджетів України (табл. 1).

У сучасних умовах економічної кризи відбувається загострення суперечностей між державним і місцевими бюджетами, яке посилюється існуючим нерівномірним економічним розвитком у деяких областях. За цих умов можуть розвиватися процеси приховування доходів, що створюються на окремих, економічно розвинутих територіях, з метою використання їх на місці, а не перераховування до державного бюджету. Установлення оптимальної пропорції між державним і місцевими бюджетами у такому разі стає головною темою державної бюджетної політики. Розв'язання цієї проблеми слід здійснювати лише з урахуванням досягнутого рівня розвитку продуктивних сил і фактичної продуктивності господарських комплексів, окремих територій адміністративного управління. З огляду на це недопустиме використання фіксованого розподілу бюджетних надходжень між державним і місцевими бюджетами. Крім принципу рівнонапруженості платежів від рівня прибутку, що формує дохід бюджету, необхідно враховувати також демографічний, соціальний, природно-екологічний стан відповідних територій, що визначає розмір витратної частини бюджету.

Найбільш характерною рисою місцевих бюджетів сьогодні є високий рівень їх залежності від державного бюджету — якщо в країнах Європи він складає близько 7—10%, то в Україні — досягає 20% і більше.

Після аналізу джерел фінансування місцевого самоврядування в країнах Європи, дійшли до висновку, що не в усіх країнах основу наповнення місцевих бюджетів складають виключно місцеві податки і збори. Наприклад, якщо у Швеції питома вага виключно місцевих податків і зборів у структурі джерел фінансування органів місцевого самоврядування становить близько 61%, у Данії — 51%, у Швейцарії — 46%, Норвегії — 42%, то у деяких інших країнах, навпаки, місцеві податки у структурі надходжень становлять зовсім незначну частку: Естонія — питома вага місцевих податків становить менше 1%, незначний рівень місцевих податків спостерігається також у Великобританії, Болгарії, Румунії, Словенії. Міжнародна практика вказує і на те, що серед джерел фінансування місцевого самоврядування застосовуються і позички. Так, у структурі джерел місцевого фінансування Нідерландів суми позичок складають 19%, Бельгії — 13%, Чехії — 11%, Франції — 10%, Іспанії — 10%, ФРН — 9%. Але в більшості країн позички або не застосовують взагалі, або становлять зовсім низький відсоток: Румунія, Великобританія, Польща, Латвія, Швеція, Данія та інші

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів між бюджетних трансфертів, належать такі податки і збори:

— податок з доходів фізичних осіб;

— державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;

— плата за ліцензії;

— плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності;

— надходження адміністративних штрафів;

— 50% надходження у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху;

— єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Сьогодні ведуться значні наукові і практичні дискусії навколо питань зміцнення фінансової незалеж-

Таблиця 2. Доходи зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2011—2014 роки

Показники	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2014 рік проти 2013 року	
					Абсолютний приріст, млрд грн.	Темп приросту, %
Зведений бюджет, млрд грн., у т.ч.:	398,3	445,5	442,8	455,9	13,1	3,0
загальний фонд	334,7	369,7	75,0	388,9	13,9	3,7
спеціальний фонд	63,6	75,8	67,8	67,0	-0,8	-1,2
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн., у т.ч.:	311,8	344,7	337,6	354,8	17,2	5,1
частка у доходах зведеного бюджету ,%	78,3	77,4	76,2	77,8	х	х
загальний фонд	263,3	288,5	290,1	308,7	18,6	6,4
спеціальний фонд	48,5	56,2	47,5	46,1	-1,4	-3,0
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн., у т.ч.:	86,5	100,8	105,2	101,1	-4,1	-3,9
частка у доходах зведеного бюджету ,%	21,7	22,6	23,8	22,2	х	х
загальний фонд	71,4	81,2	84,9	80,2	-4,7	-5,5

ності місцевих бюджетів. На жаль, практика засвідчує, що роль місцевих бюджетів України поки що незначна (менше 5%), а окремі органи місцевого самоврядування ще недостатньо використовують наявні можливості збільшення доходів місцевих бюджетів. Для підвищення фінансової незалежності місцевих органів влади потрібно всебічно розвивати систему місцевих облігаційних запозичень як додаткового ресурсу місцевої влади. Також необхідна наявність добре розвинутої ринкової інфраструктури, насамперед незалежних рейтингових агентств та консалтингових фірм.

Для розвитку місцевих бюджетів в Україні необхідно:

— зміцнити фінансову незалежність місцевих бюджетів, а саме включити: податок на прибуток комунальних підприємств, податок на землю, плату за торговий патент на підприємницьку діяльність та єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва;

— збільшити надходження до місцевих бюджетів, а саме запровадити податки на нерухомість та розкіш (багатство) для фізичних осіб та віднести їх до місцевих податків. Додатковим джерелом надходжень місцевих бюджетів може стати закріплення частки загальнодержавних податків за місцевими бюджетами. Такими податками можуть бути акцизний збір з вітчизняних товарів, податок на прибуток та ПДВ.

Основними завданнями Концепції реформування місцевих бюджетів є:

1) підвищення ефективності процесу формування видаткової частини місцевих бюджетів та децентралізація управління бюджетними коштами;

2) зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування;

3) посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів;

4) запровадження планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу;

5) підвищення ефективності управління коштами місцевих бюджетів та посилення контролю і відповідальності за дотриманням бюджетного законодавства.

Література:

1. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання за 2014 рік [Електронний ресурс]. Ін-т бюджету та соціально-економічних досліджень. — Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/news/429/130434

2. Функції місцевих органів в умовах бюджетної реформи / В.В. Зайчикова // Фінанси України. — 2010. — № 6. — С. 72—79.

3. Закон України " Про місцеве самоврядування в Україні" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1997. — № 24, ст.170 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: — Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр

4. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади: монографія / М.О. Пухтинський, П.В. Ворона, О.В.Власенко та ін. / За заг. ред. П.В.Ворони. — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2009. — 280 с.

5. Оптимізація структури видатків місцевих бюджетів (на прикладі Івано- Франківської області) / В.К. Хлівний, З.А. Мацук // Фінанси України. — 2010. — № 8. — С. 53—62.

References:

1. Institute of budget and social economic research (2015), "Budget Monitoring: Analysis of the performance of the 2014", available at: http://www.ibser.org.ua/news/429/130434 (Accessed 20 Dec 2015).

2. Zajchykova, V. V. (2010), "Local features in terms of budget reform", Finance of Ukraine, vol. 6, pp. 72—79.

3. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Government in Ukraine", available at: http: //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr (Accessed 20 Dec 2015).

4. Puhtynskyy, M.O. Vorona, P.V. and Vlasenko, O.V. (2009), Zarubizhnyj dosvid orhanizatsii roboty mistsevoi vlady [Foreign experience of organization of local authorities], Izd KRI NAPA "Master", Kyiv, Ukraine.

5. Hlivnyy, V.K. and Matsuki, S.A. (2010), "Optimization of local spending (for example, Ivano-Frankivsk region)", Finance of Ukraine, vol. 8, pp. 53—62.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2016 р.

УДК 004.056

А. В. Скиба,
аспирант, НТУУ "КПІ"
О. Є. Архипов,
д. т. н., профессор кафедры информационной безопасности, НТУУ "КПИ"

ИНФОРМАЦИОННЫЕ РИСКИ: МОДЕЛИ РИСКОВ, ИССЛЕДОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

A. Skyba,
PhD student NTUU "KPI"
O. Arkhypov,
Dr. Sci. Tech., NTUU "KPI"

INFORMATION RISKS: THE RISK MODEL, RESEARCH AND USE

Рассматривается проблема оптимизации инвестиций в сферу защиты информации. В частности, анализируются подходы и решения, опирающиеся на существующие международные стандарты менеджмента рисков информационной безопасности, отмечается, что эти стандарты носят преимущественно концептуально — рекомендательный характер и не учитывают многих факторов, которые существенно влияют на точность и объективность оценок рисков и, как следствие, адекватность оценивания уровня инвестиций. В качестве альтернативы анализируются оптимизационные оценки объема инвестиций, основанные на исследовании экономических моделей. В первую очередь это модель Гордона — Лоеба, для которой, к сожалению, характерен формально-аксиоматический поход к описанию рисковой ситуации и практически исключается возможность конкретизации индивидуальных свойств объекта риска и реального профиля угроз. Кроме того, исследуются процедуры оптимизации инвестиций, использующие экономико — стоимостные эвристические модели, предназначнные для идентификации вероятностных параметров и структуры информационных рисков. В частности, введен ряд моделей, в основу которых положены допускающие простую и прозрачную интерпретацию мотивационно-стоимостных механизмов действий атакующей и защищающейся стороны. По результатам выполненных исследований получены оценки оптимального объема инвестиций в безопасность информации, учитывающие особенности структуры и параметров рисков в реальной организации.

The problem of optimizing the investment in information security is disclosed in the article and analysis of the approaches and solutions, based on existing international standards for information security risk management is proposed, it is noted that these standards are mostly conceptual — advisory in nature and doesn't take into account many factors that significantly affect the accuracy and objectivity of the risk assessment and, as a consequence, on the adequacy of estimating of the level of investment. Alternatively, optimization analyzes estimate the amount of investment based on economic models. The first is the model of Gordon — Loeb, which, unfortunately, is characterized by formal axiomatic trek to the description of the risk situation and virtually eliminates the possibility of specifying the individual properties of the object and the real risk profile of the threats. In addition, we study the optimization procedure investment using economic — cost heuristic model whic is used to identify the probabilistic parameters and structure of information risks. In particular, it introduced a number of models, which are based simple and clear interpretation of motivational-cost mechanisms of action of the attacking and defending side. The results of the research obtained estimates of the optimal investment in information security, especially taking into account the structure and risk parameters in a real organization.

Ключевые слова: информационная безопасность, стандарты менеджмента рисков информационной безопасности, методы оценки рисков, исследования инвестиций в информационную безопасность, психотипы злоумышленников.

Key words: information security, standards of information security risk management, risk assessment techniques, research investment in information security, psycho intruders.

ВВЕДЕНИЕ

Высокие темпы развития сферы информационных технологий обусловливают необходимость проявления пристального внимание к вопросам обеспечения информационной безопасности, соответствия ее состояния быстрым изменениям в технологиях, уменьшению вероятностей реализации рисков, связанных с информационными угрозами. Наибольшее внимание при формировании систем информаци-

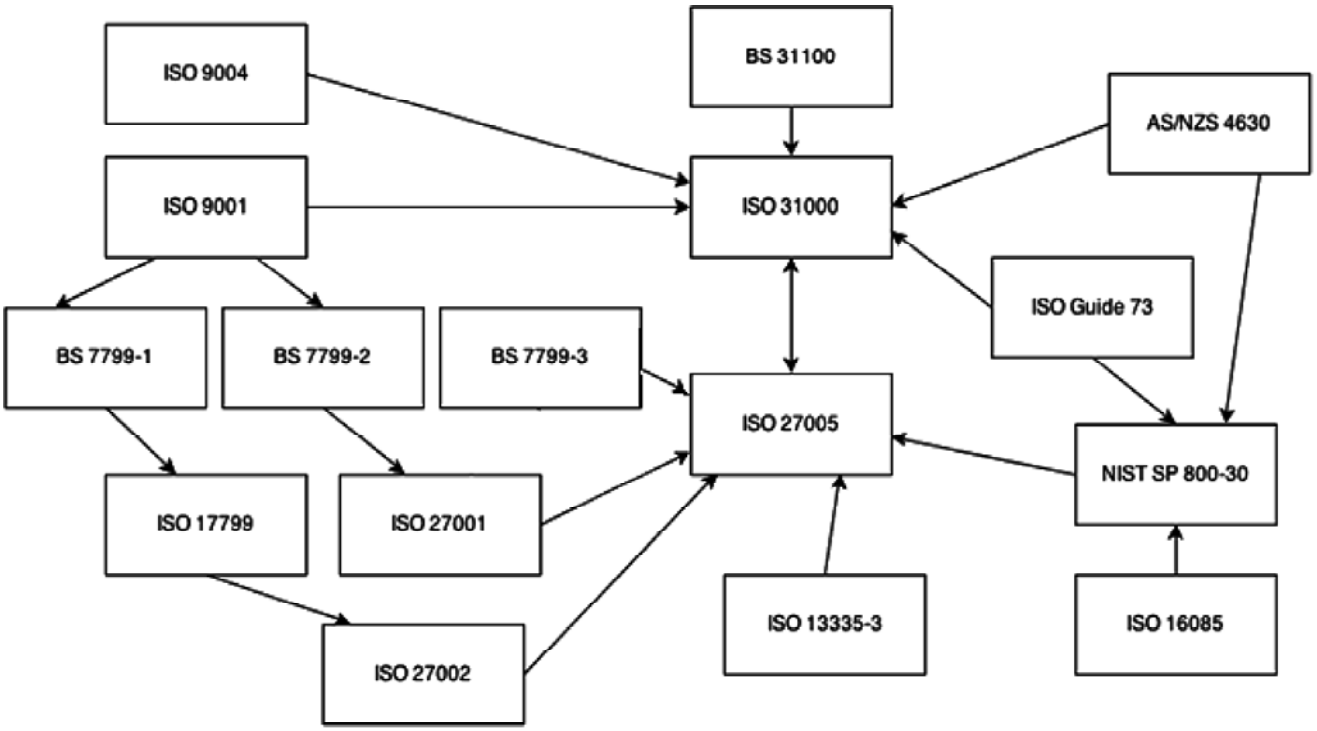

Рис. 1. Эволюция стандартов менеджмента рисками безопасности информации

онной безопасности в отечественных компаниях, предприятиях, учреждениях уделяют, как правило, выполнению требований нормативно-методической базы в сфере защиты информации, определяя эти требования как первооснову становления системы информационной безопасности, что, однако, само по себе еще не создает гарантий достаточного уровня защиты. Суть проблемы заключается в том, что при проектировании и построении системы защиты информации основное внимание должно быть уделено не минимизации воздействий по определенному перечню типовых угроз, составленного в соответствии с некоторой воображаемой средой функционирования организации, а выявлению и минимизации информационных рисков, связанных с практической деятельностью конкретной организации. Само формирование реального профиля рисков, связанных с процессами деятельности организации, уменьшение этих рисков или их нейтрализация при сохранении постоянного контроля рисковой ситуации составляет суть ведущих современных концепций создания систем защиты информации. К сожалению, сама сущность методологии рисков обусловливает определенные трудности в своем практическом применении, так как требует вычисления высокоточных оценок информационных рисков, предполагая определенную индивидуализацию, исключительность получаемых в рамках этого подхода решений.

Для того, чтобы получить более-менее четкое представление о ситуации, связанной с возможностями практического применения методологии рисков в области информационной безопасности, рассмотрим многочисленные рекомендации и примеры применения этой методологии, описанные в международных стандартах, национальных нормативных документах и установках по информационной безопасности.

ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ СТАНДАРТОВ В СФЕРЕ ОЦЕНКИ ИНФОРМАЦИОННЫХ РИСКОВ

Проблема оценивания и исследования информационных рисков обычно ассоциируется с британским стандартом BS 7799, прежде всего с его двумя частями: BS 7799-1. Правила менеджмента безопасности информации, BS 7799-2. Системы менеджмента безопасности информации, в которых впервые вопросы анализа состояния безопасности информации и формирования ее защиты были напрямую связаны с информационными рисками. Непосредственно аспекты оценки и управления рисками, гармонизированые с содержанием двух первых частей, было подробно рассмотрено в третьей части стандарта BS 7799-3. Руководство по менеджменту рисками безопасности информации [1]. Однако первым международным стандартом менеджмента рисками стал стандарт ISO/IEC TR 13335-3. Руководство по менеджменту безопасности информационных технологий (1998 г.). Через десять лет, в 2008 г. был издан стандарт ISO/IEC 27005. Менеджмент рисками безопасности информации [2], который сейчас стал одним из ведущих нормативных документов в сфере управления информационными рисками.

Практически все современные стандарты в области безопасности отражают общий подход к организации управления рисками, сложившийся в международной практике. При этом управление рисками представляться как базовая часть системы менеджмента качества организации. Стандарты носят откровенно концептуальный характер, что позволяет экспертам по информационной безопасности реализовывать любые методы, средства и технологии оценки, обработки и управления рисками.

Считается, что международные стандарты, формируемые на основе анализа и обобщения лучших методов, апробированных на практике как большими группами профессионалов, так и ведущими профильными организациями, в большинстве случаев определяют лучшие варианты действий при возникновении инцидентов информационной безопасности. Использование стандартов увеличивает ценность создаваемой информационной системы или технологии, но к сожалению нет таких стандартов, которые бы охватили все аспекты управления, безопасности и качества.

Эволюцию развития стандартов в области менеджмента рисками безопасности информации можно попытаться представить схемой, изображенной на рисунке 1.

Очевидно, что смысл эволюции — появление нового усовершенствованного стандарта, более высокий качественный уровень котрого базируется на "восприятии опыта" от стандартов-предшественников и обобщени, учете опыта применения стандартов в смежных отраслях. В частности, на данном этапе эволюции стандартов информационной безопасности происходит позитивный процесс замещения старой серии стандартов в области управления информационной безопасности ISO/IEC TR 13335 новой серией стандартов — ISO/IEC 27000. Новый стандарт ISO/IEC 27005 заменил сразу два морально устаревших стандарта ISO/IEC TR 13335-3 [3] и ISO/IEC TR 13335-4 [4], которые, однако, остались в числе базовых документов для нового стандарта. Кроме того, стандарт ISO/IEC 27005 также опирается на нормативно-методические документы, приведенные в его библиографическом перечне: ISO / IEC 16085 [5], BS 31100 [6], AS/NZS 4360 [7] и NIST SP 800-30 [8].

Существенное влияние на содержание нового стандарта проявила и разработка стандарта ISO/IEC 31000. Риск-менеджмент. Принципы и рекомендации, которая длилась практически одновременно с разработкой ISO/IEC 27005. Стандарт ISO/IEC 31000 обобщил в себе лучшие тенденции мировой практики по управлении рисками. В библиографическом списке этого стандарта такие стандарты, как: ISO/IEC 9001 — общие требования к системам менеджмента качества, ISO/IEC 9004 — рекомендации для устойчивого достижения целей в системах управления качеством, BS 31100 — набор практических и конкретных рекомендаций для менеджера информационной безопасности, ISO/IEC Guide 73 — набор терминов в сфере управления рисками, уже упомянутый выше AS/NZS 4360 — общие требования к условиям управления рисками. Вся нормативная документация, на которой базируется стандарт ISO/IEC 31000, относится к области управления и контроля качеством и применима к различным сферам деятельности, включая и сферу информационной безопасности .

Обобщение лучшего межотраслевого опыта является еще одним преимуществом стандарта ISO/IEC 27005, для которого ситуация выглядит следующей: с одной стороны, сильная теоретическая база, опирающаяся на обобщенный опыт практического управления системами защиты информации, а с другой — лучшее из опыта управления и контроля качества, проверенное во многих сферах применения.

Следует отметить, что вопреки распространенным ожиданиям, новый стандарт ISO/IEC 27005 вовсе не является международной версией BS 7799-3. Более того, в нем даже не встречается упоминания о последнем стандарте. Структура и содержание этих стандартов существенно различаются, причем существенно различаются и первичные источники на которых, базировалась разработка стандарта. Неизменным остается лишь общий понятийный аппарат, общий подход к процессу управления рисками .

В общем можно сделать вывод о том, что для стандарта ISO/IEC 27005, в отличие от предыдущих стандартов серии ISO/IEC 27000, в разработке которых использовались преимущественно наработки Британского института стандартов (BSI) и других британских организаций, в полной мере учтен существующий международный опыт.

Методики и рекомендации приведенных выше стандартов базируются на двух основных подходах к представлению оценок информационных рисков [9;10]: качественному и количественному.

Задачей качественной оценки является определение возможных видов рисков, оценка принципиального уровня серьезности угроз, а также выделение факторов, влияющих на уровень обоснования различных возможных контрмер. Эти методики не оказывают количественные или денежные значения компонентам и потерям. Они достаточно популярны, относительно простые и разработаны, как правило, на основе требований международного стандарта ISO/IEC 17799:2005 [11].

Количественные методики предоставляют реальные и осмысленные численные значения всем элементам процесса анализа рисков. Этими элементами могут быть стоимость защитных мер, ценность актива, ущерб для бизнеса, частота возникновения угрозы, эффективность защитных мероприятий, вероятность использования уязвимости и так далее. Количественный анализ позволяет получить конкретное значение вероятности (в долях единицы либо в процентах) реализации угрозы. Каждый элемент в процессе анализа вводится в количественном виде в уравнение для определения общего и остаточного риска.

Также довольно часто используется комбинация этих двух подходов, как правило, на начальных этапах анализа информационных рисков используется качественный, а на конечном — именно получение оценки — количественный.

Учитывая, что оценка рисков на качественном уровне не позволяет однозначно сравнить затраты на обеспечение информационной безопасности и полученной от них отдачи (в виде снижения суммарного риска), сосредоточимся на более точном количественном подходе. Отметим, что в этом случае процедура построения систем защиты информации (СЗИ) на базе методологии информационных рисков по применению установок основных стандартов характеризуется рядом "узких" мест.

Во-первых, это необходимость параметризации рисков. Общее математическое соотношение, исходя из которого исчисляется риск, обусловленный возможной реализацией угрозы *T*, имеет вид:

$$R_T = P_T q = P_t P_v q \quad (1),$$

где R_T — вероятность реализации угрозы T, q — убытки, возникающие в условиях реализации угрозы T, P_t — вероятность возникновения (активации) угрозы T, P_v — вероятность удачного использования атакующей стороной (злоумышленником) уязвимостей информационной системы, что приводит к реализации угрозы T. То есть вычисления риска требует знания двух (P_T, q) или трех (P_t, P_v, q) параметров риска R_T, часто определяемых экспертным путем [10; 12; 13], что может весьма существенно ухудшить качество оценок рисков и непредсказуемо повлиять на конечные результаты менеджмента рисков.

Во-вторых, наличие нескольких угроз (уязвимостей) характеризуется соответствующими частичными рисками, совокупное влияние которых описывается определенным интегральным риском, оценивание которого в общем случае может быть достаточно сложным [2].

В-третьих, методики управления рисками, разработанные по рекомендациям стандартов, чаще всего опираются на переборный подход: рассматривается несколько возможных вариантов построения СЗИ, в которых уровни рисков (интегрального риска) уменьшаются до приемлемых значений, и дальше по решению эксперта определяется рабочий вариант СЗИ (чаще всего он выбирается как наименее дорогостоящий). Кроме того, ориентация новых стандартов серии ISO 27000 на итеративную процедуру управления рисками по Шухарту — Демингу по своей сути изначально ориентирована на применение

переборного подхода в построении СЗИ, сужая возможности использования аналитических оптимизационных методов.

При этом вопросы качества рабочего варианта СЗИ (оптимальности принятого решения о выборе этого варианта СЗИ), эффективности инноваций в организацию СЗИ практически не исследуются. Замена эксперта любым инструментально-программным средством (ИПС) принципиально ситуации не меняет, так как прототипом при разработке этих ИПС чаще всего выступает именно эксперт, в связи с чем практически все наиболее распространенные ИПС — это интеллектуализированные информационные системы (системы поддержки принятия решений, экспертные системы и т.п.), в которых реализованы те или иные методы отображения и обработки знаний экспертами.

Определенной альтернативой управления рисками на базе методик, представленных в стандартах, является применение в менеджменте рисков математических моделей, связывающих уровень рисков (убытков), обусловленных реализацией информационных угроз, с объемом инвестирований в СЗИ [14—17]. Применение этих моделей для анализа и исследования рисков имеет целью среди прочего обеспечить возможность оценки эффективности инвестирований в СЗИ и прогнозирования характеристик рисков в зависимости от уровня инвестиций в систему защиты.

МОДЕЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНВЕСТИРОВАНИЙ В СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ

На сегодня одной из наиболее распространенных и известных моделей, применяемых для анализа эффективности инвестирований в СЗИ, является модель, разработанная двумя американскими исследователями в области экономики Лоуренсом Гордоном и Мартином Лоебом из университета Мериленд, описання ими в 2002 году в статье [16]. Модель предназначена для определения экономически обоснованного инвестирования в информационную безопасность. Именно этим объясняется пристальное внимание и широкий резонанс, вызванный публикацией в научных и профессиональных кругах: многочисленные отзывы и комментарии как положительного, так и критического характера, замечания, предложения, дополнения [17—20].

Предложенный в статье Гордоном и Лоебом подход основывается на использовании некоторой функция вероятности нарушения защищенности информационных ресурсов (ФВЗИР), задание которой осуществляется в соответствии с системой из трех аксиом, формирующих определенную совокупность требований к свойствам ФВЗИР. Авторы предлагают два класса зависимостей, которые удовлетворяют указанным требованиям, причем выполненное ими дальнейшее исследование ФВЗИР для каждого из классов приводит к одинаковому выводу: оптимальный объем инвестиций в систему защиты информации (СЗИ) не может превышать 36,79% от величины максимальных потерь, которые могут возникнуть в случае реализации угроз информации. Здесь следует отметить, что в работе Гордона и Лоеба отсутствует доказательства полноты и достаточности введенной системы аксиом, не исключена возможность ее дополнения, развития и, как следствие, модификации полученного заключения о величины максимальных потерь. Поэтому вполне естественным стало появление в 2006 году статьи [4], где два класса функций (зависимостей), предложенных Гордоном и Лоебом, были дополнены еще четырьмя, двух статей Дж. Виллемсона (J.Willemson) [17,19], в которых несколько изменена и расширена исходная система аксиом Гордона-Лоеба, других модификаций положений подхода Гордона-Лоеба. При этом изменялась и величина оптимального объема инвестиций в СЗИ: в статье [18] она достигает 100% от величины максимально возможных потерь, а в новой статье Гордона и Лоеба [21], где они выступают в соавторстве с двумя другими исследователями (William Lucyshyn, Lei Zhou), предполагается, что оптимальный объем инвестиций может и превышать 100% от величины максимально возможных потерь. Не вдаваясь в детальный анализ положительных и отрицательных свойств подхода Гордона-Лоеба, отметим один его недостаток — формально-аппроксимативных способ задания ФВЗИР, в котором не рассматривается возможность учета при формировании структуры и параметров этой функции сведений о реальных механизмах развития и реализации информационных угроз и рисков. Это приводит к существенному ограничению практических аспектов применения указанного подхода и объективности полученных выводов, в том числе и главного постулата авторов о величине оптимального объема инвестиций в защиту информации. Последнее исследование в 2015 году, модификация оригинальной формулы Гордона и Лоэба позволила учесть упущенный фактор стоимости информации, но в целом ситуация не поменялась [21].

В этой ситуации интерес представляют модели, предложенные для исследования экономико-мотивационных отношений, характерных для ситуации "атака-защита" в информационной сфере [22; 23]. Для определения вероятностных параметров риска в этих моделях используются мотивационно-стоимостные и экономико-финансовые аппроксимативные соотношения, допускающие достаточно простую интерпретацию механизмов возникновения информационных угроз и соответствующих рисков. Рассмотрим ситуацию, возникающую при реализации атакующей стороной А (злоумышленник) угрозы T относительно некоторого информационного ресурса I, принадлежащего стороне В. Полагаем, что D-общая стоимость затрат атакующей стороны А на реализацию угрозы T, g-полученный при этом "выигрыш", величина которого обусловливается ценностью ресурса I для злоумышленника. Убытки, понесенные в этой ситуации стороной В (владелец ресурса I), то есть стоимость критической информации с точки зрения ее владельца, оценивается им как q, а общая стоимость реализованного в ИС комплекса защитных мероприятий равна c.

Приведенные данные дают стоимостные характеристики ситуации "атака-защита". На базе этих сведений можно построить логико-эвристическую схему экспертного оценивания вероятностных характеристик, используемых для вычисления информационных рисков.

ПРИМЕНЕНИЕ ЭКОНОМИКО-СТОИМОСТНЫХ МОДЕЛЕЙ ДЛЯ ОЦЕНКИ РИСКОВ И ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Чистая прибыль злоумышленника в случае успешной реализации им угрозы T составляет:

$$Q = g - D \qquad (2).$$

Если ценность ресурса I для атакующей стороны А значительная, интенсивность потока попыток доступа злоумышленника к ресурсу I будет очень высокой. В частности, если $g >> D$, можно предположить, что вероятность активации (возникновения) угрозы T будет практически равна 1, то есть злоумышленник попытается использовать любые шансы для реализации этой угрозы. Напротив, для малых значений g экономические мотивы возникновения угрозы T практически отсутствуют: при $Q = 0$ (или $g = D$) атака ресурса I становится нецелесообразной, в этом случае. Для $g < D$ попытка реализации угрозы T теряет экономический смысл. Исходя из этих соображений, в [22; 23] для оценки значений вероятности активации (возник-

новения) угрозы T предложено соотношение:

$$P_t = \frac{Q}{g} = 1 - \frac{D}{g} \quad (3).$$

Однако в выражении (2) никак не учитывается уровень индивидуальных мотивационных характеристик злоумышленника. Поэтому более гибким является вариант оценки вероятности P_t по формуле [24]:

$$P_t = \frac{\gamma g - D}{\gamma g} = 1 - \frac{D}{\gamma g} \quad (4),$$

где введено коэффициент мотивации γ, отражающий степень влияния величины "выигрыша" g на действия стороны А активации угрозы T.

В зависимости от индивидуальных свойств злоумышленника коэффициент мотивации γ может быть как больше 1 (атакующей стороне А свойственный азарт, авантюризм, уверенность в своем успехе), так и меньше 1 (злоумышленник осторожен, не горячится, считая, "что лучше иметь синицу в руке, чем журавля в небе"). Так как значение вероятности P_t ограничивается диапазоном [0,1], на область существования значений коэффициента мотивации γ накладывается условие: $\gamma \geq (D/g)$.

Особенностью приведенных выше результатов является то, что они получены для гипотетического злоумышленника, который действует по принципу исключительно экономической целесообразности. Это типичный "злоумышленник — прагматик". Однако возможны и другие варианты мотивации возникновения угрозы T, например, обиженный или мстительный злоумышленник ("злоумышленник — мститель"), доминантой действий которого является максимизация потерь q владельца информации при минимальных личных расходах D. Чаще всего причиной действий этого злоумышленника являются определенные личные мотивы, обусловленные недоразумениями или конфликтными ситуациями, возникшими по месту работы, службы, пр. Формула (6) в этом случае принимает вид:

$$P_t = \frac{\gamma q - D}{\gamma q} = 1 - \frac{D}{\gamma q} \quad (5).$$

Следует отметить, что приведенные выше формулы (4), (5) — модели, фактически отражающие сценарии действий злоумышленника, определяемые его психотипом, причем уровень доминантной психологической черты злоумышленника, которая является причиной его асоциального поведения, оценивается именно коэффициентом γ. Очевидно, можно выделить несколько классов психотипов злоумышленника, которые охватывают различные возможные случаи развития атаки и противоправных действий [25; 29].

Другим фактором в формировании сценария действий злоумышленника может быть его социализация, в частности, его профессиональный статус. Так получаем еще один распространенный тип злоумышленника — "злоумышленника — исполнителя", который выполняет чей-то заказ или приказ, то есть атакующие действия по реализации угрозы T— это его обычная работа, которую он просто обязан выполнять. Поэтому в этом случае вероятность активации угрозы T равна $P_t = 1$.

Как это следует из формулы (1), вероятность P_T реализации угрозы T — это произведение

$$P_T = P_t P_v \quad (6).$$

где P_v — вероятность удачного использования злоумышленником уязвимостей информационной системы (ИС), содержащий информационный ресурс и, поэтому вполне естественной является попытка экономико-стоимостной интерпретации этой вероятности. В общем случае P_v — обобщенная (интегрированная) вероятность успешного проведения комплекса атак, порожденных существованием совокупности уязвимостей ИС (включая уязвимостями самой системы защиты информации (СЗИ)). То есть значение вероятности P_v зависит от степени защищенности ИС, который в свою очередь обусловлено объемом вложений в СЗИ (величиной инвестиций c), и определенным образом учитывается моделью [22; 23]:

$$P_v = \frac{q}{q + sc} \quad (7),$$

где s — коэффициент, возможный диапазон значений которого связан с существующей в мировой практике зависимостью между уровнем инвестиций c в СЗИ и ценностью критической информации для ее владельца (сторона В). Так, для коммерческой тайны чаще $c = (0{,}05 \div 0{,}20)\, q$ [23]. В частности для конкретных данных, приведенных в [26], нижняя граница для s определяется из уловия: $s \geq 10 \div 60$. Из формулы (6) очевидно, что при отсутствии критической информации в ИС (т.е. $q = 0$) вероятность $P_v = 0$. При $q >> sc$, т.е. при значительном уровне критичности ресурса I и низких затратах на создание и функционирование СЗИ, следствием чего является объективная невозможность обеспечить адекватный уровень защиты критической информации в ИС, вероятность $P_v \to 1$. Во всех других случаях вероятность P_v отличается от 0, а ее значение при $q = const$ растет с спадением уровня инвестиций в СЗИ.

Однако в модели (7) никак не учитывается уровень профессиональной подготовки атакующнй стороны А, ее ресурсный потенциал, финансово-экономические возможности, отсутствует сопоставление этих характеристик с аналогичными характеристиками защиты. В этом плане болем удачной может оказазаться оценки вероятности реализации уязвимостей, вычисляемая в соответствии с выражением:

$$P_v = \frac{q}{q + s\dfrac{c^2}{D}} \quad (8).$$

Здесь в формуле для вероятности P_v учет ресурсных возможностей атакующей стороны А осуществляется путем умножения значения инвестиций *c* в знаменателе формулы (7) на мультипликатор c/D, позволяющий учесть инвестиции *D*, вносимые стороной *A* в реализацию атаки [24; 27; 28].

Приведенные выше формулы (3) — (8) могут быть применены непосредственно для параметризации и вычисления рисков любой конкретной организации при условии, что существует реальная возможность проанализировать и количественно оценить экономико-стоимостные характеристики реализации угрозы информации. Выходные данные для этих оценок можно получить, выполнив обследование (аудит) состояния информационной безопасности организации в соответствии с требованиями и рекомендациями вышеперечисленных стандартов менеджмента рисков при наличии определенной дополнительной информации.

Кроме того, эти же формулы (3) — (8) позволяют построить оптимизационные схему, по которой можно будет сделать выводы об эффективности и целесообразности инвестиций в СЗИ организации. Предположим [14; 24], что при нулевом инвестировании в СЗИ организации $P_v = 1$ потому исходное значение интегрального информационного риска организации равно $R_1 = P_t q$. Инвестирование в СЗИ средств в размере *C* приводит (при условии рациональных расходов этих средств на нужды защиты) к тому, что вероятность успешного использования уязвимости становится меньше 1, то есть $P_v < 1$. Остаточный риск в этом случае равен $R = P_t P_v q$. Таким образом, величина

потерь, которые удалось предотвратить благодаря инвестированию в СЗИ, составляет

$$R_1 - R = P_t q - P_t P_v q = (1 - P_v) P_t q = P_s P_t q \quad (9),$$

а соответствующая "прибыль" —

$$\Delta_R = R_1 - R - c = (1 - P_v) P_t q - c \quad (10).$$

Заменяя P_v в формуле (10) его развернутым выражением (7), получаем:

$$-c + \frac{sc}{q + sc} P_t q = \Delta_R \quad (11),$$

Из анализа выражения (11) следует, что если уровень инвестиций *c* превышает некоторое пороговое значение $c_{max} = q(P_t s - 1)/s$, "доход" от введения защиты становится отрицательным, то есть в общем случае диапазон возможных значений *c* рационально ограничить условием:

$$0 < c < \frac{q(P_T s - 1)}{s} \quad (12),$$

определяющим так называемым диапазоном "допустимых" инвестиций (термин заимствован из [16]). Из приведенного условия, исключая *c*, получаем неравенство, соблюдение которого накладывает ограничения на возможные значения коэффициента s: $s \geq 1/P_T$.

Полученные выше соотношения (9) — (10) имеют "прозрачную" и легко интерпретируемую структуру, количественные параметры которой фактически представляют собой комбинации параметров риска, которые, как это уже отмечалось выше, предполагают достаточно простую процедуру оценки, напрямую связанную с требованиями и рекомендациями стандартов менеджмента рисков. Анализ соотношения (11) как функции переменной с и исследование его на екстремум, приводит к соотношению:

$$\frac{d\Delta_R}{dc} = \frac{s(q + sc) - s^2 c}{(q + sc)^2} P_t q - 1 = 0 \quad (13).$$

Позволяющему определить [14; 26] объем инвестиций c_{eff}, обеспечивающий получение наибольшего значения Δ_R (по терминологии Гордона-Лоеба c_{eff} — оптимальный объем инвестиций):

$$c_{eff} = \frac{q}{s}(\sqrt{P_t s} - 1) \quad (14),$$

а также значения вероятности P_v и R риска для этого объема инвестиций:

$$P_v(c_{eff}) = \frac{1}{\sqrt{P_t s}},\ R(c_{eff}) = P_v P_t q = q\sqrt{\frac{P_t}{s}} \quad (15).$$

Теперь, имея значение инвестиций c_{eff}, мы можем считать их своеобразным эталоном для того, чтобы адекватно инвестировать в информационную безопасность.

Анализ формулы (14) дает возможность оценить максимальный объем оптимальных инвестиций в СЗИ. Для этого, исследуя на экстремум зависимость (14) как функцию переменной s, получаем:

$$\frac{dc_{eff}(s)}{ds} = q(s^{-2} - \frac{1}{2} s^{-3/2} \sqrt{P_t}) = 0 \quad (16).$$

Из равенства (16) находим, что своего экстремума функция $c_{eff}(s)$ достигает при значении $s = 4/P_t$. Этому значению переменной *s* соответствует максимум функции $c_{eff}(s)$:

$$\max[c_{eff}(s)] = c_{eff}(4/P_t) = 0{,}25 q P_t \quad (17).$$

Очевидно, что наибольшей величина оптимальных инвестиций в СЗИ окажется при P_t=1. Таким образом, максимальный объем оптимальных инвестиций в СЗИ равен $c_{eff\max} = 0{,}25q$, т.е. составляет 25% стоимости ресурса, который является объектом защиты. Полученное условие можно считать формализацией принципа разумной достаточности при построении СЗИ. Необходимо подчеркнуть, что согласно практическому опыту, накопленному в сфере защиты информации, значение $s \geq 10 \div 60$ [22; 23, 26], причем для высокоэффективных защитных решений $s = 40 \div 60$. Поэтому в соответствии с формулой (6) даже при P_t=1 объем инвестиций в СЗИ может оказаться на уровне 11—13% стоимости защищаемого ресурса.

Следует отметить, что введенное Л. Гордоном и М. Лоебом понятие оптимального объема инвестиций в СЗИ является довольно спорным, так как определяет оптимальным тот уровень инвестиций $c_{eff\max}$, при котором максимизируется разность между величиной предотвращенных потерь $R_1 - R$ и объемом *c* инвестиций в СЗИ, обеспечивших снижение риска до значения R_T. При этом совершенно не учитываются такие важные аспекты, как степень эффективности использования сделанных в СЗИ инвестиций или уровень подготовки и ресурсный потенциал атакующей стороны. Ответить на эти вопросы можно было бы, введя дополнительные показатели защищенности ресурса *I*, например, вероятность $P_v(c_{eff})$ и риск $R(c_{eff})$, однако при этом потребуется привлечение дополнительных сведений, а значит придется расстаться с одним из основных преимуществ подхода Гордона-Лоеба — минимальным объемом исходной информации, привлекаемой для оценки максимального объема инвестиций в СЗИ. Рассмотрим этот спорный момент более детально.

Выражение (7) формирует оценку вероятности P_v главным образом на основе "внутренних" представлений организации-владельца ресурса *I* (сторона В) о необходимом уровне защищенности этого ресурса исходя из собственного понимания его ценности q в сопоставлении с разумно достаточными (опять-таки с точки зрения стороны В) расходами на защиту. При этом ценность ресурса *I*, зависящая от важности и значимости ресурса для его владельца В, обычно совпадает с величиной потерь q. Однако реальная степень защищенности ресурса *I* в значительной мере определяется интенсивностью и силой атак стороны А, зависящих от ее представлений о ценности "добываемого" ресурса *I*, т.е. от величины g. Поэтому, если атакующая сторона А точно идентифицирована и для нее достоверно известна величина g, возможно более объективной оценкой вероятности P_v будет оценка, рассчитываемая по формуле [25]:

$$P_v = \frac{g}{g + sc} \quad (18).$$

При одинаковом понимании ценности информации сторонами А и В $g = q$. Тогда оценки, получаемые с использованием формул (7), (18), совпадают, в связи с чем справедливы все приведенные выше соотношения и выводы. Но в общем случае представления сторон А и В о ценности информации асимметричны.

Для владельца ресурса *I* (сторона В) его ценность q обычно рассчитывается на основе анализа стоимостных аспектов создания этого ресурса, процедура расчета часто носит типизированный характер, получаемые оценки достаточно устойчивы.

Для атакующей стороны А ценность g "добытой" информации формируется на основе рыночной стоимости ресурса *I* и количества потенциальных покупателей, желающих заполучить его в свою собственность. Еще один вероятный сценарий формирования g: "добытая" стороной А информация представляет собой информацию с ограниченным доступом (ИсОД), появление которой в открытом доступе может нанести вред ряду третьих сторон. Итог — предъявленные

этими сторонами претензии стороне В (не обеспечившей сохранность ИсОД), объем которых в денежном представлении равен g [25; 27]. Характерной особенностью оценивания значения g является многовариантность развития ситуации в случае достижения успеха атакующей стороной А, плохая прогнозируемость итоговых результатов, их зависимость от множества внешних обстоятельств и, как следствие, нестабильность и неустойчивость получаемых оценочных значений g.

Поэтому актуален вопрос о том, какой из, двух формул, (7) или (18), отдать предпочтение?

Предположим, что $g \neq q$, причем защищающейся стороне В известна оценка g. Тогда, с учетом формулы (18) получаем для соотношения (11) новую форму представления [23; 25]:

$$-c + \frac{sc}{g+sc} P_t q = \Delta_R \qquad (19),$$

а итоговые выражения (14), (17) преобразуются к виду:

$$c_{eff} = \frac{q}{s}\sqrt{P_t s} - \frac{g}{s} \qquad (20),$$

$$\max[c_{eff}(s)] = c_{eff}(4g^2 / P_t q^2) = 0{,}25 q^2 P_t / g \qquad (21).$$

Наибольшей величина оптимальных инвестиций в СЗИ окажется при P_t=1 и составит $c_{eff\max} = 0{,}25q^2 / g$ [25]. Анализ последнего выражения, а также сопоставление формул, полученных для случая $g = q$, с соответствующими им соотношениями при $g \neq q$, показывает, что несовпадение g и q может стать причиной недостаточного или наоборот, избыточного инвестирования в СЗИ. В частности, при $g > q$ расчеты, проведенные в предположении справедливости соотношений (7), (14), (17), ведут к занижению значения вероятности P_v и недостаточному инвестированию в СЗИ, при $g < q$ ситуация диаметрально противоположна. По-видимому, для получения объективных данных о наибольшей величине оптимальных инвестиций в СЗИ в случае $g > q$ желательно пользоваться формулой (18) и получаемыми на ее основе соотношениями (15) — (21), поэтому, помимо сведений об уровне потерь q защищающейся стороны В, необходима информация о ценности g ресурса *I* для атакующей стороны А. В случае $g \leq q$ для оценивания наибольшей величины оптимальных инвестиций в СЗИ следует использовать соотношение (7), учитывая при этом сделанное выше замечание о нестабильности и неустойчивости получаемых оценочных значений g.

В связи с возможным субъективизмом получаемых выше решений представляют интерес перспективы применения других моделей, описывающих вероятностные параметры рисков.

При оценивании вероятности P_v, как уже отмечалось выше, учет ресурсного потенциала атакующей стороны А и его сопоставление с аналогичными характеристиками защиты можно реализовать, используя формулу (8). В частности, введеный в знаменатель формулы (8) мультипликатор c/D позволяет сопоставить инвестиции *D*, вносимые стороной А в реализацию атаки [25; 27] с затратами с защиты: очевидно, что рост расходов *D* обусловливает увеличение вероятности P_v.

Использование формул (3), (8) для вычисления риска приводит к выражению вида:

$$R = P_t \frac{q}{q + s\frac{c^2}{D}} q = (1 - \frac{D}{g}) \frac{q^2 D}{qD + sc^2} \qquad (22).$$

График зависимости $R(c)$ представлен на рисунке 2. К сожалению, подстановка найденного риска (22) в выражение (9) для последующего построения оптимизационной процедуры, аналогичной рассмотренной выше (выражения (10) — (14)), не позволяет получить решение в явном виде. Зависимость $R_1 - R = (1 - P_v) P_t q$ после подстановки в нее выражения (22) приобретает логистический характер (рис. 3), а анализ неравенства $\Delta_R = R_1 - R - c \geq 0$ дает возможность лишь определить диапазон допустимых инвестиций [25]:

$$\frac{qP_t}{2}(1 - \sqrt{1 - \frac{4D}{sqP_t^2}}) \leq c \leq \frac{qP_t}{2}(1 + \sqrt{1 - \frac{4D}{sqP_t^2}}) \qquad (23).$$

Правой и левой границам неравенства (17) соответствуют обозначенис c_1 и c_2 на рисунке 3.

Наличие процедуры извлечения квадратного корня в формуле (17) предполагает очевидное условие $1 \geq 4D / sqP_t^2$, трансформирующееся в ограничение вида:

$$D \leq 0{,}25 sqP_t^2 \qquad (24),$$

накладываемое на объем инвестиций атакующей стороны А. Кроме того, необходимость применения формулы (3) для оценивания вероятности активации (возникновения) угрозы *T* вводит характерное ограничение $g \geq D$, которое, как показывает практика, является более слабым по сравнению с условием (24).

При интерпретации полученных выше результатов следует принимать во внимание, что, анализируя модель риска (23), следует учитывать наличие в ней двух существенных переменных, c и D, отражающих влияние на формирование ситуации риска ресурсных потенциалов двух сторон-антагонистов А и В. При этом можно выделить три базовых варианта (шаблона) рисковых ситуаций.

Вариант 1. Финансово-экономические возможности атакующей стороны крайне скромны, злоумышленник вероятнее всего одиночка, не имеющий достаточного опыта и знаний, необходимых для реализации эффективных атакующих действий. Полагая, что асимптотику для этого варианта получаем, исследуя соотношения (23) при $D \to 0$, оценим граничные значения диапазона допустимых инвестиций:

$$0 \leq c \leq qP_t \qquad (25).$$

Оценочное значение наибольшей величины оптимальных инвестиций в СЗИ для этого случая очевидно не превысит $c_{eff\max} = 0{,}25q$.

Вариант 2. Атакующая сторона — одна особа либо группа лиц, обладающих достаточным опытом и необходимыми профессиональными знаниями, но имеющая ограниченные финансово-экономические возможности. Исследуем этот вариант, увеличивая значения инвестиций D атакующей стороны. При $D \to 0{,}25 sqP_t^2$ правая c_1 и левая c_2 границы диапазона (23) сближаются, стягиваясь в точку $c = \frac{qP_t}{2}$ при $D = 0{,}25 sqP_t^2$. В этом предельном случае наибольшая величина оптимальных инвестиций в СЗИ составит $c_{eff\max} = 0{,}5q$.

Вариант 3. "Злоумышленник — исполнитель". Модель риска для этого варианта имеет вид:

$$R = \frac{q}{q + s\frac{c^2}{D}} q \qquad (26).$$

Выше уже не раз отмечалось, что в ситуации "атака-защита" обе стороны в своих действиях обычно руководствуется принципом экономической целесообразности (разумной достаточности). В частности, в двух представленных выше вариантах рисковых ситуаций этот принцип

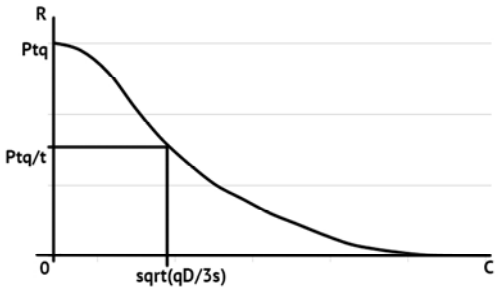

Рис. 2. Зависимость величины риска R от уровня инвестиций в СЗИ

учитывался наличием пары ограничений: $D \le 0{,}25sgP_t^2$ и $g \ge D$. Однако, как показано в [25; 27], при определенных обстоятельствах приведенные ограничения могут оказаться не актуальными. Например, это касается ситуации, в которой атакующая сторона для достижения своих целей прибегает к услугам наемного исполнителя (отсюда название модели — "Злоумышленник — исполнитель"), который при любых обстоятельствах обязан выполнять поставленные перед ним задания (т. е. для него вероятность активации угрозы $P_t \equiv 1$ и, соответственно, $P_T \equiv P_v$).

С другой стороны, применимость использованой ранее формулы (3) для описания ситуации "атака — защита" базировалась на сопоставлении чистой прибыли злоумышленника g— D с ценностью g ресурса *I*. Если эта ценность ресурса *I* для атакующей стороны А значительна, в частности, если $g >> D$, можно предположить, что злоумышленник попытается использовать любые шансы для реализации своей угрозы *T*. Очевидно, что в этой ситуации $P_t \to 1$, т. е. приходим к уже сформулированному выше тождеству $P_T \equiv P_v$.

Однако наиболее существенная особенность Варианта 3 состоит в том, что в случае особой важности поставленной перед "злоумышленником — исполнителем" цели, он может рассчитывать на привлечение для поддержки своих действий определенных дополнительных ресурсов: финансовых, технических, информационно-аналитических, оперативных. На практике это означает возможность реализации в рамках сценариев Варианта 3 очень высокозатратных атак. При этом очевидно, что если $D \to \infty$, то $P_v \to 1$, т. е. в этой ситуации успешная реализация угрозы атакующей стороной А оказывается практически гарантированной. Типичным примером подобной ситуации является выполнение особо важного задания сотрудником спецслужбы, являющимся профессионалом, подготовленным к осуществлению атакующих действий в киберпространстве.

Кроме того, если защищающаяся сторона В, создавая свою СЗИ, исходит из принципа разумной достаточности, основываясь исключительно на собственных ("внутренних") представлениях о ценности q защищаемого ресурса *I*, атакующая сторона может добиться успеха и при сравнительно низких расходах D (фактически получаем ситуацию с асимметричными представлениями сторон А и В о ценности одного и того же информационного ресурса *I*, уже рассмотренную выше, формула (21), случай $g > q$).

ВЫВОДЫ

Наиболее распространенным в практике защиты информации методам анализа и исследования рисков, приводимым в международных и национальных стандартах, присущ ряд недостатков, в частности, слишком общий концептуально-рекомендательный характер представления материалов, что практически исключает возможность учета при анализе характерных специфических свойств объектов риска и существенно уменьшает объективность и точность полученных результатов.

С другой стороны, использование известных моделей Гордона — Лоеба для исследования проблемы эффективности инвестирования в системы защиты практически исключает возможность учета в этих исследованиях конкретики реального объекта риска и фактически отделяет этот подход от прикладных исследований реальных объектов рисков. По сути модель Гордона — Лоеба не приспособлена для решения прикладных узкопрофильных задач.

В этой ситуации перспективным представляется применение для анализа и исследования инвестиций и рисков методологии, базирующейся на учете мотивационно-стоимостных и финансово-экономических особенностей ситуации "атака — защита" на объектах информационной деятельности через выделение ряда типовых сценариев возникновения и развития этой

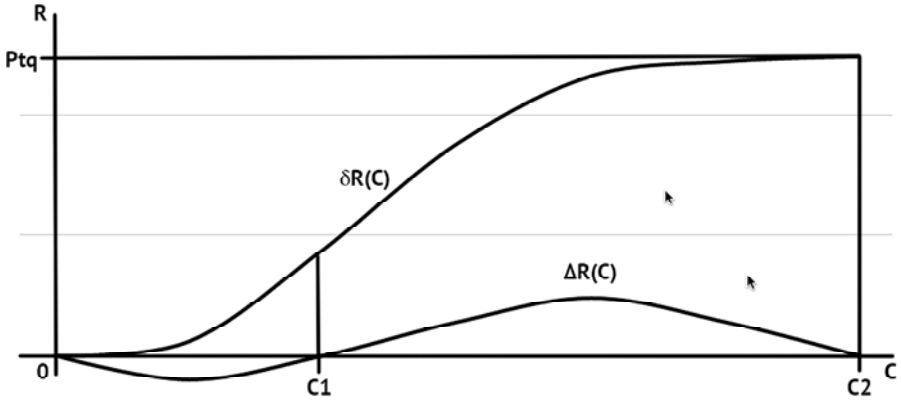

Рис. 3. Зависимость $\Delta_R = R_1 - R - c = (1 - P_v)P_t q - c$

ситуации и построения соответствующих моделей экономико-стоимостных, мотивационных и экономико-ресурсных отношений, характерных для ситуации "атака — защита" в информационной сфере. Для идентификации моделей могут быть вполне успешно использованы данные и сведения, определяемые в соответствии с требованиями и рекомендациями международных стандартов. В ходе выполненных исследований получена оценка рационального объема инвестиций в СЗИ, согласно которой этот объем не должен превышать 25% стоимости защищаемого информационного ресурса.

Литература:

1. BS 7799-3:2006 Information security management systems. Guidelines for information security risk management, available at: http://www.ganino.com/games/British%20standard/BS/BS%2007799-3-2006.pdf (Accessed 10 Jan 2016).

2. ISO/IEC 27005:2011, "Information security risk management", available at: http://www.iso27001security.com/html/27005.html (Accessed 10 Jan 2016).

3. ISO/IEC TR 13335-3:1998 Information technology — Guidelines for the management of IT Security — Part 3: Techniques for the management of IT Security, available at: http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000001496613 (Accessed 10 Jan 2016).

4. ISO/IEC TR 13335-4:2000 Information technology — Guidelines for the management of IT Security — Part 4: Selection of safeguards, available at: http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000030107710 (Accessed 10 Jan 2016).

5. ISO/IEC 16085:2006 Systems and software engineering — Life cycle processes — Risk management, available at: http://www.iso.org/iso/home/store/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=40723 (Accessed 10 Jan 2016).

6. BS 31100:2011 Risk management.Code of practice and guidance for the implementation of BS ISO 31000, available at: http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000030228064 (Accessed 10 Jan 2016).

7. AS/NZS 4360:2004 (In the form of AS/NZS ISO 31000:2009 — Principles and Guidelines on Implementation), available at: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwjs48Pdw-5zKAhUm83IKHSGnA3wQFggxMAM&url=http%3A%2F%2Fwww.ua.ac.be%2Fdownload.aspx%3Fc%3D.ARGOSS%26n%3D63180%26ct%3D61288%26e%3D160543&usg=AFQjCNH8YnUgELxLnfGWI7BGA0SZwWh02g&sig2=0dczb_TLGN6MGTmQU8wG9g&cad=rja (Accessed 10 Jan 2016).

8. NIST Special Publication 800-30 — Risk Management Guide for Information Technology Systems — Recommendations of the National Institute of Standards, available at: http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-30/sp800-30.pdf (Accessed 10 Jan 2016).

9. Марцынковский Д.А., Владимирцев А.В., Марцынковский О.А. Марцынковский Д.А. Руководство по риск-менеджменту // Ассоциация по сертификации "Русский Регистр". — Санкт-Петербург: Береста, 2007.

10. Симонов С. Анализ рисков, управление рисками // JetInfo. — № 1. — 1999.

11. ISO/IEC 17799:2005 — Information technology — Security techniques — Code of practice for information security management, available at: http://www.iso.org/iso/ru/catalogue_detail?csnumber=39612 (Accessed 10 Jan 2016).

12. Олександрович Г.Я., Нестеров С.А., Петренко С.А. Автоматизация оценки информационных рисков компании // Защита информации. Конфидент. — 2003. — № 2. — С. 78—81.

13. Симонов С. Технологии и инструментарии для управления рисками // JetInfo — № 2 — 2003.

14. Архипов А.Е. Применение экономико-мотивационных соотношений для оценивания вероятностных параметров информационных рисков // Захист інформації — 2011. — №2 (51). — С. 69—76.

15. Левченко Є.Г., Рабчун А.О. Оптимізаційні задачі менеджменту інформаційної безпеки // Сучасний захист інформації. — 2010. — №1. — С.16—23.

16. Gordon L.A., Loeb M.P. (2002), "The Economics of Information Security Investment", ACM Transaction on Information and System Security, vol. 5, No 4, pp. 438—457.

17. Willemson J. (2010)"Extending the Gordon&Loeb Model for Information Security Investment" // Fifth International Conference on Availability, Reliability, and Security (ARES2010), pp. 258—261.

18. Willemson J. (2006) "On the Gordon & Loeb Model for InformationSecurity Investment" // Proceedings of The FifthWorkshop on the Economics of Information Security (WEIS 2006), pp. 101—112.

19. Hausken K. (2006) "Returns to Information Security Investment: The Effect of Alternative Information Security BreachFunctions on Optimal Investment and Sensitivity toVulnerability" // Information Systems Frontiers. — No. 5 (8). — pp. 338—349.

20. Huang C.D., Hu, Q., Behara, R.S. "Economics of Information Security Investment in the Case of Simultaneous Attacks" // Proceedings of the Fifth Workshop on the Economics of Information Security. Cambridge, 2006, England.

21. Gordon L.A., Loeb M.P., Lucyshyn W., & Zhou L. "Externalities and the Magnitude of Cyber Security Underinvestment by Private Sector Firms: A Modification of the Gordon-Loeb Model. " // Journal of Information Security. — Vol. 6. — 2014.

22. Архипов А.Е. Применения мотивационно-стоимостных моделей для описания вероятностных соотношений в системе "атака-защита" //Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — 2008. — Вип. 1 (16). — С. 57—61.

23. Архипов А.Е. Особенности анализа рисков в информационно-коммуникационных системах // Захист інформації — 2012. — № 4 (57). — С.18—27.

24. Архипов А.Е. Применение экономико-стоимостных моделей информационных рисков для оценивания предельных объемов инвестиций в безопасность информации // А.Е. Архипов. Захист інформації. — 2015. — Т. 17, № 3. — С. 211—218.

25. Архипов О.Є., Скиба А.В., Хоріна О.І. Розширення економіко-вартісних моделей інформаційних ризиків за рахунок використання соціально-психологічних типів зловмисника // Захист інформації. — 17 (1), Київ: 2015. — С. 60—72.

26. Андрощук Г.А., Крайнев П.П. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны. — К.: Изд. Дом "Ин Юре", 2000. — 400 с.

27. Архипов О.Є. Вступ до теорії ризиків: інформаційні ризики: моногр. — К.: Нац. Акад. СБУ, 2015. — 248 с.

28. Скиба А., Хоріна О.І. Прогнозування соціально-психологічних та ситуаційних чинників активації злочинних думок і намірів у сфері інформаційної безпеки // Безпека інформації. — 2015. — Т. 21. — № 2 — С. 165—173.

References:

1. BSI Standards (2006), "BS 7799-3:2006 Information security management systems. Guidelines for information security risk management", available at: http://www.ganino.com/games/British%-20standard/BS/BS%2007799-3-2006.pdf (Accessed 10 Jan 2016).

2. ISO/IEC 27005 (2011), "Information security risk management", available at: http://www.iso-27001security.com/html/27005.html (Accessed 10 Jan 2016).

3. ISO/IEC TR 13335-3 (1998), "Information technology - Guidelines for the management of IT Security - Part 3: Techniques for the management of IT Security", available at: http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000001496613 (Accessed 10 Jan 2016).

4. ISO/IEC TR 13335-4 (2000), "Information technology - Guidelines for the management of IT Security - Part 4: Selection of safeguards", available at: http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000030107710 (Accessed 10 Jan 2016).

5. ISO/IEC 16085 (2006), "Systems and software engineering — Life cycle processes - Risk management", available at: http://www.iso.org/iso/home/store/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=40723 (Accessed 10 Jan 2016).

6. BSI Standards (2011), "BS 31100:2011 Risk management.Code of practice and guidance for the implementation of BS ISO 31000", available at: http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000030228064 (Accessed 10 Jan 2016).

7. AS/NZS 4360 (2004), "In the form of AS/NZS ISO 31000:2009 — Principles and Guidelines on Implementation", available at: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0ahUKEwjs48P-dw5zKAhUm83IKHSGnA3wQFggxMAM&url=http%3A%2F%2Fwww.ua.ac.be%2Fdownload.aspx%3Fc%3D.ARGOSS%26n%3D63180%26ct%3D61288%26e%3D160543&usg=AFQjCNH8Yn-UgELxLnfGWI7BGA0SZwWh02g&sig2=-0dczb_TLGN6MGTmQU8wG9g&cad=rja (Accessed 10 Jan 2016).

8. NIST (2002), "Risk Management Guide for Information Technology Systems — Recommendations of the National Institute of Standards", available at: http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-30/sp800-30.pdf (Accessed 10 Jan 2016).

9. Martsynkovskyi, D.A. Vladymyrtsev, A.V. and Martsynkovskyi, O.A. (2007), Rukovodstvo po ryskmenedzhmentu [Guide to Risk Management], Assotsyatsyia po sertyfykatsyy "Russkyi Rehystr" Beresta, Sankt-Peterburh, Russia.

10. Symono, S. (1999), "Risk analysis, risk management", JetInfo, vol. 1.

11. ISO/IEC 17799 (2005), "Information technology - Security techniques - Code of practice for information security management", available at: http://www.iso.org/iso/ru/catalogue_detail?csnumber=39612 (Accessed 10 Jan 2016).

12. Oleksandrovich, G.Ya. Nesterov, S.A. and Petrenko S.A. (2003), "Automation of the company's risk assessment information", Zaschita informatsii. Konfident, vol. 2, pp. 78—81.

13. Simonov, S. (2003), "Technologies and tools for risk management", JetInfo, vol. 2.

14. Arhipov, A.E. (2011), "Application of economic and motivational relations for estimating the probability parameters of information risks", Zahist Informatsiyi, vol. 2 (51) , pp. 69—76.

15. Levchenko, E.G. and Rabchun, A.O. (2010), "Optimization tasks of management of information security", Suchasniy zahist Informatsyi, vol. 1, pp.16—23.

16. Gordon, L.A. and Loeb, M.P. (2002), "The Economics of Information Security Investment", ACM Transaction on Information and System Security, Vol.5, No4, pp. 438—457.

17. Willemson, J. (2010), "Extending the Gordon&Loeb Model for Information Security Investment", Fifth International Conference on Availability, Reliability, and Security (ARES2010), pp. 258—261.

18. Willemson, J. (2006), "On the Gordon & Loeb Model for InformationSecurity Investment", Proceedings of The FifthWorkshop on the Economics of Information Security (WEIS 2006), pp. 101—112.

19. Hausken, K. (2006), "Returns to Information Security Investment: The Effect of Alternative Information Security BreachFunctions on Optimal Investment and Sensitivity toVulnerability", Information Systems Frontiers, vol. 5, no. 8, pp. 338—349.

20. Huang, C.D. Hu, Q. and Behara, R.S. (2006), "Economics of Information Security Investment in the Case of Simultaneous Attacks", Proceedings of the Fifth Workshop on the Economics of Information Security. Cambridge, England.

21. Gordon, L. A. Loeb, M. P. Lucyshyn, W. and Zhou, L. (2014), "Externalities and the Magnitude of Cyber Security Underinvestment by Private Sector Firms: A Modification of the Gordon-Loeb Model", Journal of Information Security, Vol.6

22. Arkhypov, O. (2008), "Applications motivational-cost models to describe the probabilistic relationships in the "attack-defense"", Pravove, normativne ta metrologlchne zabezpechennya sistemi zahistu Informatsiyi v Ukrayini, vol. 1(16), pp. 57—61.

23. Arkhypov, O. (2012), "Features of the analysis of risks in the information and communication systems", Zahist Informatsiyi, vol.4 (57) , pp.18-27.

24. Arkhypov, O. (2015), "Application of economic and cost models for the evaluation of risks at the limit of investment in information security", Zahist Informatsiyi, vol. 17, no. 3, pp. 211—218.

25. Arkhypov, O. Skyba, A. and Khorina, O. (2015), "An extension of economic cost model of information risks indentification by social-psychological types of attacker", Information Security Research Journal, Vol 17, no. 1, pp. 60—72.

26. Androschuk, G.A. and Kraynev, P.P. (2000), Ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatiya: zaschita kommercheskoy taynyi [Economic security of enterprise: protection of trade secrets], Izd. Dom "In Yure", Kyiv, Ukraine.

27. Arkhypov, O. (2015), Vstup do teorlYi rizikIv: Informatsiyni riziki [Introduction to the theory of risks: risks Information], Nats. Akad. SBU, Kyiv, Ukraine.

28. Skiba, A. and Horina, O.I. (2015), "Prediction of socio-psychological and situational factors activation criminal thoughts and intents of information security", Bezpeka Informatsiyi, vol. 21, no. 2, pp. 165—173.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2016 р.

УДК 338.439

О. В. Ситник,
старший викладач кафедри фінансів та кредиту,
Приватний вищий навчальний заклад "Міжнародний університет фінансів"

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

O. Sitnik,
senior teacher of department of finances and credit,
Private higher educational establishment "International University of Finance"

TEORETIKO-METHODICAL PROVIDING OF ESTIMATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF DOMESTIC ENTERPRISES

Досліджено сучасні методики оцінки інвестиційної привабливості підприємства, систематизовано основні показники, що застосовуються при її оцінці та встановлено основні переваги та недоліки в них.

Investigational modern methods of estimation of investment attractiveness of enterprise, basic indexes which are used at its estimation and basic advantages and failings are set in them are systematized.

Ключові слова: оцінка інвестиційної привабливості підприємства, оцінка майнового стану, фінансова стійкість, рентабельність, ліквідність, ділова активність.

Key words: estimation of investment attractiveness of enterprise, estimation of the property state, financial firmness, profitability, liquidity, business activity.

АКТУАЛЬНІСТЬ

З урахуванням ситуації, яка склалася не тільки на теренах нашої держави, але й за її межами розвиток діяльності багатьох підприємств та галузей стають під загрозу. Втручання держави в даний процес не може в повній мірі врегулювати відносини між господарюючими суб'єктами, оскільки як і економічна, так і політична ситуація знаходиться у кризовому стані. Закриваються підприємства, знищується середній та малий бізнес, скорочується діяльність великих підприємств, інвестори відмовляються вкладати капітал у будь-які підприємства через нестабільність як курсу іноземної валюти.

Оскільки сучасний стан економічного розвитку країни в цілому характеризується високим рівнем зносу основних засобів досить низьким рівнем капіталізації підприємств, виникає необхідність стимулювання росту інвестицій в основний капітал підприємств, оскільки саме інвестиції забезпечують підвищення рівня розвитку економіки.

У наслідок цього зростає необхідність проведення аналізу інвестиційної привабливості підприємств з метою визначення у здійсненні інвестицій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є критичний огляд методик оцінки інвестиційної привабливості підприємства, систематизація основних показників, що застосовуються при оцінці ІПП та виявлення основних переваг та недоліків у них.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На тему оцінки інвестиційної привабливості підприємства, написано досить велику кількість робіт. Кожна з них є унікальною, але поряд з тим і недостатньо розкриває специфіку даного питання. Автори, що досліджували дане питання: Л.А. Лахтіонова, Є.В. Мних, І.І. Цигилик, Я. Комаринський, І. Яремчук, О.М. Сахацька, А.І. Кредісов, В.О. Подольська, О.В. Яріш, Як Фитценц, Буглак Ольга, Т.С. Хачатуров, Ю. Кулієв, А. Бандурін, Н. Костіна, А. Алєкскєєва, О. Василик, Г. Остапова та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основна ціль оцінки інвестиційної привабливості підприємства формує перелік її інструментів.

Грунтуючись на результатах дослідження робіт відомих вчених-економістів з оцінки інвестиційної привабливості підприємства виділимо два основні підходи, які використовуються для формування цієї оцінки:

1. Визначення нормативних значень аналізованих коефіцієнтів і порівняння з ними набутих значень.
2. Побудова узагальненого показника на основі фінансових коефіцієнтів і оцінка його значення.

При ознайомленні інвестора з об'єктом інвестування та визначенні потенційних можливостей повернення вкладених коштів використовується наступні групи показників фінансово-економічного стану:

Таблиця 1. Сучасні методики оцінки інвестиційної привабливості підприємства

п/п	Назва групи показників	Склад групи показників	Автори
1.	**Показники оцінки майнового стану підприємства**	Активна частина основних засобів	Н. Макарій, Т.В. Майорова, О.В. Стащук
		Коефіцієнт зносу основних засобів	
		Коефіцієнт оновлення	
		Коефіцієнт вибуття	
2.	**Показники фінансової стійкості підприємства**	Рівень фінансової стійкості	Н.Макарій, Т.В. Майорова, О.В. Стащук, О.В. Виноградова, В.С. Михайлов, К.В. Щиборщ, І.О. Бланк, М.І. Книш, М.І. Перекатов, Ю.П. Тютюков
		Маневреність робочого капіталу	
		Коефіцієнт незалежності (автономії)	
		Коефіцієнт фінансової стабільності	
		Коефіцієнт фінансової стійкості	
		Показник фінансового лівериджу	
3.	**Показники ліквідності активів підприємства**	Коефіцієнт покриття	Н. Макарій, Т.В. Майорова, О.В. Стащук, О.В.Виноградова, В.С. Михайлов, К.В. Щиборщ, І.О. Бланк
		Коефіцієнт співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованост	
		Коефіцієнт абсолютної ліквідності	
4.	**Показники рентабельності підприємства**	Рентабельність активів	Н. Макарій, Т.В. Майорова, О.В. Стащук, О.В.Виноградова, В.С. Михайлов, К.В. Щиборщ, І.О. Бланк, М.І. Книш, М.І. Перекатов, Ю.П. Тютюков, В.П. Савчук, С.І. Прилипко, Є.Г. Величко, А.Т. Романовський
		Рентабельність власного капіталу	
		Рентабельність реалізованої продукції	
		Рентабельність інвестицій	
5.	**Показники ділової активності підприємства**	Продуктивність праці	Н. Макарій, Т.В. Майорова, І.І. Ройзман, О.В. Стащук, О.В.Виноградова, В.С. Михайлов, К.В. Щиборщ, І.О. Бланк, М.І. Книш, М.І. Перекатов, Ю.П. Тютюков, В.П. Савчук, С.І. Прилипко, Є.Г. Величко, А.Т. Романовський, А.Г. Шахназарова
		Фондовіддача	
		Оборотність оборотних активів	
		Оборотність запасів	
		Оборотність власного капіталу	
		Оборотність основного капіталу	
6.	**Показники ринкової активності підприємства**	Дивіденд	Н. Макарій, Т.В. Майорова, О.В. Стащук, І.О. Бланк, А.Т. Романовський, П.Т. Саблук, М.І. Кисіль
		Коефіцієнт цінності акції	
		Рентабельність акції	

— показники оцінки майнового стану підприємства;
— показники фінансової стійкості підприємства;
— показники ліквідності активів підприємства;
— показники рентабельності підприємства;
— показники ділової активності підприємства;
— показники ринкової активності підприємства.

Оцінка майнового стану підприємства дає змогу визначити абсолютні й відносні зміни статей балансу за визначений період, відслідкувати тенденції їхньої зміни та визначити структуру фінансових ресурсів підприємства.

Фінансову стійкість підприємства тісно пов'язано із перспективною його платоспроможністю, її аналіз дає змогу визначити фінансові можливості підприємства на відповідну перспективу. Оцінка фінансової стійкості підприємства має на меті об'єктивний аналіз величини та структури активів і пасивів підприємства і визначення на цій основі міри його фінансової стабільності й незалежності, а також відповідності фінансово-господарської діяльності підприємства цілям його статутної діяльності.

Група показників оцінки фінансової стійкості (платоспроможності) інвестованого об'єкта є пріоритетною при проведенні фінансового обгрунтування інвестиційних проектів, а також при вирішенні інших питань, пов'язаних із визначенням наявності, розміщення та використання грошових коштів.

Ліквідність підприємства — це його здатність швидко продати активи й одержати гроші для оплати своїх зобов'язань. Ліквідність підприємства характеризується співвідношенням величини його високоліквідних активів (грошові кошти та їх еквіваленти, ринкові цінні папери, дебіторська заборгованість) і короткострокової заборгованості.

Аналіз ліквідності активів підприємства допомагає визначити можливість покриття зобов'язань підприємства його активами, строк перетворення яких у грошові кошти.

Аналіз рентабельності підприємства дозволяє визначити ефективність вкладення коштів у підприємство та раціональність їхнього використання.

Аналіз ділової активності дозволяє проаналізувати ефективність основної діяльності підприємства, що характеризується швидкістю обертання фінансових ресурсів підприємства.

Ринкова активність підприємства характеризує підприємство на ринку та його імідж для споживачів та конкурентів.

Огляд літературних джерел з інвестиційного менеджменту дає змогу виділити наступні переваги та недоліки наведеної вище системи показників оцінки інвестиційної привабливості підприємства.

Переваги:

1. В одному показнику поєднано багато різних за назвою, одиницями виміру, вагомістю та іншими характеристиками чинників, що спрощує процедуру оцінки конкретної інвестиційної пропозиції або ж є єдиним можливим варіантом її проведення і надання об'єктивних остаточних висновків.

2. Кінцевий висновок в принципі дає змогу інвесторові визначитись, чи продовжувати працювати над цим

проектом, чи варто відмовитись від подальшої взаємодії.

3. Групи показників, які використані для оцінки інвестиційної привабливості охоплюють практично всі напрями господарської діяльності підприємства.

4. Методика у простому і наочному поданні забезпечує достатньо об'єктивне бачення фінансової ситуації на підприємстві, в яке передбачається вкладання інвестицій.

Недоліки:

1. Отримані великі масиви значень показників фактично не дають змогу зробити остаточний висновок.

2. Кожний показник, крім цифрового вираження, має ще й значення вагомості, яке у традиційній формі подання матеріалу відсутнє.

3. Для визначення співвідношення вагомості різних показників інвестору потрібно ці співвідношення зафіксувати і здійснити відповідні розрахунки, залучаючи відповідно підготовлених експертів.

4. Достатня ускладненість розрахунків через наявність значної кількості коефіцієнтів у групах, що не дуже підходить у випадках термінової необхідності розрахунку приблизних значень.

5. Дана методика є вузько сфокусованою на фінансово-економічному аналізі і є недостатньою для прийняття рішень іноземним інвесторам [8].

Досить часто виникають ситуації, коли показники різних блоків суперечать один одному, відображаючи протилежну тенденцію стану підприємства, через що неможливо його оцінити в кінцевому результаті. Також розрізняють такі методи, як внутрішня норма рентабельності, метод періоду повернення вкладання інвестицій, балансова норма рентабельності, індекс прибутковості, метод чистої сьогоднішньої вартості.

Наприклад, Іванов А.П., Кравченко Ю.Я., Мендрула О.Г., Шелудько В.М. додають до вищеперерахованих показників ще капіталізовану вартість (ринкова вартість акціонерного товариства), показник співвідношення ринкової і балансової вартості акцій (загальна характеристика успіху або невдачі акціонерного товариства, коефіцієнт ліквідності акцій, що характеризує потенційну можливість продажу акцій конкретного емітента, дивідендна дохідність акцій, яка показує розмір доходу, що спрямовується на поточне споживання акціонерів, у відношенні до ринкової вартості акцій [8].

ВИСНОВКИ

Отже, наведена методика оцінки інвестиційної привабливості підприємства потребує внесення корективів та нових підходів. Зі зміною економічних умов на ринку змінюється трактування та застосування різних показників, тому виникає необхідність у більш конкретному трактуванні та методиці визначенні показників аналізу діяльності підприємства.

Галузева специфіка суб'єктів господарювання обумовлює індивідуальний підхід до аналізу діяльності кожного підприємства. А тому необхідно розробити загальну методику для аналізу підприємств за видами діяльності, з урахуванням притаманних їм ризиків, витрат на основну діяльність та структуру формування прибутку.

Література:

1. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента: Т. 1, Т. 2. — К.: Ника-Центр, Эльга, 1999. — 435 с.

2. Бланк И.А. Стратегия и тактика управления финансами. — К.: МП "ИТБМ ЛТД", СП "АДЕФ-Украина", 1996. — 357 с.

3. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 215 с.

4. Ковальова Н.Л. Проблеми підвищення інвестиційної привабливості підприємств // Экономика и маркетинг в XXI веке. — № 4. — 2003. — С. 45—52.

5. Крейнина М.М. Финансовый менеджмент: учеб. пособие. — М.: Дело и сервис, 1998. — 358 с.

6. Макарій Н. Оцінка інвестиційної привабливості українських підприємств // Економіст. — №10. — 2001, С. 52—60.

7. Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій. Затверджено наказом Агенства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 21.03.1997 р. № 37.

8. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні. — К.: Лібра, 1998. — 453 с.

9. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 326 с.

10. Якуба М.М. Проблеми оцінки ринкової активності промислових підприємств у сучасних умовах // Науковий вісник. — 2004. — Вип. 14.2. — С. 4.

References:

1. Blank, I.A. (1999), Osnovy finansovoho menedzhmentu [Fundamentals of Financial Management: vol.1, vol. 2], Nika Center, Kyiv, Ukraine.

2. Blank, I.A. (1996), Stratehyia y taktyka upravlenyia fynansamy [Strategy and tactics of financial management], MP "ITBM LTD" JV "ADEF-Ukraine", Kyiv, Ukraine.

3. Kovalev, V.V. (2000), Fynansovyj analyz: Upravlenye kapytalom. Vybor ynvestytsyj. Analyz otchetnosty [Financial Analysis: Money Management. The choice of investments. Analysis reports], Finance and Statistics, Moscow.

4. Kovalev, N.L. (2003), "Problems increase the investment attractiveness of enterprises", Ekonomyka y marketynh v XXI veke, vol. 4, pp. 45—52.

5. Kreynina, M.M. (1998), Fynansovyj menedzhment [Financial Management], Business and Service, Moscow.

6. Macariu, N. (2001),"Evaluation of investment attractiveness of Ukrainian enterprises", Ekonomist, vol. 10, pp. 52—60.

7. Agency for the Prevention of bankruptcy of enterprises and organizations (1997), Order "The methodology of the in-depth analysis of financial and economic state of insolvent companies and organizations", vol. 37.

8. Peresada, A.A. (1998), Investytsijnyj protses v Ukraini [The investment process in Ukraine], Libra, Kyiv, Ukraine.

9. Sheremet, A.D. and Saifulin, R.S. (1997), Fynansy predpryiatyj [Finance companies], INFRA-M, Moscow.

10. Jakub, M. (2004), "Problems of assessment of market activity of industrial enterprises in modern conditions", Naukovyj visnyk, vol. 14.2, pp. 4.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2016 р.

УДК [338. 246. 2: 330. 332](477)

Н. С. Орлова,
д. держ. упр., проф., професор кафедри управління,
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ
Т. В. Максимова,
здобувач кафедри фінансів, обліку і аудиту та банківської справи,
Донецький державний університет управління, м. Маріуполь

МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

N. Orlova,
Dr. of Public Administration, Professor of Management, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine
T. Maksymova,
researcher of Finance, accounting and banking of Donetsk State University of Management, Mariupol, Ukraine

MONITORING MECHANISM OF INVESTMENT POLICY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті обгрунтовано, що моніторинг інвестиційної політики сталого розвитку є головним завданням держави та фактором зміцнення економіки. Досліджено вітчизняний та іноземний досвід системи моніторингу та оцінки інвестиційної привабливості країни. Визначено принципи сталого розвитку, які повинні бути основою в процесі побудови ефективної системи моніторингу інвестиційної політики. Відповідно до дослідження концепції сталого розвитку економіки запропоновано науковий підхід щодо удосконалення механізму організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку, який дозволить оцінити та підвищити ефективність управління інвестиційним кліматом України. Сформовано механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку для покращення інвестиційного клімату України, який складається з шести етапів та включає мету, суб'єкти, типи системи моніторингу, методи, результати системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку. Доведено, що реалізація зазначеного механізму дозволить підвищити ефективність управління інвестиційним кліматом та підвищити інформаційну прозорість компаній.

The article it is proved that the monitoring of the investment policy of sustainable development is the main task of the government and the strengthen economy factor. Domestic and foreign experience of system of monitoring and an assessment of investment appeal of the country are analyzed. The principles of a sustainable development which have to be a basis in the course of creation of effective system of monitoring of investment policy are defined. According to research of the concept of a sustainable development of economy it is offered scientific approach concerning improvement of the mechanism of the organization of system of monitoring of investment policy of a sustainable development which will allow to estimate and increase effective management of investment climate of Ukraine. The mechanism of the organization of system of monitoring of investment policy of a sustainable development for improvement of investment climate of Ukraine consisting of six stages is created and includes the purpose, subjects, types of system of monitoring, methods, results of system of monitoring of investment policy of a sustainable development. It is proved that realization of the specified mechanism will allow to increase effective management of investment climate and to increase information transparency of the companies.

Ключові слова: моніторинг, інвестиційна політика, інвестиційна привабліcть, інформаційна прозорість, сталий розвиток.

Key words: monitoring, investment policy, investment attractiveness, information transparency, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Сучасний розвиток економіки України пов'язаний з прискоренням інвестиційних процесів. Характер інвестиційних процесів, їх інтенсивність та результативність, а також управління ними залежать від інвестиційного клімату, що сформувався в державі. В умовах розвитку глобалізаційних процесів стратегії розвитку економіки України мають формуватися з урахуванням використання моніторингу в системі управління інвестиційним кліматом. За таких умов зростає роль моніторингу як системи, що може забезпечити гармонійне поєднання вимог усіх учасників економіко-правових відносин, які ініціюють виконання визначеної стратегії розвитку економіки

В Україні існує гостра необхідність формування механізму організації системи моніторингу інвестиційної політики, який забезпечить стале економічне зростання на основі максимального використання внутрішніх можливостей кожної території, урахування її специфіки та раціонального поєднання загальнодержавних пріоритетів з інтересами держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Увага багатьох вітчизняних вчених та іноземних вчених привернута до проблеми проведення ефективного моніторингу інвестиційної політики, який включав би в себе основні елементи політики сталого розвитку. Серед таких науковців можна назвати Бакай В.Й. [1], Вакулич М.М. [2], Єпіфанова І.Ю. [3], Ковтун Н.В. [4], Ляхович Л.А. [5], Пересада А.А. [7], Балотта М. [9], Доквайер Ф. [11], Рапорт Г. [11], Старкова Н.О. [13]. Всі дослідження, які стосуються проблематики та напрямів формування механізму моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку країн, потребують певної систематизації і більш широкого висвітлення. Саме тому, досить актуальною залишається проблема визначення механізму організації системи моніторингу інвестиційної політики України відповідно до стратегії сталого розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування механізму організації системи моніторингу інвестиційної політики шляхом визначення основних етапів, завдань, методів системи моніторингу з метою забезпечення проведення оцінки інвестиційної ситуації в Україні, підвищення інвестиційного іміджу країни та досягнення сталого розвитку економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У період розвитку інвестиційних потоків та направленості державної політики на сталий розвиток усі суб'єкти інвестиційної діяльності повинні здійснювати постійний контроль і нагляд за процесом реалізації проекту, оцінювати поточні результати (відхилення) та вносити корективи у бізнес-план, проект організації будівництва, проект виробництва робіт, план фінансування, календарний план або сітьовий графік та інші документи, за допомогою яких можна спостерігати та регулювати освоєння інвестицій [7]. Інструментом такого аналізу є моніторинг інвестиційної діяльності.

Створення системи моніторингу як інструменту інвестиційної політики припускає розробку і організацію комплексної інформаційно-аналітичної системи, що виконує функції інтеграції масивів різнорідної інформації і забезпечення їхньої різноманітної аналітичної обробки для обгрунтування, ухвалення і контролю різних за характером управлінських рішень [3].

Для оцінки індексу інвестиційної привабливості в світі використовують відповідні системи моніторингу та оцінки інвестиційної привабливості країни. Оцінка індексу інвестиційної привабливості України проводиться Європейською Бізнес Асоціацією за підтримки дослідної компанії InMind. Індекс розраховується на основі регулярного моніторингу оцінок інвестиційної привабливості України першими особами компаній-членів Європейської Бізнес Асоціації.

Поширені й інші економічні індекси інвестиційної привабливості держав, зокрема, рейтинги Світового економічного форуму, цифрова шкала Гарвардської школи бізнесу (США), індекси журналів "Fortune" (США) та "The Economist" (Англія), методика оцінки інвестиційної привабливості, розроблена Банком Австрії, рейтинг інвестиційної привабливості держав, що визначається Інститутом менеджменту у Лозанні тощо [2].

Окрім розглянутих рейтингів щодо оцінки економічної стабільності та привабливості для залучення іноземних інвестицій можна проаналізувати також інші міжнародні індекси та рейтинги, зокрема індекс обмеження іноземних інвестицій Організації економічного співробітництва та розвитку, кредитні рейтинги агентств Fitch, Investors Service, індекс середовища для економічного зростання Goldman та ін. [10].

Протягом 2012—2013 рр. на замовлення Державного агентства України з інвестицій та інновацій незалежною аналітичною інституцією "Інститут власності і свободи" було виконано науково-дослідну роботу, яка своєю метою ставила розробку методики оцінки та моніторингу індексу інвестиційного клімату в Україні (індекс IRRU). Методика оцінки та моніторингу інвестиційного клімату IRRU розроблена як композитна та базується на світовому і вітчизняному досвіді. Основна концепція методики оцінки та моніторингу інвестиційного клімату полягає у визначенні індексу IRRU. Цільовий етап дослідження проводиться шляхом опитування експертів за допомогою анкетування відповідно до методу Делфі, що дозволить зменшити вплив психологічних факторів та посилює об'єктивність і незалежність відповідей. Оцінюється саме сприйняття експертами факторів, які є складовими інвестиційного клімату в тому чи іншому регіоні [2].

Проводячи порівняльний аналіз факторів формування інвестиційного клімату держави, а також аналіз різноманітних вітчизняних та закордонних методик оцінки інвестиційного клімату держави (Міжнародний інститут розвитку менеджменту, Euromoney, Всесвітній банк) виявлено такі фактори, що впливають на інвестиційний клімат в Україні: політичні (стратегія і тактика державної політики, ступінь впливу урядових структур на політичне життя суспільства, рівень політичної культури, рівень корупції у владних структурах тощо); економічні (динаміка структурних змін в економіці, динаміка і темпи змін в економічній системі держави, стан внутрішнього ринку, конкурентоспроможність держави на внутрішньому і світовому ринках, фінансова система держави тощо); правові (дієвість законодавства, його стабільність та передбачуваність змін; рівень законодавчого захисту бізнесу; діяльність податкової системи України тощо); соціальні (соціальне розшарування населення, патріотизм, рівень продуктивності праці, рівень розвитку ринку праці тощо); екологічні (природно-географічні компоненти); технічні (розвиток науки і техніки, технологічна оснащеність виробництва, інноваційні види продукції тощо) [8—9].

Задля максимальної реалізації переваг прямих іноземних інвестицій як джерела фінансування реалізації інвестиційної політики і чинника зміцнення приватної власності уряд повинен проводити моніторинг для визначення реальних інтересів іноземних інвесторів щодо об'єктів вкладення.

В Україні цілісна система моніторингу ще не поширена, відсутня єдина, чітко сформульована й обгрунтована концепція його формування та розвитку в системі управління інвестиційним кліматом. Виходячи з визначення інвестиційної привабливості, її оцінка повинна бути комплексною, методична база — багатогранною, а отже, моніторинг повинен являти собою комплекс з декількох моніторингових систем.

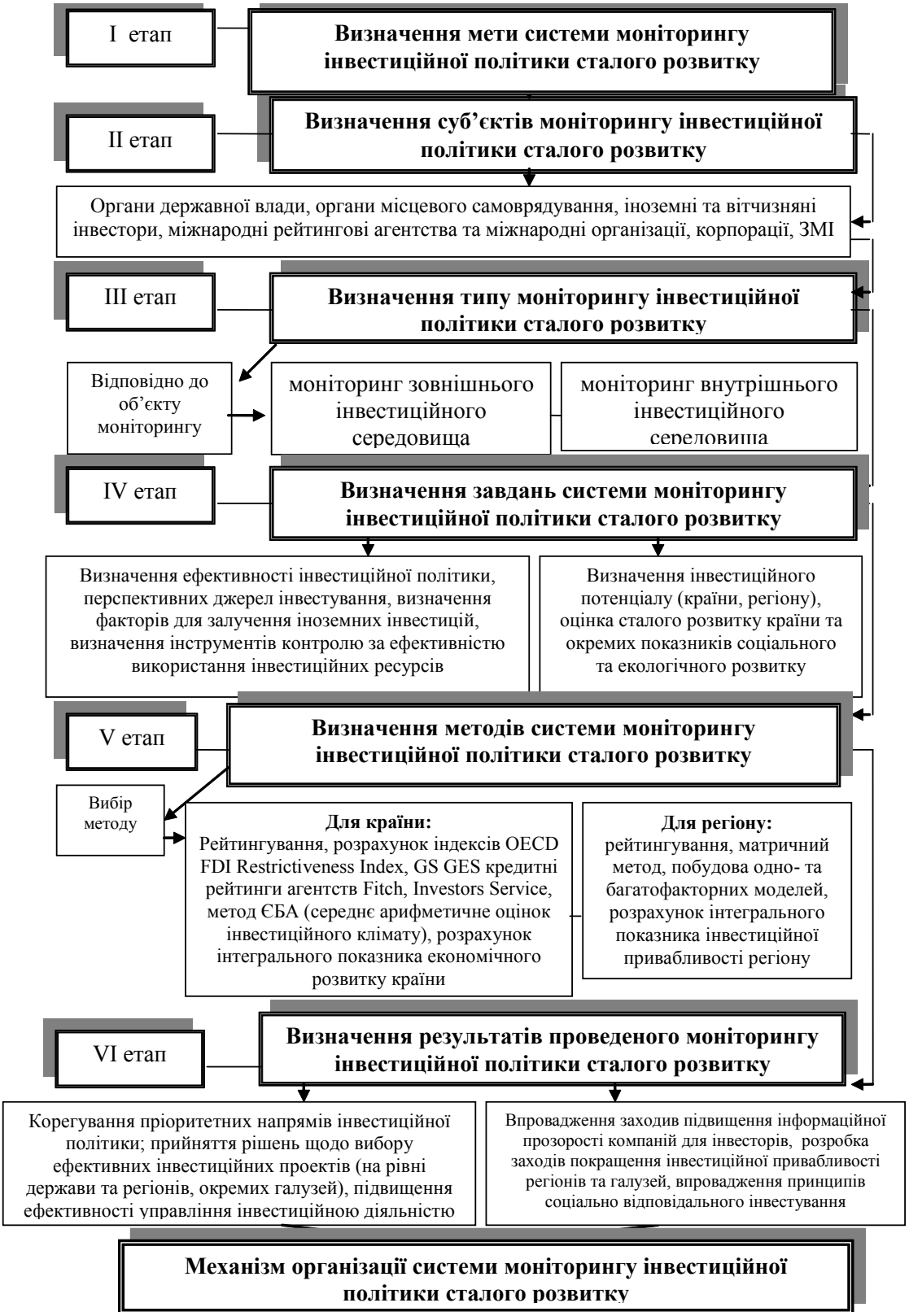

Рис. 1. Механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку в Україні

Моніторинг інвестиційної політики для інвесторів є особливо актуальним зараз, коли в Україні введено ряд вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку для пожвавлення інвестиційної діяльності в її окремих областях та містах. Тому особливу увагу необхідно зосередити на принципах сталого розвитку в процесі побудови ефективної системи моніторингу інвестиційної політики: забезпечення моніторингової бази шляхом затвердження для неї чітких планів, розроблення системи показників для передбачення тенденцій за кожним з напрямів реалізації інвестиційного проекту (програми) підприємства; створення прозорої системи

звітності, яка б відображала стан проекту відносно плану за єдиними підходами і критеріями і мала б чітко визначені в часі і прості процедури підготовки і подання звітів; аналіз причин, що викликали відхилення фактичних результатів від прогнозованих; створення ефективної системи реагування в діапазоні дій від виправлення недоліків та подолання негативних тенденцій розвитку інвестиційної політики [11].

Механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку передбачає безперервне спостереження, обробку, аналіз, оцінку стану інвестиційного ринку та надання якісної своєчасної інформації учасникам інвестиційного процесу для прийняття управлінських рішень Механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку складається з шести етапів (рис. 1). На першому етапі визначається мета системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку.

Головною метою системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку є оцінка інвестиційної ситуації в країні (регіоні, галузі) для реалізації ефективної державної інвестиційної політики в Україні.

Далі концентрується увага на суб'єктах моніторингу, основний сегмент, для кого направлена інформація: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, іноземні та вітчизняні інвестори, міжнародні рейтингові агентства та міжнародні організації, корпорації, ЗМІ.

У системі моніторингу можна виділити два блоки відповідно до об'єкту моніторингу: моніторинг зовнішнього інвестиційного середовища і моніторинг внутрішнього інвестиційного середовища.

Це ділення умовне, оскільки є тісний взаємозв'язок між показниками, що характеризують ситуацію усередині об'єкта моніторингу і за його межами. Фактори зовнішнього інвестиційного середовища відображають умови функціонування інвестиційної політики в певній геоекономічній системі, але вони не завжди є визначальними для конкретного індивідуального інвестора. Інвестори вкладають кошти не лише в високорозвинені країни, але й в ті, що розвиваються, з несприятливим інвестиційним кліматом. Зазначене доводить пріоритетність для певної групи інвесторів параметрів інвестиційної привабливості саме регіону, економіки країни в цілому, а не умов та середовища діяльності.

На четвертому етапі визначаються завдання системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку, які включають: визначення ефективності інвестиційної політики, перспективних джерел інвестування, визначення факторів для залучення іноземних інвестицій, визначення інструментів контролю за ефективністю використання інвестиційних ресурсів, визначення інвестиційного потенціалу (країни, регіону), оцінка сталого розвитку країни та окремих показників соціального та екологічного розвитку.

Далі концентрується увага на суб'єктах моніторингу, основний сегмент, для кого направлена інформація: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, іноземні та вітчизняні інвестори, міжнародні рейтингові агентства та міжнародні організації, корпорації, ЗМІ.

Вибір методу, за яким проводиться оцінка інвестиційної політики, проходить на п'ятому етапі. Відповідно до масштабів аналізу (моніторинг інвестиційної політики держави або регіональної інвестиційної політики) обирається відповідний метод. Для оцінки інвестиційної політики держави доцільно використовувати такі методи, як рейтингування чи розрахунок інтегрального показника економічного розвитку країни. Для оцінки регіональної інвестиційної політики поширеними є метод рейтингування, матричний метод, побудова одного багатофакторних моделей, розрахунок інтегрального показника інвестиційної привабливості регіону [12].

На шостому етапі визначаються результати проведеного моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку та відповідно до поставлених завдань здійснюється корегування пріоритетних напрямів інвестиційної політики; прийняття рішень щодо вибору ефективних інвестиційних проектів (на рівні держави та регіонів, окремих галузей), підвищення ефективності управління інвестиційною діяльністю, впровадження заходів підвищення інформаційної прозорості компаній для інвесторів, розробка заходів покращення інвестиційної привабливості регіонів та галузей, впровадження принципів соціально відповідального інвестування.

Головною особливістю моніторингу є проведення масштабних спостережень за об'єктом і формування об'ємної інформаційної бази, яка повинна включати декілька груп показників: виробничо-економічні, інвестиційні можливості підприємства, виробничо-технічного і технологічного потенціалу, інноваційні можливості розвитку виробництва, соціальні і екологічні.

Інформаційною основою моніторингових досліджень є база систематизованих показників, які надходять із різних джерел: показники діяльності суб'єктів інвестиційної діяльності (обсяг інвестиційних ресурсів, зміна структури інвестицій, ефективність інвестиційної діяльності); інформаційні ресурси про стан нормативно-правового забезпечення інвестиційного процесу [4].

В інформаційному полі моніторингу ці два інформаційні потоки за допомогою наперед заданих параметрів і відібраних методів оцінки ризикованості інвестиційної програми дають попередні результативні дані, які ідентифікуються і ранжуються, після чого вони будуть використані в оперативному моніторингу для аналізу і моделювання різних варіантів розвитку ситуації [4].

Для залучення інвестицій та розвитку підприємництва вкрай важливо створити в країні ефективну систему корпоративної фінансової звітності. Сьогодні більшість світових корпорацій приділяють значну увагу концепціям сталого розвитку та соціальної відповідальності бізнесу. У цьому контексті, великі компанії, які займають провідні позиції в галузях функціонування, переходять до якісно нового підходу в управлінні корпорацією, зорієнтованому на її результатах в сфері сталого розвитку [13].

Регулярне звітування про результативність діяльності корпорації з точки зору сталого розвитку сприяє підвищенню її ринкової привабливості, дозволяє створити їй позитивний діловий імідж та ділову репутацію перед державою та суспільством, підсилити прозорість та інвестиційну привабливість тощо [6; 11].

Рис. 2. Динаміка розвитку звітування за стандартами GRI

Джерело: [6].

Звітність зі сталого розвитку представляє собою практику вимірювання та розкриття інформації внутрішнім та зовнішнім зацікавленим сторонам, предметом якої є результати діяльності корпорації по відношенню до цілей сталого розвитку.

Згідно з даними офіційного сайту Глобальної ініціативи зі звітності, щорічно збільшується кількість звітів, складених компаніями за стандартами GRI. Зростаючу динаміку в складанні звітності зі сталого розвитку за стандартами GRI на основі інформації бази даних Глобальної ініціативи зі звітності наведено на рисунку 2.

З наведеного рисунка 2 можна зробити висновок, що кількість звітів, складених за стандартами GRI з кожним роком збільшується, досягнувши значення в 2014 році — більше 21 тис. звітів.

Інформаційне забезпечення і моніторинг дають змогу оцінити актуальний стан капіталу галузей економіки, обсяги та структуру залучення інвестицій та особливості здійснення інвестиційної діяльності, сучасний стан інвестиційного потенціалу, а також дослідити напрями діяльності суб'єктів та об'єктів інвестиційного процесу [1].

У сучасних умовах моніторинг стає дієвим засобом інвестиційної політики за умови своєчасного регулярного надходження якісної інформації до учасників інвестиційного процесу. У зв'язку з цим до основних завдань моніторингу інвестиційної діяльності слід віднести такі, як організація безперервного спостереження за об'єктом дослідження та формування системи інформативних показників; оцінка і аналіз отриманої інформації та виявлення причин, що призвели до відхилення від запланованих результатів; забезпечення учасників інвестиційної діяльності об'єктивною інформацією, отриманою під час моніторингових досліджень; прогнозування розвитку та надання рекомендацій щодо уникнення або зниження негативних наслідків на об'єкт дослідження.

Організація постійно діючої системи моніторингу інвестиційної діяльності повинна передбачати та забезпечувати гнучкість і адаптивність інструментарію, що дозволяє отримувати адекватні оцінки поточних і прогнозних змін економічного середовища та вибирати механізми впливу, які коригуються. Завдяки цьому буде досягнута ефективність управлінських рішень на стадіях розробки і реалізації стратегій інвестиційної політики країни [5].

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження особливостей доведено, що моніторинг інвестиційної політики сталого розвитку є головним завданням держави та фактором зміцнення економіки України. Обгрунтовано, що в Україні не створено цілісна система моніторингу інвестиційної політики, яка б відповідала концепції сталого розвитку економіки та стала б однією з ланок нової державної інвестиційної політики країни.

При формуванні механізму організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку визначено мету, суб'єкти, типи системи моніторингу, обгрунтовано використання методів системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку (для країни та регіону). Визначено результати проведеного моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку, відповідно до яких здійснюється корегування пріоритетних напрямів інвестиційної політики; прийняття рішень щодо вибору ефективних інвестиційних проектів (на рівні держави та регіонів, окремих галузей), підвищення ефективності управління інвестиційною діяльністю, впровадження заходів підвищення інформаційної прозорості компаній для інвесторів, розробка заходів покращення інвестиційної привабливості регіонів та галузей, впровадження принципів соціально відповідального інвестування.

Впровадження системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку дозволить підвищити ефективність управління інвестиційним кліматом, підвищити інформаційну прозорість компаній на шляху досягнення сталого розвитку економіки України.

Література:

1. Бакай В.Й. Індикативний моніторинг інвестиційного потенціалу та формування інвестиційного іміджу підприємства [Електронний ресурс] / В.Й. Бакай / Конкурентний потенціал підприємства: методи та механізми підвищення: X Міжнародна науково-практична конференція / Конференції // Department of International Economic Relations. — Режим доступу: http://mevhnu.at.ua/load/2013/7_konkurentnij_potencial_-pidpriemstva_metodi_ta_mekhanizmi_pidvishhennja/37-1-0-266

2. Вакулич М.М. Моніторинг інвестиційного клімату економіки України [Текст] / М.М. Вакулич // Економічний нобелівський вісник. — 2014. — № 1 (7). — С. 76—86.

3. Єпіфанова І.Ю. Моніторинг інвестиційного проекту як напрямок підвищення ефективності інвестиційної діяльності [Електронний ресурс] / І.Ю. Єпіфанова // Міжнародна науково-практична конференція "Інвестиційні пріорітети епохи глобалізації: вплив на національну економіку та окремий бізнес" (14—15 лютого 2008 р.) — Режим доступу: http://www.confcontact.com/2008febr/5_epif.php

4. Ковтун Н.В. Статистичне дослідження інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності: теорія, методологія, практика [Текст] / Н.В. Ковтун. — Київ: 2005. — С. 441.

5. Ляхович Л.А. Моніторинг інвестиційних проектів підприємств [Текст] / Л.А. Ляхович // Моделювання регіональної економіки. — 2011. — № 1. — С. 83—93.

6. Отчетность в области устойчивого развития [Електронний ресурс] // Global Reporting Initiative 2015 (GRI). — Режим доступу: https://www.globalreporting.org/languages/russian/Pages/default.aspx

7. Пересада А.А. Інвестування: навч. посіб. [Текст] / А.А. Пересада. — К.: Київ. нац. екон. ун-т, 2004. — 249 с.

8. Ефективна та прозора фінансова звітність — це на користь для бізнесу [Електронний ресурс] / Новини // Світовий банк. — Режим доступу: http://www.worldbank.org/uk/news/feature/2013/10/01/effective-and-transparent-financial-reporting-is-good-for-business

9. Ballotta M. Factors, Actions and Policies to Determine the Investment Attractiveness of a Territorial System [Electronic resource]: Seminar Series, Washington, 29th January 2004 / M. Ballotta // We're Sorry! / World Bank, WBI/PSD Investment Climate. — Electronic text data. — Washington, cop. 2004. — Mode of access: http://info.worldbank.org/etools/docs/library/136063/ballotta.pdf

10. Building Trust and Confidence in International Investment [Electronic resource] // Organisation for Economic Co-Operation and Development. Mode of access: http://www.oecd.org/investment/investment-policy/42446942.pdf

11. Docquier F. Globalization, Brain Drain and Development / F. Docquier, H. Rapoport // Journal of Economic Literature. — 2012. — Vol. 50, is. 3. — P. 681—730.

12. Investment policy monitor [Electronic resource] / / United Nations Conference on Trade And Development. Mode of access: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaepcb2015d13_en.pdf

13. Starkova N.O. Evaluation of investment attractiveness and tendencies of development of the modern art market [Electronic resource] / N.O. Starkova, V.N. Basarab // Financial analytics: problems and solutions, V.N. Basarab // Financial analytics: problems and solutions. — 2012. — № 4 (94).

References:

1. Bakai, V.I. (2013), "Indicative monitoring investment potential and formation of an investment company image", Konkurentnyj potentsial pidpryiemstva: metody ta mekhanizmy pidvyschennia [The competitive capacity of the enterprise: the methods and mechanisms to improve] [Online], Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [International Scientific Conference], National University, Khmelnytskyi, 2013, available at: http://mev-hnu.at.ua/load/2013/7_konkurentnij_potencial_pidpriemstva_-metodi_ta_mekhanizmi_pidvishhennja/37-1-0-266 (Accessed 11 Nov 2015).

2.Vakulich, M.M. (2014), "Monitoring the investment climate of Ukraine's economy", Ekonomichnyj nobelivs'kyj visnyk, vol. 1 (7), pp. 76—86.

3. Yepifanova, I.Y. (2008), "Monitoring of the project as the direction of improving the efficiency of investment", Investytsijni prioritety epokhy hlobalizatsii: vplyv na natsional'nu ekonomiku ta okremyj biznes [Investment priorities era of globalization: the impact on the national economy and private business] [Online], Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [International Scientific Conference], National Agrarian University, Sumy, 14—15 Feb 2008, available at: http://www.confcontact.com/2008febr/5_epif.php. (Accessed 11 Nov 2015).

4. Kovtun, V.V. (2005), Statystychne doslidzhennia investytsijnoho protsesu ta investytsijnoi diial'nosti: teoriia, metodolohiia, praktyka [Statistical Research investment process and investment: theory, methodology, practice], Kyiv, Ukraine.

5. Lyahovich, L.A. (2011), "Monitoring of investment projects of enterprises", Modeliuvannia rehional'noi ekonomiky, vol. 1, pp. 83—93.

6. The official site of Global Reporting Initiative (GRI) (2015), "Reporting on sustainable development", available at: https://www.globalreporting.org/languages/russian/Pages/default.aspx (Accessed 20 Nov 2015).

7. Peresada, A.A. (2004), Investuvannia [Investment], Kyivs'kyj natsyonal'nyj ekonomychnyj unyversytet, Kyiv, Ukraine.

8. The official site of The World Bank (2013), "Efficient and transparent financial reporting — it's for business", available at: http://www.worldbank.org/uk/news/feature/2013/10/01/effective-and-transparent-financial-reporting-is-good-for-business (Accessed 20 Nov 2015).

9. The official site of The World Bank (2004), "Factors, Actions and Policies to Determine the Investment Attractiveness of a Territorial System", available at: http://info.worldbank.org/etools/docs/library/136063/ballotta.pdf (Accessed 20 Nov 2015).

10. The official site of Organisation for Economic Co-Operation and Development (2009), "Building Trust and Confidence in International Investment", available at: http://www.oecd.org/investment/investment-policy/42446942.pdf

11. Docquier, F. and Rapoport, H. (2012), "Globalization, Brain Drain and Development", Journal of Economic Literature, vol 50, pp. 681—730.

12. The official site of United Nations Conference on Trade and Development (2015), "Investment policy monitor", available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaepcb2015d13_en.pdf (Accessed 20 Nov 2015).

13. Starkova, N. O. and Basarab, V. N. (2012), "Evaluation of investment attractiveness and tendencies of development of the modern art market", Financial analytics: problems and solutions, vol. 4 (94).

Стаття надійшла до редакції 29.11.2015 р.

УДК 65.012.23

О. Р. Сергєєва,
к. держ. упр., доцент кафедри "Товарознавство і торговельне підприємництво",
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

МОЖЛИВІСТЬ КРИЗ І НЕОБХІДНІСТЬ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

O. Sergeeva,
PhD in Public Administration., Associate Professor of Department
of commodity research and commercial business Alfred Nobel University, Dnipropetrovs'k

CRISIS POSSIBILITY AND THE CRISIS MANAGEMENT NECESSITY IN DOMESTIC ENTERPRISES

У статті розглядається необхідність антикризового управління в сучасних умовах господарювання, наводяться основні заходи необхідні для подолання кризової ситуації на підприємствах. Досліджено сучасний стан підприємств України, визначено можливість криз та необхідність антикризового управління на підприємствах. Визначено, що багато підприємств України перебувають в кризовому або передкризовому стані. Тому система антикризового управління передбачає їх фінансово-виробниче оздоровлення і розвиток в оптимальному режимі. Крім того, навіть при усталеному функціонуванні економіки підприємства повинні вживати заходи, спрямовані на запобігання різкому погіршенню економічних показників діяльності. Зазначено, що антикризове управління необхідно розглядати незалежно від величини підприємств та галузевої належності, оскільки для такого управління є загальні базові чинники, які можна застосовувати в усіх випадках.

It is examined the crisis management necessity in the current economic conditions, the main measures needed to overcome the crisis in the enterprises are given in the article. It is investigated the modern state of Ukrainian enterprises, the crisis possibility and the crisis management necessity in the enterprises are detected. It is determined that many enterprises in Ukraine are in crisis or pre-crisis condition. Therefore, the crisis management system provides their financial and production improvement and development optimally. Furthermore, even in the steady functioning of the economy the enterprises should take measures to prevent the sharp deterioration of the economic indexes. It is indicated that crisis management should be considered regardless of the enterprises size, the business and industry sector, because there are the basic factors of the general management that can be applied in all cases.

Ключові слова: криза, кризова ситуація, антикризове управління, антикризові заходи, ефективність управління.
Key words: crisis situation, crisis management, crisis measures, the management effectiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Дослідження сучасної економічної ситуації в Україні показують, що кризові ситуації частішають, а їх наслідки набувають все більших масштабів. З огляду на це, підприємства повинні адаптуватись до тих умов, що створюються факторами зовнішнього середовища, а внутрішні фактори повинні визначати можливість антикризової діяльності та адаптації підприємств.

У таких умовах тема впливу кризових явищ на діяльність підприємств набуває особливої актуальності. Актуальність обраної теми в цілому пояснюється необхідністю формування ефективного механізму оздоровлення підприємств для забезпечення їх конкурентоспроможності. Саме забезпечення антикризової діяльності на постійній основі дає змогу цілеспрямовано формувати ефективну підсистему управління підприємствами в кризових ситуаціях. Усвідомлення необхід-

Таблиця 1. Сума збитків підприємств України за видами економічної діяльності, млн грн.

Галузь	2003 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Сільське господарство	2162,6	6072,4	6427,4	4997,8	6914	11349,2	30493,6
Промисловість	11944	49432,8	47495	40923,7	65150,7	67638,6	242667,3
Будівництво	1309,4	13371,5	8921,4	7311,3	9210,2	11094,6	33584,1
Торгівля	7098,9	57024,2	33437	57198,2	34269,8	42576	162495,7
Готелі та ресторани	224,1	1878,5	1323,4	1086,5	1721,2	2058,8	6949,2
Транспорт і зв'язок	959,4	12060,5	7874,4	7692	6421,6	8595,6	32479,2
Фінансова діяльність	325,7	9638,6	8282,1	22606,8	10682,1	14493,1	86176,7
Операції з нерухомістю	1572	31629,7	27700	39059,5	15492,1	16321,5	110879,5
Комунальні послуги	371,6	3102,6	3980,9	3684,7	3311,3	3805,1	11765,6
Всього	**26174**	**184715**	**145985**	**156541,9**	**176053,8**	**205230,5**	**858104**

Джерело: [9].

ності формування системи антикризового управління на підприємствах як особливої підсистеми — нагальна проблема, що потребує подальшого розгляду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методики антикризового управління сформовані та проаналізовані в працях таких зарубіжних вчених, як: Г. Бірман, Р. Брелі, Дж. Фіннері, С. Шмідт, Р. Хіт. Серед вітчизняних дослідників можливість криз та антикризове управління досліджували такі науковці: Гасанов С.С. [1], Ареф'єва О.В., Прохорова Ю.В. [2], Захаренко Н.С. [3], Коваленко О.В. [4], Линник О.І., Смоловик Р.Ф., Юр'єва І.А. [5], Омелянович Л.О., Чимирис С.В. [6], Піюренко І.О. [7], Швець І.Ю. [8].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити сучасний стан підприємств України, визначити можливість криз та необхідність антикризового управління на підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Деякі автори розглядають проблеми, які пов'язані не тільки з кризою окремого підприємства, але й із несприятливими фінансовими умовами в економіці країни в цілому [2, с. 71].

Антикризове управління підприємством — це тип управління, спрямований на виявлення ознак кризових явищ та створення відповідних передумов для їх своєчасного запобігання, послаблення, подолання з метою забезпечення життєдіяльності суб'єкта підприємницької діяльності, недопущення ситуації його банкрутства [1, с. 495]. Поняття антикризового управління дуже широке. Воно включає й глобальні проблеми, і проблеми росту підприємства, і періодично виникаючі поточні проблеми, спричинені порушеннями стратегії і тактики тощо.

Багато підприємств України перебувають у кризовому або передкризовому стані. Тому система антикризового управління передбачає їх фінансово-виробниче оздоровлення і розвиток в оптимальному режимі. Крім того, навіть при усталеному функціонуванні економіки майже всі підприємства мають вживати заходи, спрямовані на запобігання різкому погіршенню економічних показників діяльності. Тому аналіз має проводитись практично постійно з метою виявлення больових пунктів і наступного оперативного втручання.

Ознаки прийдешньої кризової ситуації включають також характер змін фінансових показників діяльності підприємства. В таблиці 1 розглянемо динаміку величини збитків підприємств різних галузей народного господарства України.

Аналізуючи дані таблиці 1, ми бачимо стрімке зростання величини збитків підприємств України. Антикризове управління розглядається незалежно від величини підприємств та галузевої належності, оскільки для такого управління є загальні базові чинники, які можна застосовувати в усіх випадках.

Є деякі відмінності антикризового управління для державних підприємств і для корпоративних структур. По-перше є можливість державного інвестування для

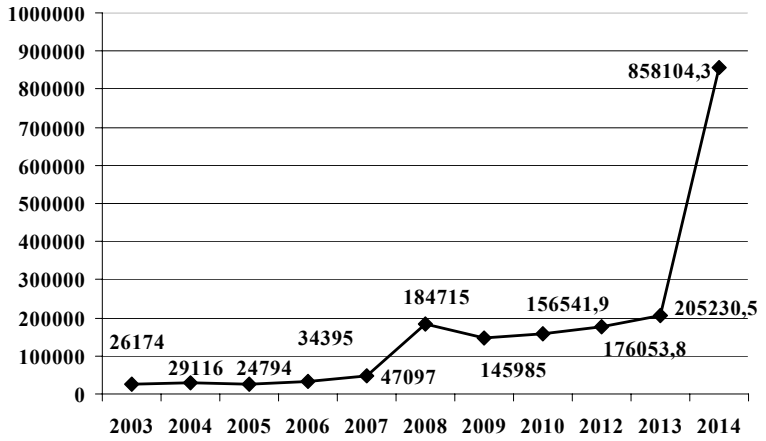

Рис. 1. Динаміка величини збитків підприємств України

Джерело: розрахунки автора за даними [9].

Рис. 2. Динаміка величини збитків промислових підприємств України, млн грн.

Джерело: розрахунки автора за даними [9].

державних підприємств і більш оперативного прийняття ними радикальних рішень. Отже, антикризове управління застосовується залежно від організаційно-економічної форми підприємства, належності його до корпоративного чи некорпоративного сектору, конкретного економічного стану підприємства. При усіх особливостях проведення антикризових заходів потрібно враховувати, що на глибину і масштабність заходів впливає ряд чинників.

В Україні з переходом до ринку склалися умови порушення діяльності підприємств. Кризовий стан виявився в тому, що погіршуються фінансові результати діяльності підприємств, вони не здатні отримувати прибуток, у результаті це зможе призвести до банкрутства. Незважаючи на те, що підприємства поступово виходять з кризи, цей процес потребує прискорення. Основним засобом виживання підприємства у таких умовах є антикризове управління. Розробка та впровадження політики антикризового управління дасть змогу поліпшити стан вітчизняних підприємств.

Сучасний стан української економіки, характеризується певним ступенем збитковості усіх галузей народного господарства, і помислових підприємств зокрема. Причиною є нестабільність економічного середовища й велика кількість дестабілізуючих факторів, які безпосередньо впливають на промислові підприємства України. Глобальна проблема неплатежів і ріст збитків зумовили неможливість розвитку виробничого потенціалу через дефіцит ресурсів.

Розглянемо комплекси проблем антикризового управління на підприємствах України на рисунку 2.

Антикризове управління складом своїх типових проблем відбиває ту обставину, що воно є особливим типом управління, яке володіє як загальними для управління рисами, так і неспецифічними його характеристиками. Можливість антикризового управління визначається в першу чергу людським фактором. Усвідомлена діяльність людини дозволяє шукати і знаходити шляхи виходу з критичних ситуацій, концентрувати зусилля на вирішенні найбільш складних проблем, використо-

Рис. 3. Групи проблем антикризового управління на підприємствах та їх рішення

вувати накопичений досвід подолання криз, пристосовуватися до виникаючих ситуацій.

Розглядаючи різні антикризові заходи, до яких удаються сьогодні сучасні підприємства, найпоширенішими та найактуальнішими можна назвати:

— скорочення витрат;

— горизонтальна й вертикальна інтеграція;

— аналіз можливостей передачі на аутсорсинг дорогих процесів;

— жорсткість контролю всіх видів альтернативних витрат;

— перегляд організаційної структури на предмет виключення зайвих рівнів управління;

— оптимізація технологічних процесів;

— оптимізація оподаткування;

— жорсткість кадрової політики;

— покращення якості інформації;

— здійснення стратегічного планування;

— формування бюджетів;

— підвищення якості групових рішень;

— проведення профілактики кризових ситуацій за основними напрямами показаних на рисунку 3.

Ал, основною умовою виходу підприємств з кризи є забезпечення позитивного чистого грошового потоку. На практиці можливості істотного збільшення обсягу власних фінансових ресурсів, в умовах кризового розвитку, обмежені. Тому основним напрямом забезпечення досягнення точки фінансової рівноваги підприємствами в кризових умовах є скорочення обсягу споживання фінансових ресурсів. Перелік заходів з покращення фінансового становища є індивідуальним для кожного з підприємств та залежить від сфери в якій ведеться бізнес, груп продукції, кон'юнктури ринку, регіональної інфраструктури, системи управління, структури витрат на виробництво і управління, техніко-технологічних особливостей та інших факторів.

Отже, успішна реалізація антикризових заходів буде можливою лише за умови використання комплексного підходу до визначення кризової ситуації на підприємстві, який передбачає використання спеціальних методів і прийомів управління процесами попередження та ліквідації кризи надасть змогу сформувати ефективну систему антикризового управління на підприємствах, адекватну сучасним умовам господарювання.

Література:

1. Антикризове корпоративне управління. Теоретичні та прикладні аспекти [Текст] / [С.С. Гасанов та ін.]; Держ. навч.-наук. установа "Акад. фін. упр.", Ін-т післядиплом. освіти. — К.: ДННУ "Акад. фін. управління", 2012. — 300 с.

2. Ареф'єва О.В. Антикризове фінансове управління підприємством [Текст]: монографія / О.В. Ареф'єва, Ю.В. Прохорова. — Л.: Укр. акад. друкарства, 2011. — 249 с.

3. Захаренко Н.С. Необхідність розробки алгоритму антикризового управління підприємством / Н.С. Захаренко // Университетская наука — 2015: тезисы докладов Междунар. науч.-техн. конф., 19—20 мая 2015 г.: в 4-х т. / ГВУЗ "ПГТУ". — Мариуполь, 2015. — Т. 3. — С. 7.

4. Коваленко О.В. Антикризове управління: теорія, методологія та механізми реалізації [Текст]: монографія / О.В. Коваленко; Запоріз. держ. інж. акад. — Запоріжжя: ЗДІА, 2011. — 466 с.

5. Линник О.І. Антикризове управління на вітчизняних та закордонних підприємствах: теорія, діагностика кризового стану, соціально-економічні аспекти управління [Текст]: монографія / О.І. Линник, Р.Ф. Смоловик, І.А. Юр'єва; Нац. техн. ун-т "Харк. політехн. ін-т". — Х.: Підручник НТУ "ХПІ", 2013. — 543 с.

6. Омелянович Л.О. Адаптивне антикризове управління фінансовими ресурсами торговельних підприємств [Текст]: монографія / Л.О. Омелянович, С.В. Чимирис; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2013. — 277 с.

7. Піюренко І.О. Антикризове управління харчовими підприємствами: проблеми теорії і практики [Текст]: [монографія] / І.О. Піюренко. — Херсон: Грінь Д.С. [вид.], 2013. — 331 с.

8. Швець І.Ю. Антикризове управління [Текст]: навч. посіб. / І.Ю. Швець, Ю.Ю. Швець. — Сімф.: ДІАЙПІ, 2013. — 206 с.

9. Сайт Державного управління статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

References:

1. Hasanov, S. S. (2012), Antykryzove korporatyvne upravlinnja, teoretychni ta prykladni aspekty [Crisis corporate management. Theoretical and applied aspects], DNNU, Kyiv, Ukraine.

2. Aref'jeva, O. V. and Prohorova, Ju.V. (2011), Antykryzove finansove upravlinnja pidpryjemstvom [Crisis financial management], Ukr. akad. drukarstva, Lviv, Ukraine.

3. Zaharenko, N. S. (2015), "Need to develop the crisis management algorithm in enterprise", Tezysi dokladov mezhdunar. nauch.-tehn. konf. [International theoretical and practical Conference], GVUZ "PGTU", Maryupol', Ukraine.

4. Kovalenko, O.V. (2011), Antykryzove upravlinnja: teorija, metodologija ta mehanizmy realizacii' [Crisis management: theory, methodology and mechanisms of implementation], Zaporiz. state. Ing. Acad., Zaporozhye, Ukraine.

5. Linnik, O.I. Smolovyk, R. F. and Jur'jeva, I.A. (2013), Antykryzove upravlinnja na vitchyznjanyh ta zakordonnyh pidpryjemstvah: teorija, diagnostyka kryzovogo stanu, social'no-ekonomichni aspekty upravlinnja [Crisis management for domestic and foreign enterprises: theory, crisis diagnostic, socio-economic aspects], Nac. tehn. un-t "Hark. politehn. in-t", Kharkiv, Ukraine.

6. Omelyanovych, L.O. and Chymyrys, S. V. (2013), Adaptyvne antykryzove upravlinnja finansovymy resursamy torgovel'nyh pidpryjemstv [Adaptive crisis financial management of commercial enterprises], DonNUET, Donetsk, Ukraine.

7. Piyurenko, I.O. (2013), Antykryzove upravlinnja harchovymy pidpryjemstvamy: problemy teorii' i praktyky [Crisis management in food enterprises: problems of theory and practice], Grin D, Kherson, Ukraine.

8. Shvets, I.Y. and Shvets, Y.Y. (2013), Antykryzove upravlinnja [Crisis management], DIAYPI, Simferopol, Ukraine.

9. State Statistics Service of Ukraine (2015), Statistical information, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/ (Accessed 20 Dec 2015).

Стаття надійшла до редакції 17.12.2015 р.

УДК 351.77

В. Д. Долот,
к. н. з держ. упр., кафедра управління охороною суспільного здоров'я, Національна академія державного управління при Президентові України

ЗДОРОВ'Я ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ: ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РІВЕНЬ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ТА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

V. Dolot,
PhD in Public Administration, Dept. of Public Health
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

HEALTH AS ECONOMIC CATEGORY FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF HEALTH AND HEALTH CARE

У статті розглядається проблема здоров'я як економічної категорії. Основна увага приділена висвітленню факторів, які впливають на рівень здоров'я населення та охорону здоров'я. Пропонується авторське тлумачення поняття "медична послуга", висвітлюються особливості медичних послуг. Наголошується на тому, що здоров'я — надзвичайно важлива економічна категорія, абстрагуватися від вивчення якої сучасна економічна наука не має права.

In the article considers the health problem as an economic category. It focuses on the factors that influence health and health care. It offers the concept of "medical service". It determines the characteristics of health services. It proves that health — very important economic category.

Ключові слова: здоров'я, медична послуга, економічні відносини, крива Лоренса, індивідуальне здоров'я, суспільне здоров'я, здоровий спосіб життя.
Key words: health, healthcare, economic relations, Lorenz curve, individual health, public health, healthy lifestyle.

ВСТУП

Стан системи охорони здоров'я України характеризується наявністю низки проблем, що вимагають прийняття принципових рішень щодо реформування галузі. Найважливішими серед існуючих проблем є організаційно-економічні проблеми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми державного управління здоровоохоронною сферою досліджували українські науковці М. Білинська, Д. Карамишев, В. Князевич, Н. Кризина, В. Лехан, В. Лобас, Я. Радиш, Н. Рингач, І. Солоненко, А. Терент'єва, О. Федько, І. Хожило, О. Черниш, Н. Ярош.

Сьогодні для реформування національної системи охорони здоров'я та виведення її із тривалої системної кризи необхідні значні обсяги фінансових ресурсів. Саме тому проблема здоров'я як економічної категорії набуває особливої актуальності.

МЕТА РОБОТИ

Мета роботи полягає у висвітленні з позицій науки державного управління здоров'я як економічної категорії, у дослідженні факторів, які впливають на рівень здоров'я населення та охорону здоров'я в цілому.

Об'єкт дослідження — система охорони здоров'я.

Предмет дослідження — економіка охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для дослідження та вивчення економічних відносин[1] розроблено низку загальноприйня-

[1] Економісти розглядають економічні відносини, тобто відносини, які об'єктивно виникають між людьми при створенні, розподілі, обміні і споживанні життєвих благ (матеріальних благ і послуг). Перелічені 4 групи відносин складають елементи єдиної системи і відображають послідовне проходження життєвим благом (послугою) циклічних фаз свого існування: вироблена послуга розподіляється, обмінюється, використовується. Ядром цієї системи економічних відносин виступають відносини власності на засоби виробництва і послуги, що створюються за їх допомоги, а периферію системи складають економіко-правові відносини, які регулюють і регламентують усі її частини.

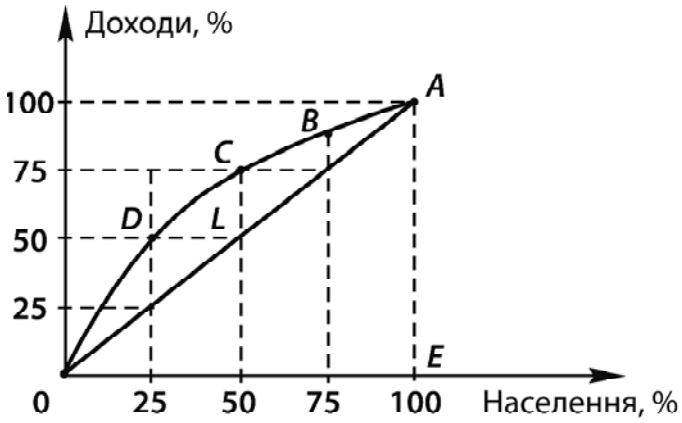

Рис. 1. Розподіл доходів у суспільстві (крива Лоренца)

тих у даній науці термінів — економічних категорій.

Економічна категорія — це абстрактне (узагальнене) вираження економічних відносин. Таким чином, при тлумаченні терміну або при формулюванні тієї чи іншої категорії повинні відображатися деякі економічні відносини. Так, у формулюванні ринку як економічної категорії підкреслюється, що це відносини вибіркового типу господарських зав'язків у рамках тих законів, яким підпорядковується дана економічна модель.

Як стверджують російські дослідники, інколи дати визначення будь-якій категорії досить складно. До таких складних, при здавалось би їх простоті, належить і категорія здоров'я [1, с. 26].

ВООЗ, як відомо, під поняттям "здоров'я" розуміє стан повного благополуччя людини, пов'язаний з її продуктивною участю в різних видах діяльності.

Якщо розглядати здоров'я в якості економічної категорії, можна вважати його вираженням економічних відносин, що пов'язані з охороною та зміцненням фізичного, психічного і соціального благополуччя людини. В економічному аспекті здоров'я — це результат праці як послуговиробничої діяльності в охороні здоров'я.

Усі послуги, які надаються в системі охорони здоров'я, можна розділити на лікувальні, діагностичні, профілактичні, реабілітаційні, медико-експертні, парамедичні, соціальні, з підготовки кадрів, їх атестації та сертифікації, з акредитації та ліцензування, сервісні.

Медична послуга — це професійна діяльність, що спрямована на збереження або підтримку оптимального рівня здоров'я індивіда. Основні особливості медичних послуг полягають у наступному [1, с. 27]:

— результат професійної діяльності втілений в самій людині;

— характер послуги індивідуальний;

— результативність прямо не пов'язана з величиною витрат;

— результат різний за часом прояву та необхідністю повторного впливу;

— послуги надаються в матеріалізованому або не матеріалізованому виді;

— вартість послуги — величина динамічна.

Надання медичних послуг доцільно розглядати з двох точок зору [2]:

1. З організаційно-економічної точки зору — форми надання медичних послуг можуть бути дуже різноманітними. Тут можуть діяти стаціонари, поліклініки, медичні навчальні заклади зі своєю лікувальною базою, диспансери, діагностичні центри, амбулаторії, лабораторії, санаторії, консультативні пункти, окремі кабінети лікарів і медичні частини; медичні послуги можуть надаватися в рамках особистого домашнього господарства, у формі самолікування.

Система охорони здоров'я, яка функціонує як галузь економіки, взаємопов'язана з низкою інших галузей, повинна мати відповідні управлінські структури різного рівня і призначення, штат спеціалістів-менеджерів. Організація здоровоохорони в найбільшій мірі відображає технологію лікувально-профілактичного процесу.

2. Із суспільно-економічної точки зору — важливо: хто є власником засобів праці, що використовуються у процесі надання медичних послуг (держава, що представлена різними органами територіальної та відомчої влади, громадська організація, приватна особа чи група приватних осіб тощо), які джерела фінансування, оплати процесу надаваних послуг (бюджет, кошти страхових компаній, гроші самого пацієнта тощо), хто і в яких формах присвоює отриманий при цьому дохід, як відбувається винагорода працівників тощо.

Способи впливу у процесі надання медичних послуг, тобто способи взаємодії у системі лікар-пацієнт, надзвичайно різноманітні. По-перше, лікар (медичний працівник) може використовувати всі способи впливу, що використовуються в матеріальному виробництві: механічні, фізичні, хімічні, біологічні. Окрім того, у розпорядженні лікаря є ще один спосіб — соціальний вплив на хворого. Хворий, пацієнт — це людина, тобто, як і лікар — носій свідомості. Саме тому взаємодія лікаря і пацієнта накладає певний відбиток на характер медичної послуги (лікують не хворобу, а хворого). Позитивний варіант взаємодії допомагає отримати бажаний результат.

У зв'язку з тим, що процес виробництва медичних послуг співпадає з часом їх споживання, — основою для ринкових відносин у даному випадку стає інформація про послуги, які можуть бути надані.

І, нарешті, ще одна особливість медичних послуг: якщо для лікаря медичний інструментарій і лікарські препарати — це засоби праці, то для пацієнта вони — засоби особистого використання.

Споживач послуг охорони здоров'я і дійсний носій позитивного результату медичної діяльності (збереженого і зміцненого здоров'я) — конкретна людина. У зв'язку з цим виділяється така категорія як індивідуальне здоров'я. Самооцінка здоров'я пацієнтом виявляється через особисте відчуття бадьорості та відмінного самопочуття. Об'єктивно здоров'я виражається через встановлені медичними методами норми, параметри, показники функціонування фізичної основи та індивідуальної свідомості пацієнта при його зверненні за послугою до лікаря або при наданні профілактичних послуг (диспансеризація). Збір, зіставлення та обробка отриманих інформаційних даних може призвести до бажаного діагнозу: дана людина практично здорова.

Але людина не існує ізольовано — навпаки, люди об'єднуються, групуються за різними ознаками, формуючи певні соціальні та економічні групи, які складають населення міста, регіону, держави. Таким чином, здоров'я населення визначається через оцінку здоров'я складових його соціально-економічних груп.

За якими критеріями можна згрупувати населення в соціально-економічному аспекті та які висновки про здоров'я населення можна зробити, досліджуючи ці групи?

Для цього існують різні підходи: за статтю, за віком, за місцем проживання, за соціальним статусом, за розподілом доходів.

Саме на останньому підході зупинимось детальніше.

Як стверджують економісти, розподіл за величиною доходів характеризується дуже високим ступенем залежності між обсягами та якістю медичних послуг і матеріальним станом пацієнта [3].

В економічні теорії розподіл доходів досліджується за допомогою графіка, на якому вибудовується так звана крива Лоренса (див. рис. 1) [1, с. 41].

Лінія ОА — ідеальний варіант, при якому розподіл доходів серед населення абсолютно рівномірний. Крива Лоренца — показує справжній розподіл доходів.

У наведеному вище варіанті перші 25% населення (найбагатші громадяни, основні власники засобів виробництва) присвоюють 50% доходів. Наступні 25% (середній клас) — ще 25%, а на 50% населення, що залишилося (пенсіонери та інші соціально вразливі групи) залишаються останні 25% доходів.

Ступінь нерівномірності розподілу доходів, яка впливає на можливість підтримувати показники здоров'я різних груп населення, визначається за допомогою коефіцієнта Джині. Він розраховується як відношення площ трикутника АОЕ і багатокутника L. Чим менший коефіцієнт Джині, тим більш нерівномірно розподіляються доходи.

На макроекономічному рівні дослідження здоров'я як економічної категорії розглядається суспільне здоров'я, тобто стан здоров'я в цілому для тієї чи іншої держави, групи країн, континенту, всього світу. Суспільне здоров'я визначається з використанням низки узагальнюючих показників [4]:

— чисельність населення та його популяційна характеристика;

— рівень народжуваності;

— рівень смертності;

— структура захворюваності;

Автор поділяє думку тих дослідників, які стверджують, що про який би вид здоров'я не йшла мова (індивідуальне здоров'я, здоров'я окремих груп населення або про суспільне здоров'я в цілому), для відтворення реальної картини необхідно розглянути фактори, які впливають на здоров'я та визначають його стан [1, с. 42].

Однак, досліджуючи будь-який аспект здоров'я — професійний (медичний), соціальний чи економічний, ми обов'язково прийдемо до висновку, що надзвичайно важливим фактором, який впливає на рівень здоров'я — є здоровий спосіб життя. Хворобу дорожче лікувати — ніж попередити!

Здоров'я невіддільне від людини. Для економічної науки і господарської практики особливим є те, що здоров'я людини (фізичне і психічне) — основа наявності в людини здатності до праці, до будь-якої професійної діяльності, тобто наявність робочої сили.

Участь у виробництві робочої сили, трудового потенціалу суспільства, що володіють хорошими показниками здоров'я — головна соціально-економічна місія охорони здоров'я.

Ґрунтуючись на викладеному вище, робимо висновок про те, що здоров'я — надзвичайно важлива економічна категорія, абстрагуватися від вивчення якої сучасна економічна наука не має права.

Перспективними у цьому контексті є подальші дослідження економічних ресурсів здоровоохорони, сучасної фінансової системи та соціального сектора.

Література:

1. Экономика здравоохранения: учебн. пособие / Под общ. ред. А.В. Решетникова. — М.: ГЭОТАР-МЕД, 2003. — 272 с.

2. Назарова В.В. Рынок медицинских услуг: особенности конкурентной ситуации / В.В. Назарова // Вестник СПбГУ. — Сер. 5. — 2008. — Вып. 4. — С. 26—32.

3. Поляков И.В. Экономика здравоохранения в системе рыночных отношений. Учебное пособие / Т.М. Зеленская, П.Г. Ромашов, Н.А. Пивоварова. — СПб. — 1997.

4. Теорія та практика державного управління охороною здоров'я: посібник для слухачів магістерської підготовки за спеціальністю "Державне управління" та профілізацією "Управління охороною здоров'я" / Укладач Д.В. Карамишев. — Х.: ХарРІ НАДУ "Магістр", 2006. — 132 с.

References:

1. Reshetnikov, A.V. (2003), Ekonomyka zdravookhranenyia [Health Economics], Moskov, Russia.

2. Nazarova, V.V. (2008), "The market of medical services: features of the competitive situation", Vestnik SPbGU, vol. 4, pp. 26—32.

3. Poliakov, Y.V. Zelenskaia, T.M. Romashov, P.H. and Pyvovarova, N.A. (1997), Ekonomyka zdravookhranenyia v systeme rynochnykh otnoshenyi [Health Economics in the system of market relations], Saint Petersburg, Russia.

4. Karamyshev, D. V. (2006), Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia [Theory and Practice of Public Health Management], Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2015 р.

УДК 351.86

О. М. Відлер,
аспірант, Академія муніципального управління

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ З ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

O. Wydler,
PhD student of Academy of Municipal Management

FEATURES OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR COMBATING ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE

У статті проаналізовано особливості організаційно-правових механізмів з протидії нелегальній міграції в Україні. Розкрито основний зміст міжнародних нормативно-правових актів спрямованих на координацію дій у сфері протидії нелегальній міграції. З'ясовано, що Україна за минуле десятиліття стала не тільки транзитною зоною на шляху міграційних потоків в напряму країн Західної Європи, але поступово перетворюється в країну тривалого перебування нелегальних мігрантів. Встановлено, що нелегальна міграція стала соціальним явищем, що вийшла за межі окремих держав і перетворилась на міжнародну проблему. Зазначено, що формування національної системи протидії нелегальній міграції проходить складний процес гармонізації з міжнародно-правовими та загальноєвропейськими стандартами у сфері протидії нелегальній міграції, боротьби з організованою злочинністю та захисту основних прав нелегальних мігрантів та біженців. Доведено, що нелегальна міграція в Україні є гострою проблемою, що впливає на стан правопорядку, економічну ситуацію, і на міжнародний імідж не тільки нашої держави, а й багатьох інших.

The article analyzes the peculiarities of the organizational-legal mechanisms for combating illegal migration in Ukraine. Revealed the main content of the international legal acts directed on coordination of actions in the sphere of combating illegal migration. Clarified that Ukraine over the past decade has become not only a transit area on the way of migration flows towards Western European countries, but is gradually becoming a country for a long period of stay of illegal migrants. It is established that illegal migration has become a social phenomenon that went beyond the boundaries of individual States and has become an international problem. It is noted that the formation of the national system of combating illegal migration is a complex process of harmonization with international legal and European standards in the sphere of combating illegal migration, fighting organized crime and protection of the fundamental rights of irregular migrants and refugees. It is proved that illegal migration in Ukraine is an acute problem affecting law and order, economic situation and international image, not only our country but many others.

Ключові слова: міграційні процеси, нелегальна міграція, правові механізми, міжнародний імідж.
Key words: migration processes, illegal migration, legal frameworks, international image.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Незалежними експертами у сфері міграційної політики доведено, що географічне розташування України є дуже привабливим для нелегальних мігрантів із країн СНД, Азії та Африки, які прямують до країн Західної Європи в пошуках кращих умов життя.

Так, Україна за минуле десятиліття стала не тільки транзитною зоною на шляху міграційних потоків в напряму країн Західної Європи, але поступово перетворюється в країну тривалого перебування нелегальних мігрантів. Збільшення неконтрольованої міграції призвело до значного посилення криміналізації українського суспільства у прикордонних районах.

Встановлено, що нелегальні мігранти широко використовують місцевих жителів України як провідників, власників житла, перевізників, перекладачів і просто окремих громадян, які отримують прибуток через надання протиправної "допомоги" на різних етапах пересування мігрантів на Захід. Отже, у цих прикордонних районах сформувалася мережа високоприбуткового злочинного (кримінального) бізнесу, що включає як окремих корумпованих представників відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування, так і посередницькі групи, які займаються переправлянням, виготовленням підроблених документів високої якості та організацією транспортного перевезення нелегальних мігрантів.

Відтак, актуальним питанням забезпечення національної безпеки України є створення ефективних механізмів державного управління у сфері протидії нелегальній міграції, які б сприяли запровадженню дієвих заходів з боротьби зі злочинністю, пов'язаною з нелегальною міграцією.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у вивчення цієї проблематики зробили українські вчені Ю. Бузицький, І. Березовський, А. Бабенко, С. Бритченко, О. Войцехівський, В. Іващенко, В.Коваленко, В.Кривенко, О.Кузьменко, В.Куц, О.Джужа, Ю. Кравченко, О. Малиновська, А. Мозоль, О. Надьон, А. Черняк, С. Чехович, Т. Назарова, В. Новік, С. Пирожков, О. Піскун, І. Прибиткова, С. Ратушний, Ю. Римаренко, В. Трощинський, В. Шаповал В. Шакун, М.О. Шульга та ін., так і зарубіжні вчені

М. Війєрс, Р. Вольвенд, В. Лунєєв, М. Пуглі, Дж. Солт, Р. Хавсман, П. Холмс, А. Шлоенхард та ін.

Однак, незважаючи на загальний підвищений інтерес до міграційних процесів, для вітчизняної науки державне управління розроблення цієї проблеми є новим напрямом наукових досліджень, зокрема питань протидії нелегальній міграції.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проаналізувати особливості організаційно-правових механізмів з протидії нелегальній міграції в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зазначимо, що сучасна європейська міграційна політика визначається кількома угодами та конвенціями, які були прийнятті за останні два десятиріччя. Серед них:

— Шенгенські угоди 1985 та 1990 років;

— Дублінська Конвенція 1990 року

— Маастрихтський договір 1992 року;

— Амстердамський договір 1997 року та інші нормативні акти.

Зазначені міжнародні нормативно-правові акти спрямовані на координацію дій у сфері протидії нелегальній міграції, а саме:

— обмін інформацією про становище в країнах-походження нелегальних мігрантів;

— встановлення контролю над міграційними процесами;

— посиленням боротьби з організованою злочинністю у сфері нелегальної міграції;

— розроблення єдиної візової політики по відношенню до країн-потенційних постачальників нелегальних мігрантів;

— запровадження єдиної політики щодо інтеграції легальних іммігрантів шляхом гармонізації національних політик з питань надання притулку;

— взаємний обмін статистичними даними, зокрема про значні групи біженців.

Законом України про основи національної безпеки України нелегальну міграцію визначено як одну з основних загроз національної безпеки України [1].

Як свідчить аналіз, сучасні транскордонні злочинні угруповання використовують стійки, налагоджені канали нелегальної міграції через територію України. Такі механізми активно використовуються незаконними мігрантами з країн Південної та Східної Азії, Близького та Середнього Сходу, а також країн Африки.

На сьогодні нелегальну міграцію неможливо належним чином відобразити в офіційній статистиці. Різні компетентні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, незалежні експерти пропонують свої оцінки чисельності нелегальних мігрантів та відомості про незаконне перетинання кордону, що загрожують національній безпеці (бандитські формування, терористичні групи, шпигунські й інші розвідувальні групи й індивіди), є обмеженими за доступом та відносяться до державної таємниці, як правило, не доступні для наукової та широкої громадськості. Також існує різнобій в оцінках масштабів самого явища нелегальної міграції та прогнозів щодо його подальшого розвитку. Тому небезпідставними є експертні дані за якими чисельність нелегальних мігрантів в Україні істотно коливається від 30 тисяч до 1 мільйона осіб.

Наприклад, у 2015 року Державна прикордонна служба України не пропустила в Україну близько 14 тисяч потенційних нелегальних мігрантів. Про це повідомив Голова Держприкордонслужби Віктор Назаренко на прес-конференції за підсумками зустрічі керівників прикордонних служб України, Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії у Львові.

У своїй доповіді він зазначив, що "...ми провели 5 спільних операцій, і за цей час (а це майже 4 місяці), затримали в Україні 1327 нелегальних мігрантів, не пропустили в Україну 4300 осіб, яких підозрювали у майбутніх діях по нелегальному перетину кордону. А загалом у поточному році ми не пропустили в Україну майже 14 тисяч осіб з даної категорії". Отже, у 2015 році, кількість затримань нелегальних мігрантів збільшилася вдвічі, а на ділянці кордону з Угорщиною — в 7 разів [2]. Однак, очевидним є той факт, що наведені цифри говорять про кількість лише затриманих нелегалів українськими прикордонниками.

Слід зазначити, що за роки незалежності України компетентними органами державної влади вживались заходи з метою створення законодавчого регулювання міграційними процесами.

Так, у Декларації про державний суверенітет було заявлено, що Україна регулює імміграційні процеси [3]. Завдяки вжитим комплексними державно — управлінськими заходами сьогодні створено Державну міграційну службу України, та прийнято Концепцію державної міграційної політики. Послідовно впроваджуються декілька державних програм, які координують дії силових структур, органів державної влади та місцевого самоврядування, передбачають правові, правоохоронні, організаційні заходи, розвиток міжнародного співробітництва.

Формування національної системи державного управління у сфері протидії нелегальній міграції проходить складний процес гармонізації з міжнародно-правовими та загальноєвропейськими стандартами у сфері протидії нелегальній міграції, боротьби з організованою злочинністю та захисту основних прав нелегальних мігрантів та біженців.

За 24 роки незалежності України було сформовано законодавчу та нормативно-правову базу міграційної політики України, базис якої становлять:

1) Закон України "Про імміграцію";
2) Закон України "Про біженців";
3) Закон України "Про громадянство України";
4) Закон України "Про правовий статус іноземців";
5) Закон України "Про Державну прикордонну службу України";
6) Закон України "Про свободу пересування і свободу вибору місця проживання в Україні";
7) Закон України "Про основи національної безпеки України";
8) Закон України "Про прикордонний контроль".

Сучасне законодавче та нормативно-правове регулювання міграційними процесами за висновками експертів Міжнародної організації з міграції є одне з найрозвиненіших на теренах СНД [4]. При цьому необхідно зауважити, що міграційна політика та міграційне законодавство ніколи не були пріоритетними напрямами в системі державного управління України. Саме тому формування міграційного законодавства відбувалося раніше на підставі тиску зовнішніх чинників, аніж свідомого державного бачення

розвитку міграційної політики. Такими зовнішніми чинниками переважним чином слід вважати політику країн Євросоюзу, спрямовану, по-перше, на обмеження зовнішньої легальної міграції з країн СНД, а по-друге, на жорстку політику протидії незаконній міграції, в числі з України.

Саме вимоги Європейського Союзу щодо посилення охорони державних кордонів, боротьби з транзитною нелегальною міграцією та небажання врегулювати двосторонні процеси перебування українських заробітчан у країнах Європи переважним чином зумовили тенденції розвитку законодавства та міжнародно-правових інститутів, що його реалізують.

Суттєвим кроком у сфері вдосконалення чинного міграційного законодавства України стало прийняття 16 лютого 2010 року Верховною Радою України за основу Закону № 5085-1 "Про концепцію державної міграційної політики" [5], який визначає:

— основні напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України;

— принципи та пріоритети діяльності державних органів у сфері протидії незаконній міграції;

— напрями вдосконалення міграційної політики її законодавчого та інституційного забезпечення;

— механізми реалізації державної міграційної політики компетентними органами державної влади в Україні.

На думку фахових незалежних експертів, ухвалення Закону "Про концепцію державної міграційної політики" відкриває шляхи для вдосконалення всього національного міграційного законодавства України. Прийняття даного документу сьогодні направлено на зміцнення національної безпеки і є продовженням виконання домовленостей України з Євросоюзом та євроінтеграційних прагнення нашої держави.

Розглядаючи організаційні аспекти державного управління міграційними процесами зазначимо, що у 1993 році з метою координації зусиль різних відомств у галузі міграції, та повернення депортованих біженців, було створено Міністерство України у справах національностей і міграції. Але практичний досвід у міграційній сфері та невтішна статистика дає підстави стверджувати, що у зв'язку з різними відомчими підходами щодо розгляду міграційних питань та координації міграційної політики, діяльність Міністерства України у справах національностей і міграції була не ефективною та незабаром воно було реорганізовано в Державний комітет у справах національностей та релігій, який також був вісім раз реорганізований. Остання реорганізація відбулася у 2007 році, коли Державний комітет у справах національностей та міграції Постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2007 року був реорганізований у Державний комітет у справах національностей та релігій [6].

З'ясовано, що перша спроба створення Державної міграційної служби України була зроблена у 2007 році. Створення зазначено органу державної влади передбачалось "Планом дій Україна — ЄС" для системного вирішення проблем міграційної політики. Однак ця спроба виявилася невдалою.

Друга спроба була зроблена у 2008 році, коли Постановою Кабінету Міністрів України від 18 червня 2008 року № 558 функції спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах міграційної політики до законодавчого визначення протягом одного року питання, пов'язаного з утворенням відповідного центрального органу виконавчої влади було покладено на Міністерство внутрішніх справ України. Однак Указом Президента України № 643 від 21 липня 2008 року дію цієї урядової постанови було призупинено, а її законність було оскаржено в Конституційному суді (аргументом було законодавче визначення чисельності силових структур і положення Закону України "Про міліцію"). Тому наступною Постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 2008 року № 692 пропонувалося створити міграційну службу в рамках штатної чисельності МВС. Але Указом Президента України від 14 серпня 2008 року дію і другої постанови Кабінету Міністрів України було скасовано.

Третю спробу створення Державної міграційної служби України ініціював сам Президент України на основі проекту рішення Ради Національної безпеки і оборони України, зокрема на виконання цього рішення у 2009 році Постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2009 року № 643 було передбачено створення центрального органу виконавчої влади — Державної міграційної служби України. Але це рішення Президент України піддає сумніву і відправляє до Конституційного суду. І, нарешті, з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 року № 750 передбачається створення Державної міграційної служби України на базі Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України та Департаменту у справах біженців Держкомітету у справах національностей та релігій. Однак і ця нова організаційно-штатна структура так і не почала працювати.

Відповідно до Указу Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085 "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" запропоновано створення створення єдиного органу державної влади України, що має:

— забезпечити системний та цілеспрямований підхід до здійснення міграційної політики країни враховуючі кращі європейські та світові практики;

— удосконалити механізми державного управління з протидії нелегальній міграції;

— підвищити ефективність реалізація державної політики у сфері міграції;

— вжити заходів, спрямованих на запобігання нелегальної міграції та правопорушенням у цій сфері;

— удосконалити нормотворче забезпечення міграційними процесами;

— забезпечення виконання законодавства в сфері міграційного контролю та зобов'язань України перед Європейським Союзом у цій сфері;

— сформувати загальнодержавну автоматизовану реєстраційно-паспортну систему.

Також передбачається, що Державна міграційна служба України координуватиме діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в реалізації міграційної політики, братиме участь у боротьбі з організованою злочинною діяльністю міжнародних кримінальних структур, що займаються організацією нелегальної міграції, здійснюватиме імміграційний контроль на території країни.

Важливою складовою діяльності Державної міграційної служби України є виконання Національного плану дій щодо лібералізації візового режиму ЄС для України. Зазначена діяльність відбувається у форматі роботи

Координаційного центру з виконання "Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України", який створено постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2011 № 77 (далі-Координаційний центр).

Координаційний центр є постійно діючим допоміжним органом Кабінету Міністрів України, утвореним з метою узгодження діяльності центральних органів виконавчої влади в рамках виконання "Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України" (прийнятий 22 листопада 2010 на саміті Україна — Європейський Союз).

В основу діяльності Координаційного центру та центральних органів виконавчої влади покладено Національний план з виконання "Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України", затверджений Президентом України 22 квітня 2011 року.

Реалізуючи досягнуті з ЄС міждержавні домовленості, 18 травня 2011 відбулося перше засідання Координаційного центру з виконання "Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України", на якому були визначені першочергові пріоритети щодо виконання Національного плану. В ході засідання було створено кілька робочих груп з імплементації основних напрямків Національного плану. Зокрема, напрям роботи однієї з них — управління міграцією та захист прав мігрантів.

З цією метою передбачається:

— узгодження дій щодо створення єдиної національної бази даних управління міграційними потоками відповідно до стандартів ЄС;

— удосконалення механізму державного управління міграцією;

— розвиток національного законодавства у міграційній сфері;

— налагодженні системи захисту персональних даних відповідно до вимог Євросоюзу;

— запровадження політики надання притулку, захисту прав біженців та осіб повернутих до України в порядку реалізації Угоди між Україною та ЄС "Про реадмісію";

— створення ефективної системи інтегрованого управління кордонами.

Отже, на виконання пункту 41 Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 805-р, та з метою забезпечення нормативно-правового врегулювання процедури обміну статистичною та аналітичною інформацією з питань протидії нелегальній міграції запроваджено нову Методику аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції.

Головною метою цієї методики є організація інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України, Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної міграційної служби України, Державної прикордонної служби України (далі — Суб'єкти), спрямованої на протидію нелегальній міграції. Вона визначає порядок обміну між Суб'єктами статистичною та аналітичною інформацією з питань протидії нелегальній міграції, щодо якої законодавством не встановлено обмежень стосовно її створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення. Обмін інформацією здійснюється на міжвідомчому рівні через контактний аналітичний центр (далі — Центр), утворений на базі Департаменту у справах іноземців та осіб без громадянства Державної міграційної служби України.

Основними напрямами діяльності Центру є:

— обмін статистичною та аналітичною інформацією;

— всебічний аналіз усієї доступної інформації у сфері нелегальної міграції;

— підтримка та сприяння спільній діяльності суб'єктів, у тому числі шляхом повідомлення сторін про зміни загальних тенденцій, способів, методів нелегальної міграції, тактики дій.

Так, сторони здійснюють обмін статистичною та аналітичною інформацією, зазначеною у цьому пункті, створеною, зібраною чи одержаною в процесі діяльності суб'єктів відповідно до компетенції.

Статистичною інформацією є відомості про:

— чисельність та громадянство виявлених нелегальних мігрантів;

— чисельність іноземців та осіб без громадянства з країн міграційного ризику, які звернулися з клопотанням до дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном про оформлення віз для в'їзду в Україну, за громадянством та типами віз;

— кількість та типи віз для в'їзду в Україну, оформлених іноземцям та особам без громадянства з країн міграційного ризику, за громадянством;

— чисельність іноземців та осіб без громадянства з країн міграційного ризику, яким дипломатичними представництвами та консульськими установами України за кордоном було відмовлено в оформленні віз, за громадянством, типами віз та причинами відмови;

— чисельність та громадянство іноземців та осіб без громадянства з країн міграційного ризику, які звернулися з клопотанням про отримання статусу біженця в Україні;

— чисельність та громадянство іноземців та осіб без громадянства з країн міграційного ризику, які змінили статус перебування в Україні;

— чисельність та громадянство іноземців та осіб без громадянства, яким продовжено термін перебування в Україні;

— чисельність та громадянство іноземців та осіб без громадянства, які навчаються у вищих навчальних закладах;

— чисельність та громадянство нелегальних мігрантів, відносно яких прийнято рішення про видворення з України, у тому числі в примусовому порядку, та про заборону в'їзду в Україну;

— чисельність та громадянство іноземців та осіб без громадянства, яким відмовлено у в'їзді в Україну, у тому числі через непідтвердження мети поїздки;

— чисельність та громадянство іноземців та осіб без громадянства з країн міграційного ризику, які в'їхали або виїхали з України;

— кількість виданих, продовжених та анульованих дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства;

— чисельність та громадянство іноземців та осіб без громадянства, притягнутих до адміністративної та кримінальної відповідальності під час перебування в Україні;

— чисельність та громадянство нелегальних мігрантів, прийнятих та переданих згідно з угодами про реадмісію осіб;

— інші кількісні показники, які становлять спільний інтерес для Суб'єктів і обмін якими сприятиме підвищенню ефективності протидії нелегальній міграції.

Аналітичною інформацією є відомості щодо:

— виявлення фізичних та юридичних осіб, які порушували законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства;

— способів незаконного перетинання державного кордону України з використанням підроблених документів, запрошень неіснуючих підприємств та установ різних форм власності;

— соціально-політичної ситуації в країнах походження та транзиту нелегальних мігрантів;

— інших питань, які становлять спільний інтерес для Суб'єктів і обмін якими сприятиме підвищенню ефективності протидії нелегальній міграції.

За результатами опрацювання спільної статистичної та аналітичної інформації Центром не рідше одного разу на рік готуються пропозиції (рекомендації) щодо проведення заходів з протидії нелегальній міграції [10].

ВИСНОВОК

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо що для України сама проблема нелегальної міграції не нова, але її зростаюча тенденція викликає занепокоєння, оскільки вона пов'язана з незаконними операціями та різними видами злочинності.

З'ясовано, що нелегальна міграція займає вагомий відсоток у структурі різноманітних міграційних потоків. Вона є соціально небезпечним, шкідливим, протизаконним явищем, яке реально загрожує економічним інтересам і національній безпеці нашої держави.

Нелегальна міграція в Україні є гострою проблемою, що впливає на стан правопорядку, економічну ситуацію, і на міжнародний імідж не тільки нашої держави, а й багатьох інших. Протидія нелегальній міграції є найважливішим чинником забезпечення національної безпеки України, захисту її економічних інтересів та інтересів громадян.

Зазначимо, що результативно вирішуючи проблеми міграції, здійснюється вагомий світовий внесок у розв'язання інших пов'язаних з нею глобальних проблем, серед яких транскордонна злочинність, тероризм, торгівля людьми, зброєю та наркотиками.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики є, на наш погляд, дослідження, що спрямовані на реалізацію основних напрямів та шляхів державної політики у сфері протидії нелегальній міграції.

Література:

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

2. За рік в Україну не пустили близько 14 тисяч нелегалів. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/2/7091112/?attempt=1

3. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31. — Ст. 429.

4. Регулирование миграции в странах СНГ: законотворчество и трансграничне сотрудничество // Відкритий форум МОМ. — 2002. — Спец. випуск. — № 3. — С. 1.

5. Закон України "Про Концепцію державної міграційної політики" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gska2.rada.gov.ua/pls

6. Деякі питання Державного комітету у справах національностей та релігій: Постанова Кабінету Міністрів України: від 14.02.2007 р., № 213 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua

7. Малиновська О. Основні засади міграційної політики України та майбутні сценарії розвитку / О. Малиновська // Міграція і ринки праці Польщі та України. — Warsawa. — 2003. — 382 с.

8. Енциклопедичний словник з державного управління. За редакцією Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. — Київ, 2010 — 819 с.

9. Іжа М.М., Пахомова Т.І., Різникова Я.О. Організаційно-правові засади державного управління. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008. — 304 с.

10. Наказ "Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції" МВС України, МЗС України, Мінсоцполітики України [Електронний ресурс]: Наказ, Методика від 29.04.2015 №494/132/467/497/141/281. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0587-15#n19

References

1. The Law Of Ukraine (2003), On the basics of national security of Ukraine, № 39, pp. 351.

2. Za rik v Ukrainu ne pustyly blyzko 14 tysiach nelehaliv, available at: http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/2/7091112/?attempt=1 (Accessed 14 December 2015).

3. The Declaration of state sovereignty of Ukraine (1990), № 31, pp. 429.

4. Rehulyrovanye myhratsyy v stranakh SNH: zakonotvorchestvo y transhranychne sotrudnychestvo (2002), № 3, pp. 1.

5. The law of Ukraine (2011), "On state migration policy Concept", available at: http://www.gska2.rada.gov.ua/pls (Accessed 14 December 2015).

6. The Resolution Of The Cabinet Of Ministers Of Ukraine (2007), Some questions of the State Committee on nationalities and religions, available at: http://www.zakon.rada.gov.ua (Accessed 14 December 2015).

7. Malinovskaya, E. (2003), Basic principles of migration policy of Ukraine and future scenarios of development, Warsawa, Poland.

8. Kovbasiuk, Y.V. Troshchinsky, V.P. Surmin, J.P. (2010), [Encyclopedic Dictionary of the government], Kyiv, Ukraine.

9. Pakhomova, T.I. and Reznikova, Y. A. (2008), Legal foundations of public administration, Odessa, Ukraina.

10. The order "On approval of the Methodology of risk analysis to combat illegal migration" of the Ministry of internal Affairs of Ukraine, MFA of Ukraine, the Ministry of social policy of Ukraine (2015), available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0587-15#n19 (Accessed 15 December 2015).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2015 р.

УДК 35.352.354-1

А. І. Неділько,
асистент кафедри державного управління і права, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

A. Nedilko,
assistant of public administration and law department
of Potava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava

FOREIGN EXPERIENCE OF PUBLIC MANAGEMENT AT THE LOCAL LEVEL

У статті досліджено найбільш популярні та розповсюджені теорії публічного управління на місцевому рівні в зарубіжних країнах, а саме: громадівську, державницьку та муніципального дуалізму. Розкрито основні етапи формування, основоположники та представники даних теорії їх спільні та відмінні характеристики, а також причини поступового введення нових теорій на заміну існуючим. Також важливим є розгляд моделей публічного управління на місцевому рівні. В статті розглянуто такі моделі, як англосаксонська (англійська, англо-американська), континентальна (європейська), змішана (гібридна), іберійська та радянська. Охарактеризовано кожну з наведених моделей, розкрито їх відмінності та наведено найбільш розвинені країни, в яких дані системи ефективно функціонують. Іберійська мало поширена в сучасному світі, радянська проявляється лише в країнах пострадянського простору, хоча повноцінно не існує. Значну увагу приділено недолікам тієї чи іншої теорії чи моделі публічного управління.

Article explores most popular and widespread theory of public management at the local level in foreign countries, namely, of community, state and municipal dualism. Revealed the main stages of formation, the founders and members of these theories their common and distinctive characteristics and causes gradual introduction of new theories to replace existing ones. Also important is to consider models of public administration at the local level. In article the paper considers models such as the Anglo-Saxon (English, Anglo-American), continental (European), mixed (hybrid), Iberian and Soviet. Characterized each of the above models, solved their differences and shows the most developed countries are where these systems operate effectively. Iberian not widespread in the modern world, the Soviet manifested only in the post-Soviet countries, though not fully exist. Special attention is paid to the disadvantages of a theory or model of public administration.

Ключові слова: публічне управління, місцеве самоврядування, теорії місцевого самоврядування, адміністративно-територіальний устрій, моделі місцевого самоврядування.
Key words: public management , local government, local government theory, administrative and territorial system, models of local government.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для України сьогодні є актуальним використання зарубіжного досвіду побудови системи публічного управління особливо на місцевому рівні, адже всі вдосконалення необхідно вводити з низових рівнів влади та як вони більше всього взаємодіють з громадянами. Використання зарубіжного досвіду публічного управління на місцевому рівні прискорить процес вдалого реформування функціонуючої системи державного управління в Україні та прискорить досягнення рівня європейських країн, на які рівняється Україна в своєму розвитку.

Перш за все для запровадження досвіду зарубіжних країн у побудові ефективної вітчизняної системи публічного управління необхідно дослідити системи публічного управління європейських країн, більш детально розглянути їх переваги, виокремити найбільш особливості які краще всього підійдуть Україні, а потім уже адаптувати досліджену інформацію і використовувати в подальшому для проведення різних вдосконалень та реформ системи публічного управління на місцевому рівні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значну увагу в своїх наукових працях приділили питанню дослідження проблеми побудови ефективної си-

стеми публічного управління на місцевому рівні з застосування зарубіжного досвіду такі вітчизняні науковці як В. Бакуменко, В. Князев, О. Руденко, В. Луговий, О. Оболенський, Т. Паутова, І. Кульчій, О. Бориславська, В. Шикеринець та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних основ зарубіжного досвіду публічного управління на місцевому рівні для подальшого застосування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для України важливо дослідити зарубіжний досвід побудови і функціонування системи публічного управління на місцевому рівні. Особливу увагу необхідно приділити країнам Європейського простору, а також з подібною історією розвитку та особливостями притаманними вітчизняній системі публічного управління.

У кожній країні в залежності від історичних умов, національних особливостей, політичних подій, які відбувались на території певної країни, сформувалися свої відмінні системи публічного управління. Хоча так як всі країни при своєму формуванні та розвитку тісно взаємодіяли з сусідніми країнами, то можливо виділити в певних країн ряд спільних рис у системі публічного управління на місцевому рівні.

Щодо місцевого рівня, то в більшості країн світу функціонує система територіального поділу відповідно до якої виділяють три рівні адміністративно-територіальних одиниць: центральний (загальнодержавний), проміжний (субнаціональний) та первинний (базовий). Відповідно місцевий рівень нижчий від загальнодержавного, тобто проміжний та первинний рівні в сукупності.

Управління на місцевому рівні може здійснюватися наступними способами: місцеве державне управління, тобто призначені із центра чиновники державного апарату, які працюють на призначених їм місцях та місцеве самоврядування, тобто сформоване на основі самоврядування населення, що проживає в відповідній адміністративно-територіальній одиниці [2, с. 22].

Розподіл повноважень та компетенція між органами місцевого самоврядування та органами державної влади в управління на місцевому рівні залежить від того, яка саме теорія місцевого самоврядування переважає в національній політиці. Теорії місцевого самоврядування з'являються в першій половині XIX століття на основі міркувань про взаємовідносини особистості та держави, місцевих і центральних органів влади в умовах демократичної держави і самодержавства. Місцеве самоврядування, що припускає відносну децентралізацію і автономію, стало предметом уваги різних політичних сил і рухів, вигідним гаслом у боротьбі за владу. З ним пов'язано проведення низки реформ XVIII—XIX століть. У сучасному світі найбільш популярними теоріями є: громадівська, державницька та теорія муніципального дуалізму.

Основою громадівської теорії є ідея недержавної природи виникнення та функціонування місцевого самоврядування, тобто в ній протиставляється публічно-правовий характер державної влади і громадівського характеру місцевого самоврядування як інституту громадівського суспільства [1, с. 186].

Громадівська теорія увібрала в себе основні риси теорій, що виникали до неї, але не набули широкого поширення, до цих теорій відноситься теорія природних прав вільної громади та господарська теорія. Найбільш популярною громадівська теорія була в першій половині XIX ст. Найвідомішими її російськими представниками були В. Лєшков та О. Васильчиков, серед дослідників які підтримували ідеї даної теорії, були К. Аксаков, А. Головачов, М. Драгоманов, П. Подлігайлов, Ю. Самарін, І. Франко та інші. Прихильники даної теорії стверджували, що власні справи громади — це справа суспільного господарства, і що таким чином самоврядування є управління справами місцевого господарства. При цьому на перший план висувалися справи господарського характеру. Господарська та громадівська теорії самоврядування, так само як і теорія вільної громади, грунтуються на протиставленні держави суспільству.

Дана теорія набула свого поширення в країнах, які входили до складу Київської Русі, так як саме на Русі територіальні громади були органами місцевого самоврядування того часу, їм надавалась значна роль в управлінні державними справами, тому історично людям, які проживають на цій території, близька дана теорія.

Громадівська теорія отримала широкий розвиток у російській дореволюційній юридичній науці. Н. Коркунов наступним чином визначив зміст даної теорії: громадівська теорія визначає сутність самоврядування у наданні місцевому суспільству самостійно вирішувати свої власні інтереси і в збереженні компетенції державних органів вирішення тільки державних справ на місцевому рівні. Отже, громадівська теорія виходить з протиставлення місцевої громади державі, громадських інтересів політичним, передбачає, що суспільство і держава займалися лише своїми власними інтересами.

Але як завжди крім прихильників даної теорії були і критики, які постійно говорили про недоліки даної теорії. Критики вважали, що громадівська теорія змішує самоврядні територіальні одиниці з різними приватноправовими об'єднаннями, до яких відносили промислові компанії, благодійні фонди, об'єднання науковців та інше, тому вони вважали, що такі об'єднання перетворювали місцеве самоврядування в замінника державної влади, а не як її доповнення на місцевому рівні [8, с. 306].

У розділенні державних справ і справ місцевого значення бачилося підставу для самостійності місцевого самоврядування. Однак такі погляди на місцеве самоврядування існували досить недовго, оскільки на практиці виявилося практично неможливо таким чином розділити справи державного управління і справи місцевого значення, щоб виділити з них у чистому вигляді лише місцеві господарські справи. Тому в середині XIX ст. виникає державницька теорія місцевого самоврядування, яка витісняє всі попередні існуючі теорії. Основоположниками цієї теорії були німецькі вчені Л. Штейн та Р. Гнейст, в її основу покладено залучення громадян певної території до виконання суспільних обов'язків на цій території [9, с. 21]. Сутність даної теорії полягає в тому, що органи місцевого самоврядування є, по суті, органами державного управління, що їх компетенція є не якою-небудь особливою, самобутньою, природною, а цілком і повністю створюється і регулюється державою. Прихильники державницької теорії доводили, що предмети ведення, що складають компетенцію місцевого самоврядування, входять до завдань державного управління.

Державницька концепція місцевого самоврядування базувалася на тому положенні, що установи самоврядування обов'язково повинні діяти і в громадських,

і в державних інтересах. Відповідно до цієї концепції місцеве самоврядування має своїм джерелом державну владу. Організація самоврядування на місцях будується на підставі закону. Вибір предметів діяльності не залежить від самоврядних органів, а визначається державою, формулюючи висновок про співвідношення держави і місцевого самоврядування.

У межах державницької теорії основоположники утворили два різні напрями, відповідно: Р. Грейст очолив політичний, а Л. Штейн — юридичний. Відмінність була в тому, що кожен науковець по різному вбачав різницю між місцевим самоврядуванням та місцевим управлінням. В. Грейст вважав, що виконання своїх обов'язків посадовими особами місцевого самоврядування на громадських засадах повинно гарантуватися самостійними органами місцевого самоврядування. Відповідно, Л. Штейн вважав, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади, а огранили територіальної громади, на які покладені функції та повноваження державної влади на місцевому рівні.

У загальному в основі державницької теорії покладена сучасна концепція децентралізації, хоча вона ще не чітко виражена. Концепція децентралізації розкривається на рівні територіальних громад та обраних ними органів. Прихильники даної теорії вважають, що місцеве самоврядування виступає як засіб виконання державних функцій за допомогою спільнот населення певної території та їх органів, тобто в цьому й полягає механізм народовладдя. Тобто в тому, що вся влада на місцевому рівні належить народові, бо безпосередньо народ є джерелом цієї влади, а не територіальні громади, які виступають від його імені.

Два напрями, які сформувались у державницькі теорії, з часом викликали розвиток нової терії, а саме: теорії муніципального дуалізму, яка поєднує в собі позитивні якості як громадівської, так і державницької теорії місцевого самоврядування. В даній теорії закладений подвійний характер діяльності місцевого самоврядування, який має на увазі самостійне вирішення місцевих справ та поєднання з виконанням певних державних функцій на місцевому рівні [1, с. 186]. Двоїстий характер муніципальної діяльності (самостійність у чисто місцевих справах і здійснення певних державних функцій на місцевому рівні) знаходить своє відображення в теорії дуалізму муніципального управління. За цією теорією муніципальні органи повинні діяти як інструмент державної адміністрації, оскільки в процесі здійснення певних управлінських функцій виходять за рамки місцевих інтересів. Органи місцевого самоврядування незалежні від держави лише в суто громадських справах, в яких держава байдужа, а у сфері політичної розглядаються як органи держави, виконують її функції і повноваження.

Відповідно ті справи, які покликані вирішувати органи місцевого самоврядування, мають ділитися на "власні" та "делеговані". Якщо при вирішенні власних справ, на думку прихильників цієї теорії, органи місцевого самоврядування повинні діяти незалежно і самостійно від державних органів, дотримуючись лише закону, то при вирішенні делегованих — під контролем та адміністративної опікою відповідних державних органів.

На думку П. Круша, синтез державного і громадського у самоврядуванні дуже важливий для суспільства. За допомогою єдності цих двох начал вирішуються найважливіші суспільно-державні завдання:

1) виключається роздвоєння влади, яке веде до політичної нестабільності та ослаблення держави та її інститутів;

2) утворюються можливості для більшості людей брати безпосередню участь в управлінні справами суспільства і держави, підвищує культурно-правовий рівень громадян і виховує в них почуття поваги до законів;

3) ліквідується розрив між суспільством і державою;

4) досягається єдина мета — збереження і зміцнення суспільства і держави при наявності демократичних інститутів;

5) держава більше входить у курс місцевих справ та приймає відповідні рішення, сутність яких узгоджується з інтересами людей;

6) породжується спільний інтерес для громадян і державних органів, сутність якого полягає в будівництві життя, гідного кожної людини і суспільства в цілому;

7) управління суспільством на основі узгоджених дій перетворюється в єдиний процес творення [4].

Однак реалізація цих програмних положень можлива тільки в соціально орієнтованій державі, яка утворює мотивацію і стимули для розвитку ініціативи людей.

На нашу думку таке поєднання є досить вдалим і в сучасному суспільстві найбільш актуальним, бо самостійність органів місцевого самоврядування не передбачає повну незалежність від державного управління та взаємодії з ним, а навпаки вони повинні виробити ефективну систему їх взаємодії. В основі такої взаємодії повинні бути покладені подібні завдання та функції, але різні засоби, методи та форми їх реалізації.

Також важливим є організація місцевого самоврядування, яка також враховує адміністративно-територіальний устрій, історичні, політичні, політичні передумови розвитку та формування сучасних держав. У світі виділяють три основні моделі: англосаксонська (англійська, англо-американська), континентальна (європейська) та змішана (гібридна). Відповідно до назви можемо зрозуміти, яким країнам притаманна дана модель.

Відповідно англосаксонська модель публічного управління на місцевому рівні функціонує в таких розвинених країнах, як Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Канада, США. ЇЇ особливістю є те, що в її основі лежать засади державницької теорії місцевого самоврядування. Вона передбачає надання місцевими органами влади послуг населенню відповідно до встановлених стандартів та під керівництвом центральних органів влади. Якщо ж місцеві органи влади виходять за рамки своєї компетенції, то їх дії вважаться протизаконними. Також за цієї теорії місцеве самоврядування наділене значною автономією відповідно до держави, контроль відбувається за допомогою суду та центральних міністерств [7, с. 296]. Отже, правове регулювання компетенції місцевого самоврядування відбувається за принципом позитивного регулювання.

Англосаксонська модель місцевого самоврядування вважається класичною муніципальною формою. Для цього типу організації місцевого самоврядування характерні:

1) високий ступінь його автономності;

2) відсутність прямого підпорядкування між муніципальними органами різних рівнів;

3) відсутність на місцях уповноважених представників центрального уряду, що опікуються місцеві органи;

4) обрання населенням не тільки представницьких органів, але й окремих муніципальних посадових осіб;

5) поєднання адміністративного та судового контролю за законністю дій муніципальних органів.

Континентальна модель публічного управління на місцевому рівні в більшості поширена в Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, Польщі та Болгарії. В основі даної моделі лежить поєднання виборності представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування і разом з тим призначення з центу на місця повноважних представників державної влади [3]. В цих раїнах правове регулювання компетенції органів місцевого самоврядування відбувається за принципом негативного регулювання, тобто муніципальним органам дозволяються будь-які дії, які не заборонені законом. Останнім часом в дані моделі спостерігаються процеси децентралізації.

Континентальна модель характеризується такими рисами:

1) поєднання прямого державного управління (державна адміністрація) на місцях і місцевого самоврядування;

2) жорстка система адміністративного контролю на місцях;

3) бюрократична субординація між органами різних рівнів управління;

4) широкі можливості адміністративного впливу центральної влади: попередній контроль щодо рішень органів місцевого самоврядування, можливість анулювання прийнятих рішень, тимчасове їх призупинення та перегляд, заміщення органів місцевого самоврядування, їх відгук, відставка, розпуск та ін.

Реформа місцевого самоврядування, що здійснювалась на початку 80-х рр. минулого сторіччя у Франції, суттєво посилила децентралізацію, ліквідувала інститут префектів, скоротила можливості адміністративного впливу вищих рівнів управління на нижчі.

Змішана (германська) модель (Австрія, Німеччина, Японія) об'єднує в собі деякі риси англосаксонської та континентальної моделей, а також володіє своїми власними особливостями. Наприклад, у ФРН чітка взаємодія місцевого управління та самоврядування забезпечується системою відносин глав урядових округів (Regierungsprasident) з главами адміністрації базової ланки місцевого самоврядування на рівні районів — ландратами або районними директорами, які є і чиновниками держави, і главами виконавчих органів комунального самоврядування (це відноситься і до міст районного значення).

Таким чином, райони і міста районного значення, утворюють основу комунального самоврядування, одночасно служать ланкою державної системи управління [6].

При цьому існує супідрядність вищих і нижчих муніципальних органів. У ряді урядових округів допускається обмежене право місцевого самоврядування.

Під впливом інтеграційних процесів, які зумовлюють багато сторін розвитку сучасних держав, відмінності між зазначеними моделями перестають носити принциповий характер. Муніципальні реформи, здійснені в останній чверті XX ст., свідчать про істотне зближенні між названими моделями.

Підтвердженням цьому служить прийняття Європейської хартії місцевого самоврядування, підписаної у Страсбурзі 15 жовтня 1985.

Незважаючи на серйозні організаційно-правові відмінності між органами місцевого самоврядування, деяку архаїчність територіальної організації, можна говорити про загальні сучасні тенденції в їхньому становищі та розвитку. Найповніше це виражається в компетенції, рольової характеристики участі у здійсненні функцій держави, фінансовому становищі.

У зарубіжних унітарних державах питання регулювання місцевого самоврядування перебувають у віданні центральної влади, у федеративних — у веденні суб'єктів федерації.

Крім вищеназваних моделей організації місцевого самоврядування, виділяють радянську та іберійську моделі, хоча вони менш поширені. Розглянемо дані моделі для розуміння їх відмінностей від поширених моделей.

Радянська модель отримала назву від території на якій вона виникла, тобто СРСР. У радянський період управління на субнаціональному і субрегіональному рівнях здійснювалося Радами народних депутатів. Поради діяли в усіх адміністративно-територіальних одиницях СРСР, починаючи від окремих населених пунктів і закінчуючи областями і краями.

При цьому Конституцією СРСР 1978 р. Ради народних депутатів визнавалися органами державної влади, і, відповідно, включалися в єдину систему управління країною. На субнаціональному рівні влада не ділилася на представницьку і виконавчу. Ради обиралися населенням, депутати зі свого числа обирали виконавчі комітети (виконкоми), що виконували виконавчо-розпорядчі функції. В результаті один і той же орган приймав, виконував рішення і контролював хід його реалізації [10].

Одним з гасел радянського часу було гасло "Вся влада Радам!", на практиці ж реальна влада була в руках виконкомів, які могли вирішувати всі питання, віднесені до відання Рад, за винятком питань, що підлягають розгляду виключно на сесіях (засіданнях) Рад. Апарат виконкомів розглядав депутатів виключно як своїх помічників, Ради практично завжди одноголосно приймали рішення, які були необхідні керівникам виконкомів.

Система Рад народних депутатів та система виконкомів відрізнялася суворою ієрархічністю, при якій вищі Ради та виконкоми мали право втручатися в діяльність нижчестоящих, скасовувати їх рішення, приймати розпорядження, що регламентують їх роботу. Великий вплив на діяльність Рад народних депутатів та їх виконавчих комітетів надавалися партійним осередкам.

Своє існування радянська система припинила з розпадом СРСР, бо кожна з країн пострадянського простору в своєму розвитку поставила інші принципи та курси, які були спрямовані на демократичний розвиток суспільства подібного іншим передовим країнам того часу.

Іберійська система місцевого самоврядування представлена в іспаномовних країнах латинської Америки, в рамках даної системи населення адміністративної одиниці обирає як рада, так і головна посадова особа, або колегію посадових осіб.

У виборного голови адміністрації великий обсяг повноважень, в його руках зосереджена влада і основні важелі управління, він володіє широкими повноваженнями в галузі контролю за діяльністю виборного ради, якими в більшості випадків не користується [5].

Призначаються з центру чиновники є представниками міністерств, мета діяльності яких — рішення на місцевому рівні питання загальнодержавного значення.

Види органів місцевого самоврядування:

1) общинні органи самоврядування:

— староста, який обирається на зборах громадян відкритим голосуванням;

— сільські збори, що збирються в селі чи групі сіл для вирішення головних питань місцевого життя;

— рада (муніципалітет), що обирається на 3—4 роки громадянами більш великих поселень і володіє, в основному, правами юридичної особи;

— глава муніципалітету, найчастіше дана посада носить назву "мер" чи "бургомістр";

— територіальні органи громадського самоврядування;

— місцеві референдуми, правотворча ініціатива;

2) регіональні органи самоврядування:

— призначені чиновники — губернатори, управителі;

— подвійна система: вибрані ради та призначені представники центральної влади;

— потрійна система: вибрані ради, їх колегіальні виконавчі органи, а також призначається урядовий комісар, який не має управлінських функцій;

— вибрані ради та обрані головами місцевих рад, представники державної влади;

— вибрані ради та сформовані ними виконавчі комітети.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, можемо сказати, що кожна країна має свою власну унікальну систему публічного управління на місцевому рівні, яка сформувалася відповідно до історичних умов, географічного положення, політичних подій та національних особливостей, які складались протягом періоду формування сучасних держав. В основі організації публічного управління на місцевому рівні покладений адміністративно-територіальний устрій. В подальшому буде продовжено дослідження особливостей систем провідних зарубіжних країн та виокремлення позитивних характеристик, які можливо використати для удосконалення вітчизняної системи публічного управління на місцевому рівні.

Література:

1. Гуржий Т.О. Автоматизація місцевого самоврядування як об'єктивна передумова формування та розвитку системи публічного управління / Т.О. Гуржий // Публічне управління: теорія та практика. — 2013. — Вип. 3. — С. 186.

2. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [О.М. Бориславська, І.Б. Заверуха, А.М. Школик та ін.]; Центр політико-правових реформ. — К., 2012. — 2012 с.

3. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Ж. Зіллер; [пер. з фр.]. — К.: Основи, 1996. — 420 с.

4. Круш П.В., Кожемяченко О.О. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень: підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 320 с.

5. Лелеченко А.П. Зарубіжний досвід організації функціонування місцевого самоврядування:імплементація і Україна [Електронний ресурс] / А.П. Лелеченко // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2011. — № 3. — Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=266

6. Муниципальное право: учебник / Отв. ред. А.И. Коваленко. — М.: Новый юрист, 2009. С. 312.

7. Основи демократії: навч. посіб. / [М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.]; за заг. ред. В.В. Корженка, Н.М. Мельтюхової. — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2012 — 256 с.

8. Поступна О.В. Громадська теорія місцевого самоврядування як теоретична конструкція організації політико-правового інституту народовладдя [Електронний ресурс] / О.В. Поступна // Теорія та практика державного управління. — 2011. — Вип. 2 (33). — С. 304—310. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/j-pdf/Tpdu_2011_2_49.pdf

9. Шикеринець В.В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні: моногр. / В.В. Шикеринець; за наук. ред. О.Я. Лазора; ДРІДУ НАДУ. — Львів: ЛІДУ НАДУ, 2010. — 184 с.

10. Шустов В.Г. Основные модели местного самоуправления [Електронний ресурс] / В.Г. Шустов // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. — 2011. — Вип. № 2. — Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-modeli-mestnogo-samoupravleniya

References:

1. Hurzhyj, T.O. (2013), "Automation of local government as an objective prerequisites for the formation and development of public administration", Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, vop. 3, pp. 186.

2. Boryslavs'ka, O.M. Zaverukha, I.B. Shkolyk, O.M. and other (2012), Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid ievropejs'kykh krain ta perspektyvy Ukrainy [Decentralization of public authority: European experience and prospects of Ukraine], Tsentr polityko-pravovykh reform, Kyiv, Ukraine.

3. Ziller, Zh. (1996), Polityko-administratyvni systemy krain YeS. Porivnial'nyj analiz [Political and administrative system in the EU. Comparative analysis], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

4. Krush, P.V. and Kozhemiachenko, O.O. (2011), Natsional'na ekonomika: rehional'nyj ta munitsypal'nyj riven' [National economy: regional and municipal level], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Lelechenko, A.P. (2011), "Foreign experience of functioning local government and implementation of Ukraine", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vop. 3, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=266s (Accessed 09 Dec 2015).

6. Kovalenko, A.I. (2009), Municipal'noe pravo [Municipal Law], Novyj jurist, Moscow, Russia.

7. Bessonova, M. Biriukov, O. Bondaruk, S. and other (2012), Osnovy demokratii [Fundamentals of Democracy], Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr", Kharkov, Ukraine.

8. Postupna, O.V. (2011), "Local Government Public theory as a theoretical design organization politico-legal institution of democracy", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vop. 2 (33), pp. 304—310. available at:: http://www.nbuv.gov.ua/j-pdf/Tpdu_2011_2_49.pdf (Accessed 06 Dec 2015).

9. Shykerynets', V.V. (2010), Formation and tendencies of development of local governance in Ukraine, LIDU NADU, L'viv, Ukrain.

10. Shustov, V.G. (2011), "Basic model of local self-government", Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 1: Regionovedenie: filosofija, istorija, sociologija, jurisprudencija, politologija, kul'turologija, vop. 2. available at: http://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-modeli-mestnogo-samoupravleniya (Accessed 15 Nov 2015).

Стаття надійшла до редакції 17.12.2015 р.

УДК 35.07/.08:005.591.4

Н. В. Шамрай,
директор Департаменту (центру) надання адміністративних послуг виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом, Національна академія державного управління при Президентові України

НАВЧАННЯ АДМІНІСТРАТОРІВ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

N. Shamray,
post-graduate department of the regional government, local government and city management of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine , Director of Department (Center) of providing administrative services of the Kyiv City Council (Kyiv City State Administration)

THE TRAINING OF ADMINISTRATORS OF THE CENTERS OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES

Стаття присвячена проблематиці навчання адміністраторів Центрів надання адміністративних послуг у сучасних умовах існуючої практики у сфері надання адміністративних послуг та сучасних стандартів обслуговування громадян на європейському рівні.

На основі проаналізованої джерельної бази та практичних напрацювань вироблений механізм навчання та підвищення кваліфікації адміністраторів Центру надання адміністративних послуг. Обгрунтовано необхідність створення системи навчання, підвищення кваліфікації та систематичних тренінгів для адміністраторів центрів надання адміністративних послуг.

Стаття підготовлена на основі практичного досвіду та авторських напрацювань як на рівні міста Києва, так і районів міста з застосуванням передових електронних технологій, що може становити практичну цінність для організації надання адміністративних послуг у містах з районним поділом.

The article is devoted to a perspective of training of administrators of the Centers of providing administrative services in modern conditions of the existing practice in the sphere of providing administrative services and modern standards of service at the European level.

The mechanism of training and professional development of administrators of the Centers of providing administrative services is acquired on the basis of the analysis of legislations and practical sources. This article is proved the need of creation the system of training, professional development and systematic training for administrators of the Center of providing administrative services.

The article is prepared on the basis of practical experience and author's background as at the level of the city of Kiev, and districts of the city, with the application of the advanced electronic technologies, that can make practical value for the organization of providing administrative services in the cities with district division.

Ключові слова: центр надання адміністративних послуг, адміністратор, навчання адміністраторів.
Key words: center of providing administrative services, administrator, the training of administrators.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Реформа системи надання адміністративних послуг є важливою складовою модернізації сектору публічного управління в Україні. В умовах реалізації курсу держави на формування правової соціальної держави, особливу актуальність і соціальну значимість набувають питання, пов'язані з підвищенням ефективності діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування з надання публічних послуг. Модернізація органів

державної влади та місцевого самоврядування повинна відбуватися у напрямі створення клієнтоорієнтованої системи державного управління, яка буде невід'ємним елементом механізму соціально-правового захисту населення, фактором підвищення соціальної і правової активності.

Втілення в життя ідеї "сервісної" держави насамперед вимагає кардинального перегляду відносин у внутрішній системі управлінського апарату і взаємовідносин з громадянином. Тому саме навчання адміністраторів Центрів надання адміністративних послуг, які забезпечують спілкування з громадянами від органів влади є важливим.

На сучасному етапі розвитку української державності головним завданням діяльності представників влади стає обслуговування громадян — споживачів адміністративних послуг, рівень якості якого має відповідати європейським стандартам. За цих обставин особливо актуальним є формування підходів, що дозволяють отримати максимальний суспільно-корисний результат за мінімальних витрат ресурсів (матеріальних, людських, часових, тощо).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблема організації діяльності Центрів надання адміністративних послуг розглядалась у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: І. Коліушко, Р. Безсмертний, І. Голосніченко, В.Тимощука, які досліджували роль управлінських послуг під час проведення адміністративної та адміністративно-територіальної реформи; В. Авер'янов, А. Вишневський розглядали послуги як чинник реформування державної служби та вдосконалення діяльності керівника в органах державної влади; М. Лесечко, О. Берданова, В. Вакуленко, Н. Васильєва, А. Чемерис, Н. Чухранова, Р. Рудницька вивчали сферу надання послуг органами влади різних рівнів.

Однак, як випливає з проведеного огляду наукових джерел, питання навчання та підвищення кваліфікації адміністраторів Центрів надання адміністративних послуг не виступали предметом спеціальних досліджень.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є обгрунтування підходів до комплексної організації навчання адміністраторів-державних службовців орієнтованих на надання "сервісу".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Законом України "Про адміністративні послуги" визначено поняття Центр надання адміністративних послуг та посада адміністратор — посадова особа органу, що утворив центр надання адміністративних послуг шляхом взаємодії з суб'єктом надання адміністративних послуг.

Отже, адміністратор це насамперед організаційно-процедурний посередник між суб'єктом звернення і суб'єктом надання адміністративних послуг. Також наявність посади адміністратора передбачає, що така посадова особа є універсальним працівником, спроможним прийняти у будь-якого суб'єкта звернення заяву (заяви) щодо будь-якої адміністративної послуги (послуг).

Статтею 13 Закону України "Про адміністративні послуги" визначені права та завдання адміністраторів Центрів надання адміністративних послуг.

Для реалізації завдань, покладених на адміністраторів, необхідною є постійна комплексна підготовка державних адміністраторів за такими напрямами:

— законодавство — правова підготовка та підвищення рівня самоосвіти;

— психологічні тренінги — покращення комунікації з людьми;

— розуміння нового формату державних службовців з урахуванням міжнародного досвіду та практики різних країн;

— вироблення концептуальних підходів в Україні;

— робота в комп'ютерних системах, реєстрах та базах даних щодо полегшення та уніфікації процесів надання послуг;

— профільне навчання по видам послуг суб'єктів надання адміністративних послуг: Державної міграційної служби України, реєстраційної служби України та ін.

Вимоги до рівня професійної компетентності особи, яка займає посаду адміністратора, поділяється на вимоги до рівня професійної компетентності особи адміністратора та загальні вимоги. Загальні вимоги визначені законодавством України у сфері публічної служби, зокрема, залежно від категорії: освіта, стаж роботи або досвід роботи на посадах державної служби чи посадах в органах місцевого самоврядування;

Спеціальні вимоги до досвіду роботи, вимоги до напряму підготовки (отриманої особою спеціальності) та інші вимоги до рівня професійної компетентності осіб, посад державної служби (служби в органах місцевого самоврядування), визначаються керівником державної служби (служби в органах місцевого самоврядування).

До спеціальних вимог рівня професійної компетентності особи, посади адміністратора відносяться:

— наявність юридичної або іншої фахової освіти з обсягом знань, достатнім для орієнтації у документообігу та процедурах при наданні адміністративних послуг. Працівник повинен володіти навичками роботи із законодавчою базою, документами тощо;

— знання основних нормативно-правових актів, що стосуються надання адміністративних послуг;

— обізнаність з основоположними концептуальними засадами організації діяльності ЦНАП. Виконання обов'язків суттєво ускладнюється без внутрішнього усвідомлення та сприйняття ним призначення ЦНАП;

— вільне володіння українською мовою. Бажаним є володіння мовами національних меншин України (для працівників ЦНАП у населених пунктах компактного проживання таких меншин), а також англійською мовою (для працівників ЦНАП у великих населених пунктах);

— фізичний та психічний стан здоров'я, достатній для належного виконання особою службових обов'язків, в тому числі стриманий темперамент та особисті моральні якості, необхідні для безконфліктного спілкування з суб'єктами звернення, зокрема, повага до їх честі та гідності, доброзичливість, неупереджене ставлення та готовність врахувати конкретні проблеми і специфічні обставини справ. Вимоги передбачають також належний рівень культури спілкування, вміння лаконічно, зрозуміло роз'яснити організаційні та юридичні пи-

тання, а також допомогти скласти необхідні документи;

— вільне володіння комп'ютером (на рівні середнього користувача) та стандартним програмним забезпеченням: операційною системою MS Windows, також прикладними програмами MS Office. Навички роботи із програмами по обробці інформації й дистанційному спілкуванню. Вміння працювати з локальними інформаційними мережами, мережею Інтернет, іншими електронними й технічними засобами, необхідними для виконання службових обов'язків у сфері надання адміністративних послуг;

— організаційні і комунікативні здібності, вміння своєчасно й належним чином виконувати поставлені завдання, вміння працювати як індивідуально, так і в команді.

При доборі адміністраторів також важливо враховувати, щоб:

— особа була спроможною позитивно працювати з відвідувачами (а для цього необхідно перевірити її роботу в реальних умовах протягом випробувального періоду);

— особа завжди була готова до постійного підвищення кваліфікації і професійного розвитку (засвоєння нових тем, нового законодавств, нових груп адміністративних послуг тощо). Дуже важливо, щоб адміністратори періодично проходили психологічні тренінги з метою удосконалення комунікаційних навичок.

Таким чином, навчання адміністраторів повинно відбуватися в декількох площинах, а саме:

Теоретична підготовка:

1) знання законодавства у сфері надання адміністративних послуг;

2) процедури надання адміністративних послуг;

3) набуття навичок щодо орієнтування в законодавчому полі у зв'язку з постійними змінами в законодавстві.

Законодавство України динамічно змінюється та є недосконалим, а також на постійні зміни впливає досвід Європейських країн, що в свою чергу призводить до процесу змін надання адміністративних послуг в Україні. Ці прогресивні трансформації потребують постійного навчання та формування у адміністраторів Центру надання адміністративних послуг розуміння прогресивних кроків Держави.

Важливим елементом в системі навчання адміністратора є самоосвіта та доступ до інформації.

Оскільки адміністратор є посадовою особою та прирівнюється до посади керівника сектором, він повинен мати відповідні навички та вміння.

Психологічна підготовка:

1) опрацювання вміння спілкуватися з заявниками;

2) покращення комунікаційних здібностей;

3) виховання психологічної та емоційної стійкості;

4) можливість вирішувати конфліктні ситуації.

Важливим є тренінг з залученням фахівців-практиків, що тренують фахівців бізнес-управлінців. Великі комерційні корпорації приділяють особливу увагу до формування корпоративного бренду, корпоративної якості обслуговування та інше. Державна служба завжди була іншою та на сучасному етапі розвитку формування системного підходу "сервісного" орієнтованого ставлення до людини, формування на підсвідомому рівні шанобливого ставлення до потреб заявників.

Технічна підготовка:

1) вміння користуватися комп'ютерними технологіями;

2) володіння основами роботи з реєстрами та базами даних;

3) знання нових інформаційних технологій;

Робота в комп'ютерних системах, які є процесом уніфікації надання послуг завдяки повним комп'ютерним технологіям та контролем за наданням адміністративних послуг суб'єктами надання, вимагає від адміністраторів та керівництва розумінні, підвищення кваліфікації, вміння користуватися можливостями "аналітики", що автоматично формується системами.

Організаторські здібності:

1) планування та організація робочих процесів;

2) вміння керувати підлеглими та заявниками;

3) налагодження суспільних контактів.

Аналітичні здібності:

1) навички з аналізу інформації;

2) моніторинг процесів, які відбуваються;

3) формування планів та звітів про проведену роботу.

Особливу увагу при організації навчання слід над надавати з урахуванням повноважень посадової особи:

1. Адміністратори.

Для адміністраторів: вивчення законодавства, інформаційні технології; культура спілкування; якість послуг;

2. Керівники структурних підрозділів.

Для керівників: вміння організувати роботу, логістичну роботу, вміння планувати та контролювати, мати навики нормотворчого процесу, мати аналітичне бачення, мати навики стратегічного планування.

Важливою складовою навчання є організація взаємодії та обміну досвідом.

Бажано б було запровадити обмін досвідом з фахівцями з регіонів України та вивчення міжнародного досвіду.

Необхідно ввести вимоги підтвердження кваліфікаційного рівня адміністраторів.

Слід розділити програми навчання для адміністраторів та керівників підрозділів.

Управління знаннями — запорука успіху Центрів надання адміністративних послуг. У сучасних умовах діяльності Центрів надання адміністративних послуг кардинально змінюється роль адміністраторів (персоналу). Основна вимога до менеджменту сучасних підходів по роботі Центрів надання адміністративних послуг — ознайомити адміністраторів (працівників) з перспективами розвитку ЦНАПу, заслужити їх довіру, забезпечити навчання і комфортний розвиток при умовах належної мотивації. Крім того, керівництво Центрів надання адміністративних послуг має забезпечити доступ кожного працівника до корпоративних знань і можливість зробити власний внесок у ці знання.

В умовах сьогодення панує тенденція, відповідно до якої цінуються знання як елемент управління процесами, але не береться до уваги, що управління знаннями має бути перманентним процесом. Це пояснюється перш

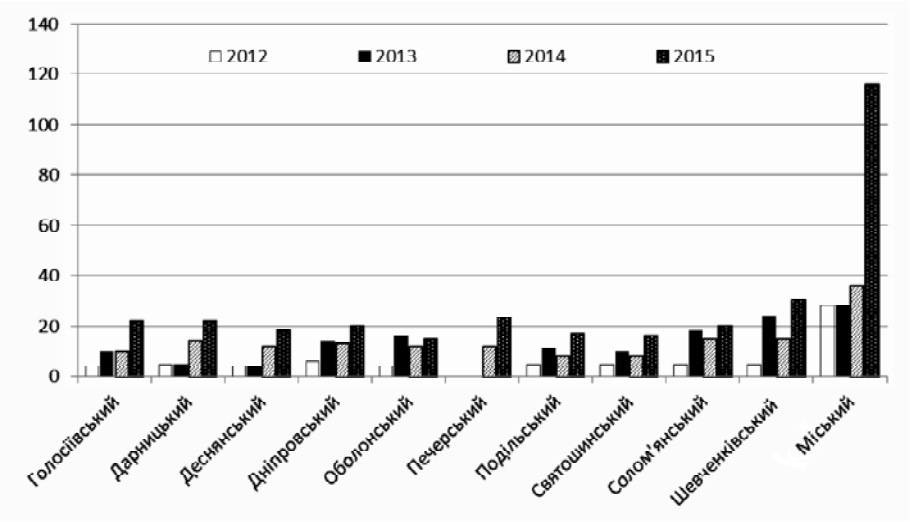

Рис. 1. Динаміка збільшення кількості адміністраторів ЦНАП

за все недостатністю апробованих практикою моделей і процедур, які могли б служити для Центрів надання адміністративних послуг певним орієнтиром у процесі управління знаннями.

Загалом Центри надання адміністративних послуг, які самонавчаються, є моделлю організації, орієнтованої на розвиток шляхом постійного навчання і самонавчання адміністраторів (персоналу). Відбуваються процеси розвитку, навчання і вдосконалення за рахунок власних внутрішніх резервів. Кожен член такого колективу зацікавлений в індивідуальному підвищенні власного професійного рівня. Адміністратори Центрів надання адміністративних послуг, що приділяють увагу самонавчанню ефективно працюють у будь-якій, у тому числі і кризовій ситуації, відчуваючи себе частиною системи і з повагою ставлячись до всього, що його оточує. У результаті в більшості випадків переборюється страх перед необхідністю організаційних змін, які починають сприйматися як закономірний процес, що супроводжується особистісним професійним зростанням.

Один з основних факторів успіху програм навчання адміністраторів Центрів надання адміністративних послуг є чітко визначені загально корпоративні стандарти (правила поведінки, процедури до знань і навичок різних категорій, розуміння цілісного процесу надання послуг та ін.), з орієнтацією на які необхідно впроваджувати відповідні програми навчання.

Постійні реформи системи надання адміністративних послуг є важливою складовою у модернізації сектору публічного управління в Україні. Реалізація формування правової та направленої до особи держави, набуває широкого соціального значення.

У місті Києві з 2011 року функціонує Міський та 10 районних центрів надання адміністративних послуг, що створені на базі Дозвільних центрів. Саме надання адміністративних послуг через адміністраторів та державних адміністраторів шляхом їх взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг та дозвільними органами визначає необхідність в достатній кількості професійних працівників, що може забезпечити в повній мірі швидке та якісне обслуговування суб'єктів звернення. Враховуючи постійне збільшення кількості адміністративних послуг що надаються через ЦНАП, логічним є збільшення кількості адміністраторів.

Так, сумарний приріст кількості адміністраторів ЦНАП у порівнянні з минулим роком склав у 2013 році — 97%, 2014 році — 11%, а у 2015 році — вже 105%. Разом із цим, збільшення кількості адміністраторів ЦНАП призводить до необхідності навчання нових адміністраторів та підвищення рівна кваліфікації працюючих у зв'язку із змінами в законодавстві та розширенням кількості послуг.

Оскільки Департамент (Центр) надання адміністративних послуг виконавчого органу виконує функцію єдиного методологічного та організаційного центру у системі надання адміністративних послуг на території міста Києва, питання навчання адміністраторів міського та районних центрів також є задачею Департаменту.

Так, Департаментом (Центром) надання адміністративних послуг виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) разом з Київським міським центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств. Установ і організацій розроблений план навчання на 2015 рік шляхом проведення систематичних (1 раз на квартал по 2 групи) тематичних короткострокових семінарів.

При організації навчання враховані особливості центрів надання адміністративних послуг, а саме організація безперервного прийому суб'єктів звернення, тому навчання адміністраторів відбувається шляхом поділу їх на групи.

Окремо проводяться навчання керівників районних ЦНАП та керівництва районних у місті Києві державних адміністрацій, якому відповідно до розподілу обов'язків підпорядкований ЦНАП, це спричинено різними вимогами. Адміністратори повинні надавати "сервіс", керівний склад повинний організувати правильну логістику надання "сервісу" та забезпечити якісне функціонування Центру надання адміністративних послуг.

Окремим елементом такого навчання є залучення компетентних фахівців для проведення навчання. Аналіз власної практики свідчить про важливість наступних аспектів:

— До проведення психологічних тренінгів слід залучати спеціалістів, що проводять таке навчання для бізнес-середовища, оскільки особливістю такого середовища є орієнтація на клієнта.

— До навчання керівного складу при підвищенні рівня знання законодавства доречним є залучення фахівців Верховної Ради України, як основних ідеологів змін до законодавства України з приведення до європейських вимог, а також представників спеціально уповноваженого органу з питань надання адміністративних послуг.

— До навчання керівного складу при підвищенні рівня вмінь та навичок організаційного та аналітичного характеру доречним є залучення міжнародних експертів та тренерів.

— До навчання програмним продуктам та інформаційним технологіям слід залучати не тільки розробників програмного продукту, в якому працюють адміністратори ЦНАПів та їх керівники, розробників Реєстрів, а і спеціалістів з електронного урядування на рівні Держави.

— Отже, для сучасної організації роботи Центрів надання адміністративних послуг ефективне управління знаннями та психологічна складова — це один із ресурсів для підвищення власної конкурентоспроможності, один із способів оптимізувати організацію внутрішніх процесів. Цей ресурс потрібно вміти виміряти, оцінити та ефективно використовувати.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження обгрунтована модель навчання адміністраторів Центрів надання адміністративних послуг у сучасних умовах існуючої практики у сфері надання адміністративних послуг та сучасних стандартів обслуговування громадян на європейському рівні.

На основі практичних напрацювань вироблений механізм навчання та підвищення кваліфікації адміністраторів Центру надання адміністративних послуг. Обгрунтовано необхідність створення системи навчання, підвищення кваліфікації та систематичних тренінгів для адміністраторів центрів надання адміністративних послуг.

Перспективи подальших досліджень полягають у доцільності розроблення навчального модулю.

Література:

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 32. — Ст. 409.

2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 №2806-IV// Відомості Верховної ради. — 2005. — № 48. — Ст.483.

3. Грищенко І.М. Вдосконалення програм розвитку лідерства для навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: кол. монографія / І.М. Грищенко; за заг. ред. В.В. Толкованова // Управлінське лідерство. — Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. — 600 с.

4. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: навчальний посібник / А.М. Колот. — К.: КНЕУ, 2008. — 267 с.

5. Тимощук В. Адміністративні послуги: посібник // Швейцарсько-український проект "Підтримка децентралізації в Україні — DESPRO". — К.: ТОВ "Софія-А", 2012. — 104 с.

6. Розвиток партнерства між місцевою владою та недержавним сектором у сфері надання громадських послуг: Монографія / О.В. Берданова, В.М. Вакуленко, М.Д. Василенко, О.В. Галацан та ін.; за ред. Ю.П. Лебединського. — Ужгород: Патент, 2003. — 192 с.

7. Управление и организация в сфере услуг: Теория и практика / Хаксевер, Кенгиз, Рендер, Барри, Рассел, Роберта С., Мердик, Роберт Г.; Пер. с англ. Н. Левкина, О. Сергеева; Под науч. ред. В. В. Кулибановой. — 2-е междунар. изд. — СПб. и др.: Питер. — 2002. — 751 с.

8. Уряд для громад: Ініціативи щодо поліпшення якості послуг: Укр. пер. // ЛФ УАДУ. — 2000. — 293 с.

9. Актуальні проблеми менеджменту в Україні. — К.: Фенікс, 2005.

10. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: підручник. — К.: Знання, 2006.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "Pro administratyvni posluhy", Vidomosti Verkhovnoi Rady, vol. 32.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti", Vidomosti Verkhovnoi Rady, vol. 48.

3. Hryschenko, I.M. (2013), Vdoskonalennia prohram rozvytku liderstva dlia navchannia derzhavnykh sluzhbovtsiv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia [Improving leadership development programs for the training of civil servants and local government officials], Upravlins'ke liderstvo, Khmelnytskyi, Ukraine.

4. Kolot, A.M. (2008), Motyvatsiia, stymuliuvannia j otsinka personalu [Motivation, stimulate and assessment of staff], KNEU, Kyiv, Ukraine.

5. Tymoshchuk, V. (2012), Administratyvni posluhy [Administrative services], TOV "Sofiia-A", Kyiv, Ukraine.

6. Berdanova, O.V. Vakulenko, V.M. Vasylenko, M.D. Halatsan, O.V. Lebedyns'koho, Yu.P. (2003), Rozvytok partnerstva mizh mistsevoiu vladoiu ta nederzhavnym sektorom u sferi nadannia hromads'kykh posluh [Development of partnerships between local authorities and the private sector in the provision of public services], Patent, Uzhhorod, Ukraine.

7. Haksever, Kengiz, Render, Barri, Rassel, Roberta, S. Merdik, Robert, G. (2002), Upravlenie i organizacija v sfere uslug: Teorija i praktika [Management and organization in the service sector: Theory and Practice], Piter, Saint Petersburg, Russia.

8. LF UADU (2000), Uryad dlya gromad: Iniciatyvy shhodo polipshennya yakosti poslug [The government for the communities: initiatives to improve the quality of services], LF UADU, Lviv, Ukraine.

9. Fedulova, L.I. (2005), Aktualni problemy menedzhmentu v Ukrayini [Current problems of management in Ukraine], Feniks, Kyiv, Ukraine.

10. Bazylevych, V.D. (2006), Intelektualna vlasnist [Intellectual Property], Znannya, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2015 р.

УДК 35.072.7+316.776.3

Є. О. Архипова,
к. філос. н., доцент, доцент кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", м. Київ
Н. О. Дмитренко,
магістрант кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", м. Київ

ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ye. Arkhypova,
PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv
N. Dmytrenko,
Master student of the Department of Theory and Practice of Management,
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

EFFECTIVE COMMUNICATION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND THE PUBLIC AS A CONDITION OF THE DEVELOPMENT OF A DEMOCRATIC SOCIETY

Стаття присвячена питанням побудови ефективної системи комунікації органів державної влади та громадськості. Показано, що становлення нової парадигми державного управління можливе через призму комунікативного менеджменту. Підкреслено важливість громадського контролю для становлення демократичного суспільства, розкрито механізми, через які він може реалізовуватися. Вказано особливості громадського моніторингу та громадської експертизи.

Досліджено взаємодію інститутів державної влади з інститутами громадянського суспільства через громадські ради, що діють при органах виконавчої влади. Проаналізовано динаміку розвитку громадських рад та сучасний стан нормативно-правової бази в цій сфері, визначено вектори її доопрацювання. Показано, що громадські ради є потужним інструментом залучення громадян до участі в управлінні державою та спроможні стати ефективним комунікаційним "містком" між інститутами влади та населенням за умови активної громадянської позиції та відповідального ставлення до виконання взятих на себе обов'язків і повноважень усіма учасниками комунікації.

Article is devoted to the problem of building an effective system of communication of public authorities and the public. It is shown that the formation of a new paradigm of public administration is possible through the prism of communicative management. Highlighted public control on becoming a democratic society, revealed the mechanisms through which it can be implemented. It is displayed the features of the public monitoring and public expertise.

It was investigated the interaction between government institutions and the civil society institutions through community councils which operate under the executive branch. The dynamics of development of public councils and the current state of the legal framework in this area were investigated, its vectors of modification were defined. It is shown that community councils are a powerful tool for citizen participation in government and will be able to become an effective communication "bridge" between government institutions and the public, provided it was the active citizenship and all participants of communications has adopted a responsible attitude to assume its responsibilities and and authority.

Ключові слова: комунікація, громадська рада, консультативно-дорадчі органи, інститути громадянського суспільства, органи виконавчої влади, вплив громадськості на органи державної влади.

Key words: communication, public council, advisory bodies, civil society, executive authorities, impact of public on state authorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток сучасного суспільства вимагає створення нових форм співпраці та взаєморозуміння, відповідно, потребує і нових форм комунікації, які характеризуватимуться ще більшою оперативністю, відкритістю, прозорістю, ефективністю та якістю. Наявність цих характеристик може забезпечити такий тип комунікації, учасники якої є рівноправними та активними, здатними не просто налагодити комуні-

каційні канали, які дозволять швидко передавати інформацію в обидва напрями, але й створити ефективну комунікаційну площадку для результативного та взаємовигідного спілкування задіяних в комунікаційному процесі суб'єктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загально-теоретичні аспекти комунікаційної взаємодії вивчали такі автори, як Б. Адамс, П. Друкер, В. Зигерт, Л. Ланг, Е. Мерманн, Е. Тоффлер, К. Шенон, та інші. До питань побудови нової парадигми державного управління в умовах розвитку комунікації органів державної влади та громадськості у своїх працях звертались Бажинова О.А., Кучабський А.Г., Пашко Л.А., Романенко Є.О, Хлєбнікова А.А., Юрченко В.Е. Питанням діяльності громадських рад присвячували свої наукові праці такі вітчизняні дослідники, як Т. Андрійчук, Н. Боржеллі, Н. Дніпренко, В. Брайт, Т. Денисюк, Л. Загайнова, О. Козакевич, В. Латишева, І. Підлуська та інші. Однак дані теоретичні розвідки є недостатніми та потребують подальшого вивчення і поглиблення у зв'язку із викликами сьогодення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження нової парадигми комунікації органів державної влади з громадськістю та аналіз специфіки взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства через діяльність громадських рад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сьогодні індивід прагне не лише бути поінформованим, а й також самостійно продукувати інформацію, яка буде сприйнятою іншими суб'єктами комунікативного процесу. В площині державного управління це відображає бажання громадян не стільки пасивно сприймати інформацію, що розповсюджується органами державної влади та місцевого самоврядування, скільки бути спроможним впливати на прийняття рішень, визначення пріоритетних напрямків розвитку, формування програми дій в межах компетенції даних органів. Таким чином, можемо констатувати існування нагальної потреби у побудові суб'єкт-суб'єктного типу комунікації, що забезпечить повноцінний діалог між громадянами та органами державної влади, який характеризується діалогічністю, можливістю бути почутим, а також налагодженням моделі "питання — відповідь".

Ефективний зворотній зв'язок забезпечує своєчасне інформування населення щодо тих аспектів діяльності органів публічної влади, які найбільше цікавлять громадян, дозволяє оцінити швидкість та якість реагування на виявлені проблеми, визначити можливі прорахунки і, за потреби, скоригувати план подальших дій.

Комунікації в процесі функціонування органів державної влади відіграють важливу роль у прийнятті управлінських рішень, які в свою чергу впливають на рівень життя громадян. Ефективність даних рішень залежить від багатьох факторів, зокрема від розуміння причин та рівня схвалення населенням обраних методів, що використовуватимуться для розв'язання певних проблем або виконання поставлених задач. Адже важко впроваджувати будь-які проекти та програми розвитку, якщо немє чіткого розуміння того, до яких кінцевих результатів приведе прийняте рішення, а також чи дотримано баланс інтересів усіх зацікавлених сторін. Саме тому сьогодні думка громадян є важливим інструментом впливу на діяльність органів влади та на визначення вектору розвитку країни, яка позиціонує себе як правова та демократична.

Згідно із дослідженням, проведеним соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом "Демократичні ініціативи" з 6 по 12 березня 2015 року, рівень довіри громадян до інститутів влади є доволі низьким, адже більшість громадян не сприймають дій органів влади та не довіряють їм. Так, наприклад, не підтримують діяльність Уряду, Верховної Ради та Прем'єр-Міністра України близько 57 % респондентів, не довіряють політичним партіям більше 75 %, місцевій владі — 52,5 % [12]. Ефективність комунікації влади з громадськістю ілюструє і той факт, що 78,9% респондентів навіть не знають, як зв'язатися з депутатом їх округу, що відображає вкрай незадовільну якість взаємодії на цьому рівні.

Дослідники відзначають, що умовою налагодження двостороннього діалогу влади та громадськості є "організаційно-правова спроможність інститутів громадянського суспільства до артикуляції соціальних інтересів, їх просування та захисту", а успіх такого діалогу часто "залежить від спільних дій органів державної влади й об'єднань громадян та їх готовності до співробітництва", адже "громадські об'єднання здійснюють реальний вплив на державну політику <...>, уособлюючи весь спектр думок, що генеруються у громадянському суспільстві" [6]. Вплив громадянського суспільства на процес вироблення та прийняття рішень відбувається не лише на національному рівні, а й на міжнародному та міжнаціональному рівні, адже до діалогу долучаються й міжнародні інституції.

Завдяки розвитку мережевої взаємодії державної влади та громадськості змінюються механізми державного управління. Відбувається зростання зацікавленості влади у з'ясуванні та врахуванні думки громадськості. Як стверджують А. Кучабський та О. Бажинова, ці зміни сприяють налагодженню ефективного та якісного діалогу як в розвинених та демократичних країнах, так і в сусідніх країнах, що дозволяє побудувати стабільні відносини між державами на єдиних ціннісних засадах — захисту прав людини, верховенства права та демократії.

Сьогодні теоретики та практики в галузі державного управління дедалі активніше обговорюють формування інституту громадськості як можливої форми впливу та участі в управлінському процесі, але, "якщо говорити про можливість виникнення й введення інституціонального соціального діалогу в Україні, то потрібно забезпечити відповідні умови його організації, окреслити способи функціонування та очікувані результати" [3, с. 45]. Як стверджує Є. Романенко, формування інституту громадськості сьогодні відбувається не на належному рівні, оскільки ініціюється згори, що стримує розвиток внутрішнього потенціалу громадянського суспільства. Більшість проблем сьогодні пов'язані з неефективними реформами, які погано сприймаються суспільством, а також з відсутністю дієвої нормативно-правової бази, яка б створила законодавче підгрунтя для налагодження ефективного діалогу між громадянами та владними інститутами. До основних причин неналежного рівня формування інституту громадянського суспільства (далі — ІГС) також слід віднести низьку активність самих громадян. Так, соціологічні дослідження показують деякий спад громадянської активності у період з 2008 по 2013 роки, що можна пояснити відсутністю прозорого механізму участі громадян у прийнятті важливих державницьких рішень, невідпрацьованості інструментів та певним небажанням залучати громадян до взаємодії.

Однак слід відзначити, що протягом останніх років рівень розвитку громадянської свідомості українців демонструє стійку тенденцію до зростання. Так, у 2013 році 26,4% опитуваних відповіли, що будуть проявляти активну громадську позицію, якщо їхні дії будуть приносити реальну користь суспільству, тоді як у 2008 році таку відповідь дали лише 14,8% респондентів). Якщо порівнювати результати досліджень 2008 та 2014 років, спостерігаємо і той факт, що зменшується кількість гро-

мадян які хочуть отримувати грошове винагородження за громадську діяльність.

Революція Гідності та воєнні події на Сході країни спричинили різке переосмислення цінностей українців: досить велика частина громадян займає нині активну громадянську позицію, щоправда ці самі активісти, яким через в силу вектору діяльності доводиться спілкуватися з державними органами, відзначають забюрократизованість державного апарату, надмірну ускладненість комунікацій з державними органами, низьку оперативність реагування на звернення тощо, що спричиняє потребу у пошуку інших шляхів вирішення поставлених перед активістами задач — в обхід державних інституцій, що, на жаль, є зайвим підтвердження неефективності сучасних каналів комунікації між державною владою та громадськістю, а отже й вад усієї системи державного управління.

На думку більшості сучасних дослідників, ефективність системи державного управління залежить від оптимізації комунікативної взаємодії органів державної влади, громадськості та самоврядних структур (інститутів місцевого самоврядування). Це стає можливим завдяки побудові не лише ефективної комунікативної політики, а й єдиного комунікативного простору, що реалізується на основі принципу партнерства, реалізація якого передбачає цілковиту довіру зі сторони громадськості до органів державної влади. Звітуючи перед суспільством, органи влади повинні нести відповідальність за свої дії та прийняті рішення. Така форма взаємодії є однією із дієвих форм колективного управління, що у свою чергу забезпечує зміцнення демократії, адже нові форми комунікації держави і суспільства створюють передумови розвитку інститутів та організацій громадянського суспільства, сприяють демократизації.

Становлення нової парадигми державного управління можливе через призму комунікативного менеджменту, адже дана концепція направлена на максимально ефективне вирішення питань державного рівня. Нова парадигма державного управління передбачає здійснення досліджень на трьох рівнях, а саме: "опис особливостей та властивостей державного управління, систематизацію пізнавальних підходів, основні прикладні сфери та їх концентрування. В основі комунікативного менеджменту <...> — сутність, зміст та форми зворотних зв'язків" [13]. Об'єктом комунікативного менеджменту є сукупність інформаційних потоків, а предметом — пошук найоптимальніших шляхів управління даними потоками, що створює сприятливе середовище для управління. У свою чергу, як стверджує А. Хлєбнікова, метою даної парадигми є розроблення найбільш сприятливих проектів чи рекомендацій, що "вирішують певну комунікативну проблему з точки зору зворотних зв'язків комунікативного менеджменту як суб'єкт-суб'єктного управління" [13].

Процес комунікації є взаємодією як мінімум двох активних суб'єктів, адже взаємодія влади з цільовими аудиторіями, якими можуть виступати як громадяни, так і громадські організації та ЗМІ, є безперервним обміном соціальною інформацією, який здійснюється завдяки наявності комунікативного ланцюжка. Ефективність функціонування суб'єктів комунікації залежить від якісного зворотного зв'язку в системі державного управління. Відзначимо, що розрізняють два основних типи зворотних зв'язків: об'єктні, що передбачають відображення рівня, глибини, адекватності сприйняття об'єктами управління управлінських впливів; та суб'єктні, до яких відносять контроль, аналіз та оцінювання діяльності державних органів, що може бути здійснено шляхом регулярного представлення на розгляд громадськості вичерпних звітів, наданню інформації за запитами тощо. Концепція зворотного зв'язку передбачає наявність саме суб'єкт-суб'єктної взаємодії: розвиток дво- та багатосторонньої комунікації, яка рівною мірою впливає на всіх учасників інформаційного обміну.

Важко не погодитися з твердженням Є. Романенка, який зазначає, що ефективність діяльності органів державної влади залежить від прийняття ефективних рішень, що відповідають інтересам суспільства, та від успішності їх реалізації, яка досягається не в останню чергу завдяки дієвому "комунікативному контролю". Саме тому органи державної влади повинні мати надійні механізми зворотного зв'язку та взаємного контролю, що "передбачає запровадження системного моніторингу громадської думки суспільно-політичної ситуації та ефективності влади". Така комунікативна взаємодія дозволяє забезпечити "баланс державно-управлінських, державно-громадських та державно-приватних інтересів у суспільстві" [9].

Очевидно, що в сучасних реаліях для налагодження ефективної діяльності органів державної влади одного лише взаємного контролю органів державної влади замало, тому велике значення в цьому процесі відводиться саме контролю з боку громадськості. Громадський контроль — це систематичний моніторинг та громадська експертиза інституційними структурами громадянського суспільства діяльності інститутів і посадових осіб держави з метою виявлення й припинення різних видів зловживання владою [5, с. 138]. Для здійснення ефективного громадського контролю необхідна повна й достовірна інформація про діяльність, плани та можливі проблеми в органах державної влади.

Громадський моніторинг слід розглядати як систематичне дослідження певних напрямів діяльності органів виконавчої влади (далі — ОВВ). Для забезпеченості порівнювальності показників цього моніторингу (як і будь-якого іншого) необхідно використовувати однакові критерії та методику отримання оцінок протягом усього періоду моніторингу.

Одним із механізмів громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади" (далі — ОВВ) є громадські експертизи, які проводяться тоді, коли виникає потреба у глибокому та незалежному вивченні певних аспектів діяльності ОВВ, а отже, на відміну від громадського моніторингу, який здійснюється безперервно, має певні часові рамки.

Основні питання щодо проведення громадських експертиз визначає "Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади" [2], затвердженого у 2008 році. Згідно з цим порядком, громадська експертиза діяльності ОВВ є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення ІГС та громадськими радами оцінки діяльності ОВВ, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування ОВВ у своїй роботі.

Результати громадських експертиз враховуються органами виконавчої влади під час підготовки програм соціально-економічного розвитку, державних цільових та регіональних програм, формування бюджетів, здійснення поточної діяльності. На урядовому порталі "Громадянське суспільство і влада"[1] працює реєстр громадських експертиз діяльності ОВВ, де можна отримати інформацію про завершені громадські експертизи діяльності ОВВ та ОМС, ознайомитися з експертними пропозиціями і заходами для їх реалізації. Із серпня 2015 року по жовтень 2015 року було про-

[1] http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/civex/lst/7

ведено лише 6 громадських експертиз. На нашу думку, до основних причин низької активності проведення даних експертиз слід віднести їхню складність, тривалість та малозрозумілість самого механізму, а також низький рівень відкритості та прозорості органів державної влади, що гальмує процес отримання достовірної інформації стосовно діяльності влади.

Ефективність громадської експертизи залежить від трьох основних чинників [7]:

— професійності та послідовності дій експертів, які її проводять (відповідальність ІГС);

— повноти та достовірності наданої інформації, точності у виконанні вимог зі сприяння громадській експертизі (відповідальність ОВВ);

— рівня та якості взаємодії між ОВВ та ІГС.

Громадські експертизи діяльності ОВВ можуть проводити інститути громадянського суспільства та громадські ради, створені при цих ОВВ. Типовим положенням про громадські ради, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. N 996, для громадських рад передбачено цілий ряд завдань та повноважень, що перетворює їх на потужний механізм взаємодії органів державної влади та ІГС, дієву платформою для налагодження ефективної комунікативної політики. Громадські ради є консультативно-дорадчими органами, які діють при ОВВ та покликані забезпечувати залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, готувати для органів виконавчої влади пропозиції щодо розв'язання суспільно значущих проблем, здійснювати громадський контроль за діяльністю ОВВ.

Європейська практика демонструє позитивні результати таких комунікативних механізмів: "консультативно-дорадчі органи, які постійно діють при органах публічної влади, є значно ефективнішими і результативнішими в управлінні, аніж короткострокові процедури контролю за діяльністю органів влади з боку громадськості чи разове залучення громадян до формування управлінських рішень" [4, с. 7].

Зародження громадських рад в Україні можна пов'язати із Постановою Кабінету Міністрів України "Про деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 2004 року та Указом Президента України "Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 2004 року. Щоправда, сформовані у відповідності з цими документами громадські ради майже не виконували покладену на них функцію організації комунікативних майданчиків для ОВВ та громадськості, реалізовуючи лише експертну функцію або, гірше того, просто легітимізуючи рішення, прийняті ОВВ. В 2009 році постановою Кабміну № 1302 громадським радам було надано статус виборних колегіальних органів, щоправда механізм їх створення був досить складним для реалізації, оскільки передбачав участь у виборах представників не менше ніж однієї чверті громадських організацій, зареєстрованих у регіоні.

Суттєвим кроком на шляху вдосконалення механізму функціонування громадських рад стало прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" [1], яка по суті являла собою доопрацьований варіант Постанови Кабміну № 10 від 6 січня цього ж року "Про затвердження Порядку залучення громадян до формування та реалізації державної політики" та, крім іншого, затверджувала типове положення про громадську раду при органах виконавчої влади. Наступний виток розвитку громадських рад пов'язаний із Постановою КМУ від 8 квітня 2015 р. № 234, якою були внесенні суттєві поправки та доповнення до Постанови № 996.

Постанова № 996 визначає порядок проведення консультацій з громадськістю, які, згідно із останньою редакцією постанови, можуть здійснюватися у безпосередній та опосередкованій формах. Безпосередньою формою консультацій органів державної влади з громадськістю є публічне громадське обговорення (громадські слухання, форуми, "круглі столи", конференції, збори, зустрічі з громадськістю, засідання громадських рад, Інтернет- та відеоконференції) та/або електронні консультації, які здійснюються через офіційний веб-сайт органів виконавчої влади або через урядовий веб-сайт "Громадянське суспільство і влада". Опосередкованою формою консультацій органів державної влади з громадськістю є вивчення громадської думки, яке реалізується через соціологічні дослідження, спостереження, телефонні "гарячі лінії", опрацювання та узагальнення пропозицій та зауважень громадян, моніторинг друкованих та електронних ЗМІ [1].

В новій редакції постанови № 996 було регламентовано вимоги щодо складу громадських рад, (не більше одного делегата від кожного об'єднання та не більше 35 осіб загалом), визначено критерії відбору представників ІГС, строк повноважень громадської ради (2 роки) та умови дострокового припинення їх діяльності. Можна стверджувати, що ці поправки були спрямовані на подолання законодавчих прогалин, які містилися у попередній редакції постанови [8; 10; 11], але, тим не менше, досі залишаються окремі неврегульовані питання.

Зокрема, у відповідності до вимог Постанови № 996 у редакції 2015 року до складу громадської ради при центральному органі виконавчої влади можуть обиратися лише ті представники ІГС, професійна діяльність яких пов'язана з діяльністю відповідного ОВВ, що підтверджується установчими документами та конкретними результатами діяльності даного інституту. Такі зміни спрямовані на підвищення рівня професійності громадських рад, але, якщо глянути прискіпливіше, стосуються профілю діяльності та результатів ІГС в цілому, а не його конкретного делегата.

Вимоги щодо досвіду, компетентності та фахової підготовки членів громадської ради не закріплені в означених положеннях, що частково можна пояснити складністю визначення подібних вимог (в т.ч. із врахуванням специфіки діяльності конкретних ОВВ) та діагностування рівня компетентності претендентів на членство в раді. Проте, на наш погляд, в Положенні про громадську раду варто передбачити, зокрема, вимогу щодо підтвердження наявності фахового досвіду претендентів, а не лише інформації про результати діяльності ІГС в цілому, тим більше, що претендент може мати власні досягнення, здобуті поза рамками діяльності в ІГС. Що стосується громадських рад при місцевих ОВВ, то на них вимоги щодо кореляції профілю діяльності ІГС та ОВВ наразі взагалі не поширюються, у доцільності або недоцільності чого ми зможемо переконатися лише з часом.

Виникає питання і щодо доцільності обмеження максимальної кількості членів громадської ради 35 особами. Можливо, для громадських рад при місцевих ОВВ цього цілком достатньо, але ж для великих міст з високим рівнем громадянської активності та значно більшим рівнем повноважень та відповідальності ОВВ, а отже, і громадської ради, створеної при ньому, така кількість членів може виявитися замалою.

У типовому положенні про громадську раду відсутні конкретні строки оприлюднення інформації щодо її складу та діяльності (план роботи, протоколи, прийняті рішення, звіти). Як показує проведене авторами цієї статті дослідження, на більшій частині проаналізованих сайтів ОВВ відсутня інформація про діяльність громадських рад взагалі або розміщена лише частина документів, які мали б відображати їх діяльність. Можна припустити, що наявність чітких вимог щодо обов'язкового мінімального переліку та термінів оприлюднення документів про діяльність громадських рад на офіційному сайті ОВВ сприяла б підвищенню рівня відпові-

дальності членів цих рад перед громадськими інститутами, які їх делегували, та громадськістю в цілому.

ВИСНОВКИ

У нашій країні тривають трансформаційні процеси, спрямовані на становлення демократичного урядування в державі, забезпечення фундаменту нової моделі державного управління, яка відповідатиме високим європейським стандартам. Ефективність та якість управлінської діяльності сьогодні полягає у забезпеченні відкритості та прозорості системи публічної влади, у належному нормативно-правовому закріпленні комунікаційної взаємодії усіх задіяних суб'єктів.

Важливим елементом у системі взаємодії органів державної влади та громадськості є громадські ради, які, виступаючи своєрідною платформою комунікаційної взаємодії, є потужним інструментом залучення громадян до участі в управлінні державою та демократичного розвитку країни в цілому. Громадські ради спроможні стати ефективним "містком" між інститутами влади та населенням за умови активної громадянської позиції та відповідального ставлення до виконання взятих на себе обов'язків і повноважень усіма учасниками комунікації.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 "Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади" (в редакції від 12.05.2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п

3. Взаємодія з громадськістю в умовах реалізації адміністративної реформи; Івано-Франківський центр науки, інновації та інформатизації. — Івано-Франківськ, 2012. — 195 с.

4. Громадські ради: створення та організація роботи. Довідково-методичний посібник для членів громадських рад / За заг. ред. А.С. Крупника. — Одеса, 2012. — 326 с.

5. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / Соловйов С.Г. та ін.; заг. ред. Грицяк Н.В.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. — К: К.І.С., 2015. — 320 с.

6. Кучабський А.Г., Бажинова О.А. Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації / А.Г. Кучабський, О.А. Бажинова // Публічне управління: теорія та практика. — 2012. — № 4 (12). — С. 196—201.

7. Лациба М. Проведення громадських експертиз діяльності ОВВ [Електронний ресурс] / М. Лациба. — Режим доступу: https://kievcity.gov.ua/files/2015/5/26/Gromadska_ekspertiza.pdf

8. Павлюк К. Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів державної влади: діалог через громадські ради / К. Павлюк // Ефективність державного управління. — 2013. — Вип. 37. — С. 235—241.

9. Романенко Є.О. Комунікативна взаємодія органів державної влади та громадськості: сутність та особливості налагодження // Є.О. Романенко / Державне управління та місцеве самоврядування. — 2014. — Вип. 2 (21). — С. 190—199.

10. Рудовська С.І. Громадські ради нового формату: організаційно-правові зміни діяльності [Електронний ресурс] / С.І. Рудовська // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2015. — Вип. № 9. — Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=894

11. Самбук О.М. Сучасний зміст поняття "Громадська рада при органі виконавчої влади" в сучасному державному управлінні / О.М. Самбук // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2013. — Вип. 1 (16). — С. 28—35.

12. Соціологічне опитування Центру Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1030

13. Хлєбнікова А.А. Комунікативний менеджмент як найважливіший компонент державного управління в умовах глобалізації: теоретико-методологічний контекст [Електронний ресурс] / А.А. Хлєбнікова // Державне будівництво. — 2013. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2013_1_13.pdf

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On public participation in the formulation and implementation of government policy", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п (Accessed 10 January 2015).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2008), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval The order of facilitate of public examination of the executive authorities", available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п (Accessed 10 January 2015).

3. Ivano-Frankivs'k Centre for Science, Innovation and Informatization (2012), "Interaction with the public in terms of administrative reform", Ivano-Frankivs'k, Ukraine.

4. Krupnik, A.S. (2012), Hromads'ki rady: stvorennia ta orhanizatsiia roboty [Social Council: the creation and organization of work], Odesa, Ukraine.

5. Solovjov, S.H. (2015), Informatsijna skladova derzhavnoi polityky ta upravlinnia [Information component of public policy and management], National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

6. Kuchabs'kyj, A.H. and Bazhynova, O.A. (2012), "Mechanisms of communication of authorities and public under globalization" Theory and Practice of Public Administration, vol. 4 (12), pp. 196—201.

7. Latsyba, M. "Public assessment of government institutions", [Online], available at: https://kievcity.gov.ua/files/2015/5/26/ Gromadska_ekspertiza. pdf (Accessed 10 January 2016).

8. Pavluk, K. (2013), "Interaction of civil society institution and public authorities: dialogue through community councils" Efficiency of public administration, vol. 37, pp. 235—241.

9. Romanenko, Y. (2014), "Communicative interaction of state and society: the nature and peculiarities of forming" Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, vol. 2 (21), pp. 190—199.

10. Rudovska, S. (2015), "Public council of new format: organizational and legal changes of their activity", Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, [Online], vol. 9, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=894 (Accessed 10 January 2016).

11. Sambuk, O. (2013), "Modern content essence of the concept "public council of public authorities" in modern public administration", Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, vol. 1 (16), pp. 28—35.

12. Razumkov Centre (2015) "Sociological survey", [Online], available at: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1030 (Accessed 10 January 2016).

13. Khlebnikova, A. (2013), "The communicative management as an essential component of public administration in the context of globalization: theoretical and methodological context", Derzhavne budivnytstvo, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2013_1_13.pdf (Accessed 10 January 2016).

Стаття надійшла до редакції 11.01.2016 р.

УДК 351.853

К. А. Тимощук,
аспірант кафедри державного управління, філософський факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ

K. Tymoshuchuk,
PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

GREENING POLICY IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Визначено основні екологічні складові державної політики в Україні. Сучасна екологічна політика як на національному, так і на регіональному рівні, розробляється та впроваджується в напружених політичних умовах, до яких різноманітні політичні цілі та інтереси відомств часто призводять до конфліктів між окремими суб'єктами суспільства.

Загрозливішою стає соціоекологічна ситуація, яка склалося в Україні. Економіка України формувалося без належної оцінки екологічних можливостей окремих регіонів, абсолютна більшість промислових підприємств пов'язані головним чином з видобутком корисних копалин та початковими стадіями переробки сировини, тобто є нерентабельними, обтяжливими і забруднюючими.

У статті обгрунтувано ряд принципів, спрямованих на подолання кризової ситуації, що склалася у сфері розбудови екологічної безпеки для здійснення сталого розвитку суспільства. Автор виділяє основні домінанти змісту еколого-політологічних знань, проаналізовано методологічні засади дослідження екологічної політики, її витоки, суть, значення.

Автор розвиває ідею про екологізацію політики. Тобто функцію регулятора має відтепер суспільство. Ефективним засобом такого регулювання повинна бути виважена і науково обгрунтована соціально-екологічна політика. Початок екологізації політики означає кінець політики екстенсивного і енерговитратного та забруднюючого господарювання. Таке переплетення проблем, які й досі розглядаються в Україні як окремі і самодостатні, вимагає значного корегування їх в осмисленні і високої компетентності влади в реалізації.

Розкрито пріоритети екологічної політики, засоби проведення ефективної політики: культура природокористування, зростання екологічної компетентності влади та посилення її відповідальності за управлінські рішення.

The main environmental component of public policy in Ukraine is determined. Modern environmental policy at both the national and regional level, developed and implemented in a tense political environment in which the different political goals and interests of agencies often lead to conflicts between different actors of society.

Threatens face socio-ecological situation, which has developed in Ukraine. Ukraine's economy is formed without a proper assessment of the environmental features of individual regions, the vast majority of industrial enterprises are mainly related to mining and processing of the initial stages of raw materials, and they are unprofitable, cumbersome and polluting.

The article is justifying a set of principles aimed at overcoming the crisis situation in the sphere of environmental safety for sustainable development. The author identifies the main content of the dominant ecological and political science knowledge, analyzed methodological foundations of the study of environmental policy, its origins, the essence of the value.

The author develops the idea of a greening policy. The function of the regulator is now on society responsibility. An effective means of such regulation must be balanced and evidence-based social and environmental policies. Start greening policy means an end to the policy of extensive and energy-consuming and polluting economy. This intertwining of the problems that are still considered in

Ukraine as a separate and self-sufficient, requires significant adjustments in their understanding and high competence of the authorities in the implementation.

Opened priorities of environmental policy, means of effective policies: as a culture of nature, growth, ecological competence of the government and strengthening its responsibility for management decisions.

Ключові слова: державний механізм, екологічне навантаження, природне середовище, екологічна політика, сталий розвиток.

Key words: state mechanism, the environmental load, environmental policy, sustainable development.

АКТУАЛЬНІСТЬ

Складна екологічна ситуація в Україні, на думку Хилька М.І., значною мірою зумовлена тим, що в Україні недостатня увага приділяється питанням екологізації державної політики, суспільної свідомості та моралі, культури та освіти, що передбачає формування принципово нових цінностей, пріоритетів та світоглядних орієнтирів соціально-економічного розвитку, націленого на раціональне використання природних ресурсів і збереження та гармонійне відтворення усіх екосистем [10, с. 7].

Прийняття науково-обгрунтованих рішень та запобігання виникнення загроз в екологічній сфері потребує постійно діючого моніторингу оцінки екологічного стану в системі національної безпеки держави з використанням відповідної системи показників. Це, в першу чергу, потребує удосконалення методико-методологічної бази у цій сфері. Показники екологічного стану держави та окремих її територій мають враховуватись при оцінках соціально-економічного стану та окремі з них мають в обов'язковому порядку застосовуватись в якості цільових індикаторів в стратегічних документах соціально-економічного розвитку (зокрема, це стосується показників ресурсоємності, енергоємності, раціонального використання природних ресурсів, рівня антропогенного навантаження на екосистеми, забруднення грунтів, атмосфери, водних ресурсів, накопичення відходів тощо) [5, с. 34].

Екологічна складова державної політики має стати визначальною, що зараз демонструють усі високорозвинені країни. Це потребує, у першу чергу, перегляду нормативно-правової бази, її подальший розвиток та усунення правових колізій в існуючих правових актах. Така необхідність зумовлена тим, що незважаючи на велику кількість прийнятих законодавчих актів у цій сфері залишаються суттєві проблеми та суперечності з їх застосуванням з огляду на їх неузгодженість та певне дублювання. Окрім того, до цього часу не розроблені ряд норм прямої дії, що передбачені рамковим законом, зокрема, це стосується екологічних цілей і стандартів (норм) якості довкілля [6].

Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено відповідно до ст. 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1, с. 71—72].

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості [3].

Звернення до феномена екологічної політики зумовлено також особливими соціально-економічними обставинами в Україні. Відомо, що там, де інститути громадянського суспільства мають тривалу історію і безапеляційний статус у соціумі і масовій свідомості, де екологічна культура спирається на надійне підгрунтя екологічних традицій, де екологічні права не лише передбачені, а й захищені, — там потреба політичного чинника незначна. За таких умов політичний фактор ніби розчиняється в інших — суспільно більш вагомих, прийнятних і звичних. На жаль, цього ще не можна сказати про українське суспільство.

Отже дослідження, вивчення й аналіз політичного чинника, його ролі і значення в подоланні екологічної кризи є нагальною потребою українського сьогодення. Саме тому, основною метою нашого дослідження є обгрунтування на сучасному науковому рівні принципів, спрямованих на подолання ситуації, що склалася, формування політики у сфері розбудови екологічної безпеки для здійснення сталого розвитку суспільства. Для України ця проблема є особливо актуальною.

Основні результати дослідження. Саме політичні й соціально-економічні фактори мають стати визначальними чинниками зниження негативного антропогенного впливу на природне середовище в Україні. Політико-правовий механізм розбудови екологічної безпеки країни полягає, з одного боку, у взаємодії різних гілок влади, а з іншого — в активності самого громадянського суспільства.

Порушення основних засад екологічної політики в площені цієї взаємодії часто-густо призводить до суттєвої деформації у досягненні мети.

Перш за все, як стверджує Андрейцев В.І., слід мати на увазі, що екологічна політика держави має уособлювати досягнення науково-технічного потенціалу, а тому має стати осмисленим і цілеспрямованим напрямом діяльності України щодо вирішення реальних екологічних проблем, орієнтованих на забезпечення екологічної безпеки, захист навколишнього природного середовища та дотримання режиму використання природних ресурсів на основі впровадження багатогранності форм права власності і права кори-

стування і належного матеріально-технічного забезпечення.

По-друге, здійснення екологічної політики держави має опиратися на основні засади та важелі соціально-економічного розвитку, тобто базуватиметься на реальній економіці і безумовній соціальній орієнтації.

Тому в якості основних пріоритетів держава має виділяти найважливіші соціальні цінності — гарантування екологічної безпеки і захист екологічних прав людини, зокрема на безпечне життя і здоров'я.

По-третє, реалізація екологічної політики проводиметься на базі довгострокових науково-технічних та поточних програм, серцевину яких мають складати цільові заходи економічного, науково-технічного, організаційного, матеріально-технічного та державно-правового забезпечення охорони життя та здоров'я громадян від небезпечного середовища, створеного внаслідок антропогенної діяльності та аномальних природних явищ.

По-четверте, держава має запроваджувати систему гарантій і визначати основні засади права загального використання природних ресурсів своїм громадянам та створювати необхідні соціально-економічні умови для сприятливого спілкування людини із навколишнім природним середовищем для задоволення рекреаційних, оздоровчих, біологічних та інших життєво необхідних духовних та майнових інтересів громадян.

По-п'яте, вирішення екологічних проблем доцільно забезпечити системою гарантій ощадливого використання та відтворення природних ресурсів на основі застосування і впровадження різноманітних форм права власності на землю та інші природні ресурси, права постійного та тимчасового природокористування, багатогранності форм господарювання з метою задоволення потреб виробників, інших верств населення у продуктах харчування природного походження [1, с. 71—72].

Надзвичайно важливо, щоб прийняття та запровадження державної екологічної політики здійснювалось з дотриманням екологічних, соціальних, гуманітарних, власно еколого-правових принципів збереження, відтворення та поліпшення навколишнього природного середовища, безпечного і сприятливого для здоров'я та життя громадян України.

Розробка принципових засад екологічної політики держави в частині забезпечення екологічної безпеки в значній мірі ускладнюється неоднорідністю та неоднозначністю підходів щодо виявлення змісту останньої. Скажімо, в спеціальній "екологічній" літературі екологічна безпека інтерпретується в декількох понятійних значеннях:

а) захист людини та навколишнього природного середовища від надзвичайної небезпеки;

б) умова збереження здоров'я людей і забезпечення сталого соціально-економічного розвитку;

в) гарантія попередження екологічних катастроф та аварій;

г) баланс розвитку екосистем.

При формуванні основ державної екологічної політики в частині правового забезпечення екологічної безпеки доцільно враховувати що чинне екологічне законодавство України в якості юридичних критеріїв безпечного навколишнього природного середовища передбачає спеціальні нормативи екологічної безпеки:

а) гранично допустимі концентрації забруднених речовин у природному середовищі;

б) гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на це середовище;

в) гранично допустимий захист забруднюючих речовин у продуктах харчування [2, с. 157—163].

Очевидно, що два перших нормативи характеризують якісний рівень зовнішньої екологічної безпеки людини, а останній вказує на його внутрішню безпеку. Зрозуміло, що наведена законодавча модель веде до дещо розширеного розуміння безпечного навколишнього середовища, в межах якого й повинна забезпечуватися екологічна безпека.

Екологічна політика як комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян, має два виміри — нормативний і регуляційний. Перший — це система правил і норм, другий — це конкретні дії для охорони навколишнього середовища. Зміст і структура природоохоронних заходів потребують уточнення суті, мети, цілей, принципів, завдань, способів та основних напрямів екологічної політики.

Основною екологічної політики України є покращення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів. Екологічна політика викликана узгодити соціальні та екологічні завдання суспільства як основу вирішення проблеми глобальної екологічної кризи.

Основні принципи екологічної політики України викладені у ст. 3 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". На основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду формування механізмів вирішення соціальних і екологічних проблем виокремленні основоположні принципи екологічної політики України у перехідний період:

а) пріоритет екології над економікою, поступовий та поетапний перехід до нових механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики;

б) відповідність механізму державного управління у сфері реалізації екологічної політики фактичному стану розвитку суспільства;

в) узагальнення позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою вирішення екологічних проблем;

г) участь держави у фінансуванні екологічних проблем;

д) забезпечення сталого і невиснажливого природокористування;

е) неперервне екологічне виховання, екологічна освіта й отримання екологічної інформації [8].

З метою забезпечення реалізації ефективної екологічної політики в Україні необхідно в основу професійної підготовки фахівців у всіх сферах діяльності (господарської, правової та екологічної) закласти основні системні принципи сталого розвитку.

Основним суб'єктом екологічної політики повинна бути держава, оскільки реалізація екологічної, як і будь-якої іншої політики, неможлива без підкорення волі окремих осіб спільним інтересам. Основна роль у прийнятті рішень на національному рівні належить галузевим міністерствам, державним комітетам та іншим центральним органам державної виконавчої влади. Вони регулюють використання, відновлення і розміщення природних ресурсів, забезпечують екологічне обгрунтування доцільності господарських проектів, організацію постійного моніторингу довкілля, еко-

логічної експертизи, екологічного контролю, екологічного виховання, екологічної освіти тощо.

Основні методи реалізації екологічної політики: економічні (податки, санкції, пільги), адміністративно-правові (закони, укази Президента, постанови уряду, накази міністерств тощо), освітньо-інформаційні (преса, радіо, телебачення). Формуючи екологічну політику важливо знати і дотримуватись головних екологічних законів. Засоби, які використовуються для реалізації екологічної політики: заходи природоохоронного спрямування, економічне регулювання і стимулювання природоохоронної діяльності, примусові та спонукальні заходи.

У реалізації екологічної політики сучасні вчені виділяють три основні рівні: глобальний, національний і локальний. Вважаємо за необхідне виокремити такі рівні здійснення екологічної політики:

— локальний — рівень підприємства організації;

— місцевий — рівень адміністративного району, міста;

— регіональний — рівень області;

— субнаціональний — рівень кількох областей;

— національний — рівень держави;

— міждержавний — рівень кількох держав;

— планетарний (глобальний) — рівень планети.

Екологічна політика є окремим напрямом діяльності держави і державного управління. Державне управління — діяльність, спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів шляхом використання різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси. Об'єктом управлінських відносин є майже всі сфери життя людини, а визначальним принципом цього виду діяльності є підпорядкованість. Тому методом адміністративно-правового регулювання є владні приписи. Якщо розглядати державне управління у сфері екологічної політики з позицій системного аналізу [7], то суб'єкти управління (державні органи та органи місцевого самоврядування) та об'єкти управління (підвідомчі сфери управління) повинні ефективно взаємодіяти через управлінську діяльність (суспільні відносини, які складаються між елементами системи).

За своєю суттю державне регулювання ширше, ніж поняття "державне управління", оскільки останнє для досягнення своєї мети використовує адміністративні впливи, тобто методи прямого зв'язку. Державне регулювання передбачає здійснення комплексних заходів у сфері екологічної політики з метою їх упорядкування, встановлення загальних норм і правил суспільної поведінки для охорони живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту здоров'я та життя населення, організації та підтримування раціонального використання і відтворення природних ресурсів. За умови ефективного функціонування державного регулювання включається потреба прямого втручання держави та її інституцій у діяльність екологічних структур [4].

Для виконання завдань сформульованих вище, необхідно розвивати відповідний механізм реалізації, який має включати такі компоненти:

— державну інституційну інфраструктуру регулювання екологічної безпеки,

— систему екологічного законодавства,

— регіональні екологічні програми,

— економічний механізм природокористування.

У свою чергу, регіональна екологічна політика повинна об'єднувати такі сфери діяльності як науки, система екологічного моніторингу, експертні процедури прийняття рішень, економічні важелі управління регіонального рівня, механізм формування екологічної культури господарювання та інші, що значно активізує процес управління природоохоронною діяльністю [3].

В умовах, коли в країні багато екологічних проблем, а ресурси для їх розв'язання обмежені, одним із головних завдань екологічної політики, на національному та регіональному рівні є визначення та реалізація важливих стратегічних завдань. Згідно зі стратегічними цілями уряду України на перші десять років XXI століття такими завданнями були:

— забезпечення екологічної безпеки усіх сфер життєдіяльності;

— екологічне оздоровлення і відтворення порушених екосистем, у першу чергу басейнових;

— створення екологічних передумов для переходу до сталого розвитку, передусім на екологічно депресивних територіях;

— збереження та розширення біологічного та ландшафтного різноманіття;

— внутрішня інтеграція екологічних вимог у секторальну політику в системі забезпечення життєдіяльності суспільства;

— впровадження міжнародних стандартів, регламентів системного екологічного управління; — демократизація процесу прийняття рішень і посилання відповідальності за їх виконання [3].

Завдання екологічної політики на найближчий час матимуть подвійну спрямованість. По-перше, вдосконалення на інституційному та технологічному рівнях мають перебороти негативні тенденції розвитку виробничого комплексу, враховуючи необхідність значного зменшення ресурсо- та енерговитрат. По-друге, необхідно забезпечити таку систему управління й технологічної підтримки, яка б не дала можливості посилити техногенний тиск на довкілля тоді, коли виробництво подолає кризу та почне ритмічно функціонувати.

Сучасна екологічна політика як на національному, так і на регіональному рівні, розробляється та впроваджується в напружених політичних умовах, до яких різноманітні політичні цілі та інтереси відомств часто призводять до конфліктів між окремими суб'єктами суспільства.

Трапляються ситуації, коли надзвичайно важко знайти політичний консенсус між екологічними органами та природокористувачами, інтереси яких часто лобіюються відповідними відомствами та місцевими владними і неурядовими структурами. Зокрема, це стосується питань використання природних ресурсів суспільного користування, розподілу економічних вимог та витрат, відповідальності за майбутні екологічні наслідки тієї чи іншої діяльності (або бездіяльності) тощо.

Приєднання України та її регіонів до загальноєвропейського процесу регіоналізації вимагає від неї застосування механізмів регіонального розвитку, за змістом подібних тім, що використовуються в країнах Європи і перш за все щодо впровадження механізмів програмно-цільового підходу [9].

При їх різноманітті основна їх особливість полягає у тому, що вони організують участь і об'єднують зусилля різних ланок управління у регіональному розвитку.

Особливого значення набувають процеси використання "екоринкових" відносин у сфері екологічної політики.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна зробити такі висновки. По-перше, в Україні сформована певна система управління у сфері екологічної політики як на національному, так і регіональному рівні. Ця система має нормативно-правове підгрунтя, яке постійно оновлюється.

Однак, у той же час, завдання вступу до ЄС потребує вдосконалити роботу регіональних органів влади відносно транскордонного співробітництва, а також потребує законодавчо обгрунтованих їх повноважень.

По-друге, підвищення результативності регіональної екологічної політики потребує всебічної екологізації суспільного розвитку, поєднання економічних, соціальних та екологічних проблем. Екологічна політика має носити міжсекторіальний характер. Треба посилити питому вагу науки у прийнятті рішень в галузі природокористування.

По-третє, необхідно забезпечити таку систему управління й технологічної підтримки у сфері екологічної політики, перш за все на регіональному рівні, яка б не дала можливості посилити техногенний тиск на довкілля тоді, коли виробництво подолає кризу та почне ритмічно функціонувати, а цей час вже прийшов.

По-четверте, перспектива розвитку екологічної політики тісно пов'язана у з виконанням завдань по входженню України в Європейський екологічний простір як чинник загального процесу Європейської інтеграції.

Сьогодні наочно відчувається процес зміни морально-політичної парадигми. Ті переконання, які протягом десятиліть вважали (принаймні офіційно) продуктивними, нині втратили колишню однозначність. Якщо наслідки наукових революцій часто-густо позначались лише в теорії, то зміна політичних парадигм спричиняє здебільшого крах реальних державно-політичних інститутів [10, с. 51—65].

Нині зрозуміло, що сучасні постіндустріальні суспільства вже не можуть далі розвиватися у традиційний спосіб, інакше ми потрапимо в так звану екологічну безодню. Те, що господарство, економіка є домінуючою підсистемою, центральною сферою культури нашого часу, вже не викликає заперечень. Сучасний уклад у політиці, що перебуває в полоні економічної парадигми, без усякого сумніву призведе планету до екологічної катастрофи, до того ж країни так званого третього світу матимуть найбільш жалюгідний стан.

Отже, екологічна криза змушує відмовитися від національно-економічної парадигми в політиці. Правильною буде політика, яка зможе якнайбільше зберегти природні основи навколишнього світу, але аж ніяк не та, котра сприяє максимальному економічному зростанню, нехтуючи екологічними проблемами суспільства.

Екологічна криза як глобальна криза цивілізації — це криза діючих механізмів адаптації соціуму в навколишньому соціальному і природному середовищі. Людське співтовариство не встигає адаптуватися до мінливого довкілля, насамперед через інерційність мислення, і тому втрачає здатність до саморегуляції. Постає нагальна потреба замінити напрям цієї взаємодії за допомогою реформи соціальних інститутів і управління.

Підгрунтям для класичної політичної економії був принцип, згідно з яким ринок має вирішувати усі проблеми без будь-якого спеціального втручання з боку держави.

Проте XX століття внесло принципові корективи у цей принцип. Концепція державного регулювання економіки, висунута й розвинута Дж. Кейнсом, Ф. Рузвельтом і Дж. Соросом, довела серйозність ідеї прогнозованої економіки. Доктрину невтручання держави в економіку Дж. Сорос називає "ринковим фундаменталізмом" і попереджає, що останній сьогодні є більшою небезпекою для світового співтовариства, ніж тоталітарна ідеологія. Але за умов сучасності треба дбати про більше — не лише про керування економікою, а й про науковий прогноз розвитку суспільства. Імперативом нашої технологічної цивілізації стає принцип відповідальності за життя, яке постійно перебуває під загрозою й щомиті може обірватися, адже вперше за історію людства діяльність людини може мати незворотні наслідки і завдати непоправну шкоду як життю її самої, так і природному довкіллю.

Звідси постає ідея відповідальності за майбутнє. Принцип відповідальності спрямовує нас безпосередньо в царину політики, у сферу управління людською спільнотою.

За умов загальної екологічної кризи потрібна, насамперед, нова система вимог, що обмежує ту чи іншу систему діяльності людей. Усі гілки державної влади зобов'язані ефективно втручатися у виробничу діяльність,в економічний процес, невтручання в який було основою ідеологічного кодексу індустріального суспільства. Політика взагалі, а отже, й екологічна політика має своєю передумовою наявність своїх суб'єктів, завдяки участі й діяльності яких вона здійснюється на основі вихідних принципів і з використанням відповідних методів. На сьогодні в працях філософсько-правового напряму екополітику вважають найважливішим засобом концентрації зусиль суспільства в напряму оптимізації природо перетворювальної діяльності і гармонізації відносин із природою [2].

Ефективність екологічної політики неможлива без екологічно свідомої особистості як суб'єкта екологічної дії. Тому і одним із завдань екологічної політики є формування "екологічного типу" особистості, адже для розв'язання гострих екологічних проблем сучасності і майбутнього потрібні не лише державні і соціальні механізми, а й новий тип особистості, здатної на любов до всього живого на планеті і до відповідальності за його долю. Ніякі закони, ніякі репресивні заходи не зможуть самі по собі переорієнтувати суспільство з бездумного споживацтва (хай і вимушено обмеженого економічною кризою) на свідоме самообмеження в низці істотних моментів.

Таким чином, базування екологічної політики України, на ряді принципових, грунтовних ідей мусить забезпечити її невипадковий характер, теоретичну і наукову обгрунтованість, ефективність і практичність в майбутньому.

Державна екологічна політика України здійснюється у межах реалізації екологічної функції держави. Вона охоплює діяльність по розпорядженню, в інтересах суспільства, використання природних ресурсів, що знаходяться у власності держави (та інших суб'єктів), а також діяльність спрямовану на забезпечення раціонального використання природних ресурсів з метою попередження їх виснаження, деградації якості довкілля і, на кінець діяльність по охороні екологічних прав і законних інтересів фізичних і юридич-

них осіб. Екологічна функція держави здійснюється у забезпеченні збалансованого співвідношення екологічних та економічних інтересів суспільства, та надання необхідних гарантій для реалізації і захисту прав людини на сприятливе для життя навколишнє середовище.

На сьогоднішній час державна екологічна політика України будується з урахуванням міжнародних документів і у сфері права. У сфері права вона характеризується формуванням законодавчої і нормативної бази охорони навколишнього середовища, проживання, природокористування і, встановленням відповідальності порушення вимог екологічного правопорядку та безпеки, створенням спеціальних управлінських і охоронних структур, через участь у міжнародних і міждержавних заходах з охорони навколишнього природного середовища та іншими показниками.

Незважаючи на розуміння глобальної та європейської стратегії в екологічній сфері, в Україні існують проблеми, які потребують нагального вирішення:

— недостатня увага основних політичних сил до екологічних проблем;

— не повною мірою реалізований потенціал громадськості у формуванні екологічної політики;

— недооцінка екологічної складової у стратегіях соціально- економічного розвитку країни;

— неналежне виконання зобов'язань, взятих Україною у зв'язку з підписанням міжнародних угод у природоохоронній сфері та недостатній рівень виконавчої дисципліни;

— недостатнє розмежування регулюючих функцій і господарської діяльності у межах Мінприроди;

— недостатнє інформування експертів та громадськості з екологічних питань, зокрема припинено випуск Національних доповідей про стан навколишнього природного середовища України, практично відсутня офіційна інформація щодо ходу підготовки і позиції України стосовно "Ріо+20";

— відсутність системного моніторингу стану навколишнього природного середовища на основі сучасних технологій;

— значною мірою втрата поверхневих вод як джерела питно- господарського водопостачання, підтоплення більшості промислово-міських агломерацій, забруднення атмосферного повітря, деградація сільськогосподарських земель;

— екологічні проблеми з небезпечними відходами, знятими з експлуатації гірничо-видобувними підприємствами;

— проблеми з адаптацією економіки України до глобальних змін клімату;

— недостатня гармонізація національної системи звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з екологічних та економічних показників до стандартів ЄС та ООН.

Література:

1. Андрейцев В.І. Тектолого-правові аспекти забезпечення сучасної екологічної політики держави // Право України, 2011. — № 2. — С. — 71—72.

2. Ашикова Е.І. Нормативно-правове забезпечення державної регіональної екологічної політики України // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. — Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2009. — Вип. 1 (24). — С. 157—163.

3. Васюта О.А. Екологічна політика в сучасній Україні // Збірник навчально-методичних і наукових статей історичного факультету Луцького педагогічного університету. Серія: історія. Вип. 5. — Луцьк, 2000. — 207 с. — С. 19—29.

4. Гаман П.І. Державне управління екологічним розвитком і природоохоронною діяльністю // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. — 2003. — № 4. — С. 63—66.

5. Малиш Н.А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: монографія / Н.А. Малиш. — К.: К.І.С., 2011. — 348 с.

6. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України: монографія / ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. — 714 с.

7. Неліпа Д.В. Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика: монографія / Д.В. Неліпа; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 311 с.

8. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 880-р. від 17 жовт. 2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80.

9. Пила В., Абрамов В. Програмно-цільовий метод управління соціально-економічним розвитком // Економіка України. — К., 1998. — № 9. — С. 32—39.

10. Хилько М. Екологізація політики. — К.: ВАДЕКС, 2014. — 344 с.

References:

1. Andrejtsev, V.I. (2011), "Tektoloho legal aspects of modern environmental policy", Pravo Ukrainy, vol. 2, pp. 71—72.

2. Ashykova, E.I. (2009), "Regulatory support Ukraine State Environmental Policy", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vol. 1 (24), pp. 157—163.

3. Vasiuta, O.A. (2000), "Environmental policy in modern Ukraine", Zbirnyk navchal'no-metodychnykh i naukovykh statej istorychnoho fakul'tetu Luts'koho pedahohichnoho universytetu, vol. 5, pp. 19—29.

4. Haman, P.I. (2003), "Public administration environmental development and environmental protection", Derzhava ta rehiony, vol 4, pp. 63—66.

5. Malysh, N.A. (2011), Efektyvni mekhanizmy formuvannia derzhavnoi ekolohichnoi polityky [Effective mechanisms of state environmental policy], K.I.C., Kyiv, Ukraine.

6. Burkyns'kyj, B.V. (2012), Naukovi zasady rozrobky stratehii staloho rozvytku Ukrainy [Scientific principles of sustainable development strategy of Ukraine], IPREED NAN Ukrainy, Odessa, Ukraine.

7. Nelipa, D.V. (2011), Systemnyj analiz v politolohii: teoriia, metodolohiia, praktyka [System analysis in political science: theory, methodology, practice], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Approval of the Concept of National Environmental Policy of Ukraine till 2020", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80 (Accessed 17 October 2007).

9. Pyla, V. and Abramov, V. (1998), "Program-target method of management of socio-economic development", Ekonomika Ukrainy, vol. 9, pp. 32—39.

10. Khyl'ko, M. (2014), Ekolohizatsiia polityky [Greening policy], VADEKS, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2015 р.